

90-3
L 914

H KRĒICĒRS

IEVADS
LATVIŠU RAKSTNIECĪBĀ

R

J. W. Swift R. B. L.

L $\frac{90-3}{914}$

dubl. L

810.09

H. Kreicers

**IEVADS LATVIEŠU
RAKSTNIECĪBĀ**

Augsburgā, 1946

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

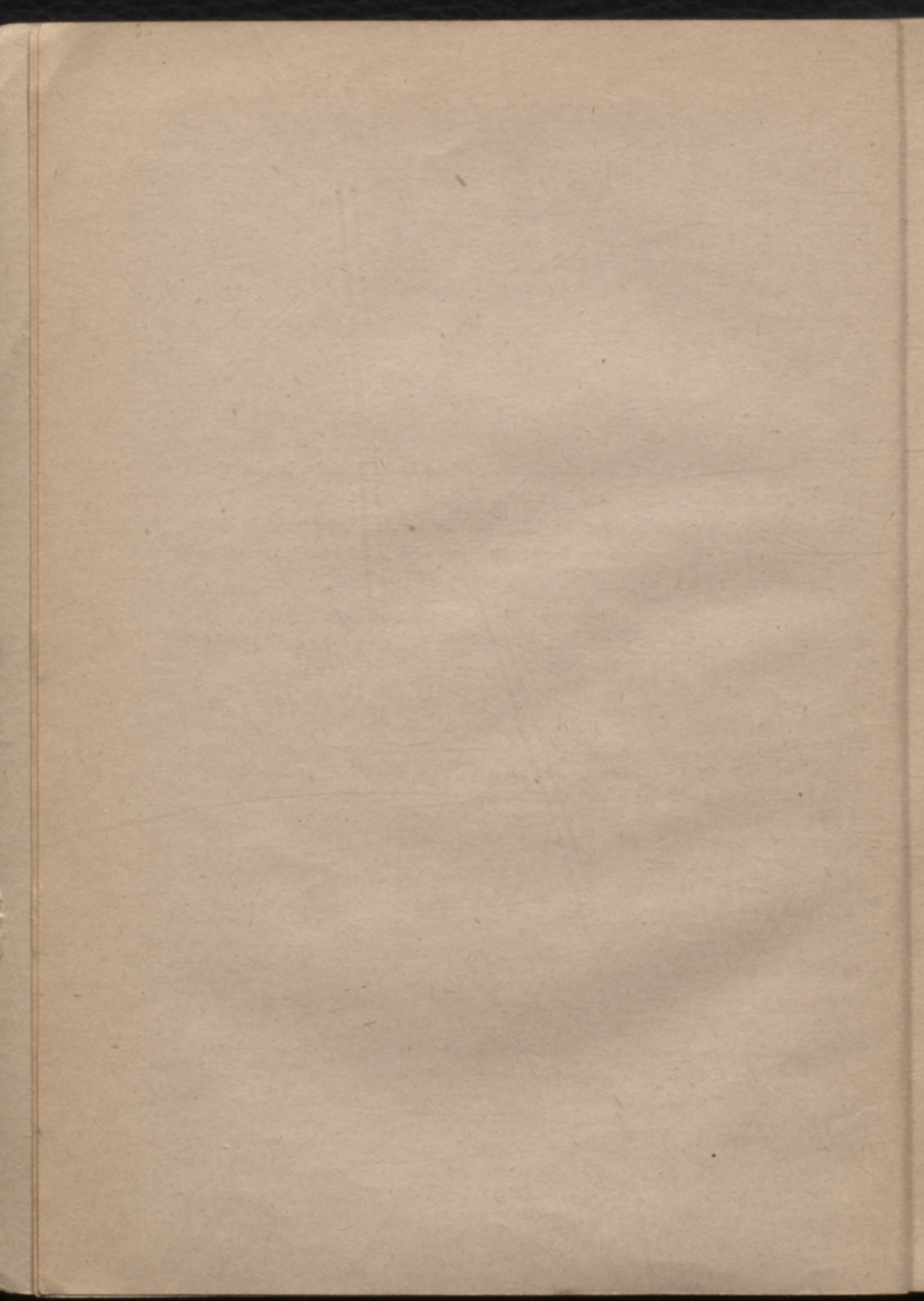
~~10 345~~
0304078900

With permission of UNRRA
Published by A. Baumanis
Druck: Hieronymus Mühlberger, Augsburg
1000 - 11 - 1946

Par Ievadu latviešu rakstniecībā domāju jau Latvijā, taču konkrēti tas radās tikai trimdā, kad skolnieki bija spiesti rakstīt piezīmes. Rokas grāmatu tikpat kā nebija. Tas lai būtu aizbildinājums grāmatīņas kļūdām un nepilnībām. Būšu pateicīgs kolēģām par visiem aizrādījumiem. Tos, cik iespējams, ņemšu vērā, ja Ievadam būs lemts vēl kāds iespaidums.

Autors

1946. g. jūnijā
Memmīngēnā,
DP Camp Fliegerhorst

I

I. Sacerējums

Sacerējumu kulturas tautām ir ļoti daudz, un vēl arvien nāk jauni klāt. Tie ir visai dažādi gan pēc sava lieluma, gan pēc rakstura. Tā četrindu tautas dziesma, vairākus sējumus garš romāns, luga, dzejolis, avīzes raksts, zinātnisks raksts u. t. t. — visi tie ir dažāda veida sacerējumi.

Taču, iedziļinoties sacerējumos, to uzbūvē saskatām kopīgus vilcienus.

Vispirms katram sacerējumam ir temats. Kas teikumā teikuma priekšmets, tas sacerējumā temats: kā teikuma priekšmets ir tas, par ko teikumā runā, tā temats ir tas, par ko stāsta sacerējums. Ļoti bieži temats ir pateikts sacerējuma virsrakstā. Tā „Straumēni“, „Karogs“, „Labuma meklētājs“, „Kēniņa dēla trīs dārgumi“, „Pīlāgs“, „Andriksons“, „Maija un Paija“ — ir temati, par ko šais sacerējumos ir runa. Arī skolnieku domraksti ir sacerējumi, un, protams, arī tiem ir savi temati, gan uzdoti, gan pašu izvēlēti, piem. „Daugava“, „Mūsu skola“, „Mans nedarbs“, „Izbraukums“, „Mans suns“, „Ziemsvētku brīvlaikā“ u. t. t.

Viss tas, ko sacerējumā par tematu stāsta, ir s a t u r s. Kā tematu pielīdzinājam teikuma priekšmetam, tā sacerējuma saturu var pielīdzināt izteicējam teikumā. Tikai saturs ir daudz plašāks, un jo lielāks patš sacerējums, jo plašāks tā saturs. Rakstīt var tikai par tādu tematu, kas rakstītājam pazīstams, citādi nebūtu satura. Ja gribētu rakstīt, piem., par Parīzi vai Romu, tad šīs pilsētas jāiepazīst vai nu no grāmatām vai citu nostāstiem, vai pašam personīgi. Tapēc rakstnieki, taisīdamies rakstīt par vēsturiskiem tematiem, pamatīgi iepazīstas ar zināmu laikmetu, personām, kas sacerējumā darbosies, vietām, kur notikumi risināsies, un tamlīdzīgi. Arī skolniekam jābūt skaidrībā par to, ko viņš savā domrakstā rakstīs, t. i. jāizstrādā saturs.

Kad nu autors sacerējumam savācis pietiekami plašu saturu, tad tas jāizkārto noteiktā kārtībā. Kārtību, kādā saturu izklāstām, sauc par sacerējuma p l ā n u.

Tā Virza „Straumēnos“ stāsta par šo māju, tās ļaudīm, darbiem un visu pārējo, kas ar to sakarā, gada laiku secībā — pavasarī, vasarā, rudens un ziema. „Labuma meklētājā“ pastāstītas puīša dažādās gaitas labumu meklējot, līdz beidzot noskaidrojas, ka viņš labumam aizgājis gaļām. Saturs ir kā materiāls, kas sagādāts ēkas celšanai. Tas nu pareizi jāiedala un jāiebūvē savā vietā un laikā, lai iznāktu paredzētā celtnē. Ja plāns nav labs, sacerējums ir neskaidrs, chaotisks. Tā būtu, ja, piem., dabas mācībās par kādu stādu pastāstītu par tā saknēm, tad ziediem un augļiem, tad atkal atgrieztos pie saknēm un ziediem; vai ģeografijā vairākkārt jauktu kādas zemes klimatu, robežas, upes, pilsētas.

Tas pats sakāms par skolnieku domrakstiem. Arī tur nepieciešams saturu labi izplānot.

Beidzot viss tas jāietērpj vārdos un teikumos, šo sacerējuma daļu sauc par izteiksmi. Tai jābūt vispirms pareizai, skaidrai, noteiktai valodai, kas atbilst sacerējuma veidam un raksturam. Lieliem rakstniekiem bez tā katram ir sava īpatna izteiksme jeb stils. Virza raksta kuplos, krāšņos, gaļos, svinīgos, dažkārt pasmagos teikumos. Skalbes valoda ir vienkārša un īpatni daiļa, Raiņa — īsa un asa. Blaumaņa lugās katrs cilvēks runā īpatnu raksturīgu valodu. Tā Indranu tēvs, Edvarts, Noliņš, Kaukēns jau dažiem teikumiem raksturo sevi — savu vecumu un īpatno domāšanu un uztveri.

Arī skolniekiem jācenšas rakstīt un runāt pareizā, labā valodā.

Cik sacerējumam labi izstrādāts un izplānots saturs, pareiza un daiļa izteiksme, tik vērtīgs viss sacerējums.

2. Sacerējumu pamatveidi

Sacerējumu pamatveidi ir apraksts, vēstījums un pārspriedums.

Apraksts notēlo kāda cilvēka, priekšmeta vai vietas ārējo izskatu. Ja tas ir padevies labi, tad varam to cilvēku vai vietu iedomāties kā dzīvu vai uzglēznotu. Tā mākslinieks Eduards Brencēns pēc Kaudzišu „Mērnieku laiku“ aprakstiem zīmējis Ņenci, Pietuku Krustiņu, Švaukstu u. c. romāna personas, kādas tās mēdz veidot arī aktieri „Mērnieku laiku“ drāmatizējuma uzvedumos. Daudz aprakstu „Straumēnos“ — sētas, ēku, Lielupes, pavasara lietus, rudens, ziemas u. c. gada laiku ainavu. Tāpat ne mazums Daugavas aprakstu „Staburaga bērnos“, daudz dabas aprakstu J. Jaunsudrabiņa „Udeņos“, J. Akuratera „Kalpa zēna vasarā“ u. c. rakstnieku darbos.

Vēstījums stāsta par vienu vai vairāk notikumiem. Apraksts bija mierīgs, rāms, gandrīz bez jebkādam pārmaiņām. Vēstījumā viens notikums dzen un ierosina otru, notikums seko notikumam. Tas pilns pārmaiņu un kustību, notiek laika secībā, kamēr apraksts ir kā sastindzis gleznojums vai veidojums.

Vēstījumu paraugs ir tautas teikas un pasakas, kur nepārtrauktā virknē rit notikumi. Daudz vēstījuma arī stāstos, romanos, novelēs. Tā, piem., romanā „Mērnieku laiki“ slāviešu un čangaliešu vīri krogā dzīvo nepārtrauktos sikos notikumos, epizodēs. Parasti daiļliteratūras darbos mainās apraksts ar vēstījumu. Apraksts notēlo to vidi, vietu, laiku, kur

risinās notikumi. Šī vide notikumus ietekmē, un tā mums notikumi kļūst vairāk saprotami.

No mācību priekšmetiem apraksts valda dabas mācībās un ģeografijā, vēstījums — vēsturē. Arī skolnieku domrakstos ir abi sacerējumu veidi. Tā, piem., rakstot par kādu gada laiku vai savu skolu, pamatā būs apraksts, rakstot par kādu notikumu („Mans nedarbs“) — vēstījums, kamēr, piem., domrakstā par svētku brīvlaiku mainīsies viens veids ar otru.

Pārspriedumā autors attīsta savas domas, cenšas pierādīt to pareizību vai tās izskaidrot. Daiļliteratūras darbos pārsprieduma ir samērā maz, un tur tas parasti ir diezgan īss autora domu izklāstījums par kādu parādību vai jautājumu. Samērā daudz pārspriedumu „Straumēnos“, piem., ka cilvēks ķežas pie ticības stabiem, kad visi citi balsti brūk; ka tautas iet bojā arī no pārmērīgas pārpilnības, un taml. Apsīšu Jēkabs „Bagātus radus“ ievada ar pārspriedumu par Jurgā dienu un cilvēku likteņiem vispārī.

Pārspriedums vairāk izplatīts zinātniskajā literatūrā. Raksturīga pārspriedumu zinātne ir matemātika. Rēķināšanas teorija un ģeometrija sastāv gandrīz tikai no tiem. Dažreiz arī skolnieku domrakstiem ir pārsprieduma raksturs, piem. sakāmyārdu iztirzājums. (Kā sauc, tā atskan. Darbam sūras saknes, bet saldi augļi.)

3. Poēzija un proza

Cilvēks mācās, līdz kāju kapā speļ. Cilvēka mūžs raibs kā pupas zieds. Abi šie spriedumi izteikti par cilvēku un attiecas uz visiem cilvēkiem bez izņēmuma. Nav svarīgi, vai tas vīrietis, vai sieviete, liels vai mazs augumā, kāda viņa acu un matu krāsa u. c. pazīmes. Tas pats ir, ja par cilvēku runā dabas mācībā. Tur visas sīkākas cilvēka pazīmes ir nesvarīgas, ir tikai jāizdala cilvēks no pārējās nedzīvās un dzīvās radības. Tad mums ir jēdziens par cilvēku, jēdziens, kas aptver visus cilvēkus bez kādas izšķirības. Tāpat mums var būt jēdziens par putniem, rāpuļiem, zirgiem, suņiem, kokiem, bērziem, neizceļot no tiem nevienu īpašu kustoni vai bērzu atsevišķi. Jēdziens vienmēr aptver lielāku vai mazāku priekšmetu grupu, īpaši neizdalot no tās atsevišķus priekšmetus.

Ja turpretī domājam par Indrānu tēvu, Edvartu, Edžiņu, Ķenci, Pietuku Krustiņu, Teni vai kādu savu paziņu, tad mūsu domās tēlojas noteikts, atsevišķs cilvēks. Tad mēs saskatām tā augumu, seju, apģērbu, pat kustības un valodu. Te mēs tad izdalām viņu no visiem pārējiem cilvēkiem. Tas ir domās skatīts viena atsevišķa cilvēka attēls. To sauc par priekšstatu.

Mūsu domāšanā tātad ir gan priekšstati, gan jēdzieni.

Jau minējām, ka dabas zinības darbojas ar cilvēka jēdzienu, rakstnieku daiļdarbi — ar cilvēka priekšstatu. Te arī ir prozas un poēzijas jeb dzejas atšķirība. Proza dod vispārīgus jēdzienus, poēzija — priekšstatus par atsevišķiem cilvēkiem vai priekšmetiem. Vēl kas — domādami

par daijliterātūras tēliem, kaut vai jau minētiem cilvēkiem rakstnieku darbos (Indrānu tēvu u. t. t.), mēs reizē vairāk vai mazāk izjūtam pret tiem godbijību, cienību, nicināšanu, patiku vai nepatiku — kā nu pret kuņģi. Poēzija iedarbojas uz mūsu jūtām, kamēr proza paliek tā saučamā aukstā prāta darbības aplokā.

Tā Blaumaņa „Indrāni“ un „Pazudušais dēls“ izraisa lasītājā vai skatītājā asaras, kamēr viņa joku lugas — smieklus. Tāpat dažādas izjūtas un noskaņojumus rada dzejoļi.

Kā poezijai, tā prozai — katrai sava īpatna valoda.

„Augšā — zilas debesis, zibošas mākoņu aitiņas un cīruļu nebeidzama trallināšana; lejā — spilgti zājumi, balti ziedi, smarža daždažāda, naigas rokas un gaviles sirdīs.“ Tā Blaumanis iesāk noveli „Salna pavasarī“, tēlodams pavasara laiku un noskaņu, kādā tālāk risinās notikums. Prozas valodā to pašu varētu pateikt īsāk, apmēram tā: bija jauks pavasara laiks. Tas mums dotu jēdzienu par to, kamēr rakstnieka ievads to iztēlo dzīvāk, dodams jau priekšstatu un likdams zināmā mērā tanī iedzīvoties un to izjust arī mums.

Prom tumsa, prom migla, mirdz debestīņas;
No tālienes vēsmas nes priecīgas ziņas;
Un dzidrajā gaisā, kad blāzmojas rīts, —
Dzied cīrulīt's.

Tā par pavasari dzejo Saulietis. Pamēģiniet to izteikt lietišķā prozas valodā — gūsīm gan jēdzienu, bet nebūs priekšstata.

Daudz mocekļu bij izredzētu
Tev, mana mazā tēviņa,
Kas līdz ar mātes vārdu svētu
Čukst sājpu stundā: Latvija!

Arī šo Skalbes dzejoļa „Mocekļi“ pantu varam izteikt prozas vārdiem, bet tas ne tuvu nedos tā iespaida, ko dzeja.

Piemēri uzskatāmi rāda dzejas un prozas valodas atšķirību. Prozas valoda ir lietišķa, īsa un, kā mēdz teikt, sausa. Dzejas valoda — kuplāka, vijīgāka. Tā uzbur tēlus un ainas, kuņģiem mēs dzīvojam līdz.

4. Līriskā dzeja

Līriskā dzeja pauž cilvēka jūtas un pārdzīvojumus — priekus, sāpes, mīlestību, godbijību u. t. t. Savu nosaukumu tā mantojusi no līras, sengrieķu mūzikas instrumenta, ar ko pavadīja dziedāšanu. Sākumā šis dzejas veids tā tad saistījies ar dziedāšanu un mūziku. Arī tagad mūsu koņa un solo dziesmu teksti ir līriskā dzeja jeb, kā tos bieži saucam, dzejoļi. Parasti dzejoļus baudām lasīdami vai klausīdamies to daiļu, izteiksmīgu norunāšanu-deklamēšanu. Mūs tad aizrauj dzejnieka pārdzīvojums, mēs dzīvojam tam līdz.

Dzejoļu pazīme ir ritms: uzsvērtās un neuzsvērtās zilbes saliktas grupās, kuņas pēc zināma likuma atkārtojas. Tas dod vijīgu valodas plūdumu. Parasti dzejoļi rakstīti pantos, kas iekļaujas vienā ritmā.

Atsevišķiem pantiem var reizēm būt arī dažāds ritms, taču bez ritma labu dzejoļu nav.

Dzejoļiem palaikam ir atskaņas: divas vai vairākas rindas no vietas vai arī pamīšus beidzas ar vienādām skaņām.

Pūtiert, taures, skaniet, zvani, saule, plašu gaismu lej!
Karogs sarkanbalti sarkans, vējos atraisījies, skrej.

(Ed. Virza.)

Vai:

Autiem klāta baltu baltiem,
Daba maigu miegu snauž;
Ziemas saule stariem saltiem
Tumšās sila priedes glauž.

(R. Blaumanis.)

Var būt brīnišķīgi dzejoļi arī bez atskanām. Tādas, piem., ir mūsu tautas dziesmas. Taču ritms un atskaņas ir līdzekļi, kas līriku dara daiļskanīgu, tīkamu dzirdei un reizē ar to panāk dzejoļa lielāku iedarbību.

Cilvēka pārdzīvojumi, jūtu uzplūdumi un noskaņas ir mainīgi; vienu nomaina otrs; tie nevelkas ilgi. Arī to izpaudēji dzejoļi ir īsi. Tos sauc par liriskiem dzejoļiem. Liriskā dzeja ir īsākā no visiem dzejas veidiem.

Atkarībā no tā, kādus pārdzīvojumus līrika pauž un kas tos izraisījis, tā ir diezgan dažāda. Dabass līrika apdzied dabu un dabas norises, kas cilvēkā rada dažādus pārdzīvojumus — pavasaļa trauksmi, vasaras krāšņumu, pamiršanu rudenī, balto ziemas stingumu, upju, ezeru, mežu, kalnu, mākoņu, zvaigžņotas debess daiļumu u. t. t. Dabas līrika ir ļoti plaša, jo nav neviena dzejnieka, kas būtu pilnīgi pagājis gaŗām dabai, to nekad neapdziedādams. Dabas līrikā daudz tēlojuma: rakstnieks uzbūŗ dabas gleznas. Paraugam noder Blaumaņa dzejoļi „Ziema“, „Vasaras nakts“ un „Pērkons“ un daudz citu.

Piemēram:

Mākonīt's, kas sarkans vakaros dega,
Nobālējies, un krēslas pelēkā sega,
Gravās gulējusi pie spokainām ēnām,
Attinas lēnām.

Dusēt laidušies putnu trokšņainie bari;
Klusām kā sapņos iekustas koku zari;
Tikai pļavā, kur migla viļņo jau bieza,
Dzirdama grieza.

Dzirdams, kā strautā ūdentīņš tālāk velas;
Svēti aiz egļu meža mēness ceļas,
Tērpdams dabu itin kā sidrabotā
Mirdzošā rotā.

Brīnišķīgs skats! Cik burvīgi skaistas
Rasas pērles pie zāles, uz smilgām laistās.
Smarža naktsvijolēm izplūst jo salda;
Miers visur valda.

Miers! Nu miera eņģeļa baltās rokas
Remdē karstās ilgas, sēras un mokas.
Miera nesēj, no tava kausa jel dzirdi
Arī manu sirdi!

(R. Blaumanis — Vasaras nakts.)

Vējiņš lapās čabina klusi,
Puķes gurdeni galvas liec;
Migla balta ielejās veļas,
Nobāl blāzmas kvēlošais zieds.

Zvaigznītes atnāk viena pēc otras,
Svecītēm rociņās stājas uz vakts;
Mīļa un lēna, kā māte pie bērna,
Nesdama mieru, tuvojas nakts.

(K. Skalbe — Vakars.)

Ļoti plaša ir arī mīlestības lirika. Cilvēks meklē sev draugu otrā dzimumā, to ideālizē, priecājas, ja to atradis, un skumst, ja to zaudē. Tas viss ir dziļu pārdzīvojumu avots un kopš seniem laikiem izpaužas arī dzejā.

Kā zagšus, tik lēnām, tik klusītiņām,
Bez puteņiem un bez vētras
Ir pavasaris atnācis —
Zied lazdas, zaļo jau mētras.

Kā zagšus, tik lēnām, tik klusītiņām,
Tā pašam nemanoti
Pret tevī iedegusies sirds
Un kvēlo nu ļoti, ļoti.

(R. Blaumanis.)

Mīlestībā iedegusies sirds ir liels virzītājs spēks kā dzīvē, tā arī literātūrā: ar to sastopamies arī romānos, novelēs, lugās.

No tā saucamās ikdienas dzīves pelēcības, no savām vājbām, niecības un nīcības cilvēks tiecas uz savu Dievu — augstāko, varenāko, mūžīgo. Šī tiekšanās izteicas reliģiskajā lirikā.

Šauras mums tekas,
Grūti mūsu ceļi;
Tumšas šīs dienas,
Kādas nāk un aiziet,
Gaismu kur meklēt,
Ceļa rādītāju,
Kur atrast mieru?

Tikai kad cilvēks
Savā Dievā glābjas,
Ierodas sirdī
Miera svētais klusums;
Tikai kad Tēva
Laipnā roka vada —
Bērns nenomaldās.

(R. Blaumanis.)

Vai arī:

Apkārt viss nu mirdz un san —
Rokā zelta spieķis man:
Atkal esmu ceļinieks,
Sirdī — Dieva miers un prieks.

Maija zeltā meži šalc,
Ceļš pār kâlnu liecas balts;
Tâlu klâjas debeslauks,
Klîstošs mâkon's — ceļa draugs.

Atšalc jûra varenâk,
Visas zvaigznes pretî nâk.
Sirds, uz Dievu palaujies,
Zelta spieķî atspiedies.

(K. Skalbes „Zelta spieķis“.)

Reliģiskâ dzeja tiek dziedâta dievkalpojumos baznîcâs. Tie ir tâ saucamie korâji. Mums tie lielâko tiesu tulkoti no vâcu valodas un tulkoti agrâk, kad mūsu literârâ valoda vâl nebij izkopta. Tâpêc mūsu korâju dzejas vârtîba visumā nav visai augsta. Bet ârpus korâjiem mūsu dzejniekiem ir diezgan daudz daiju reliģisku dzejoļu — Brigaderei, Saulietim, Porukam, Fr. Bârdam, Blaumanim, Skalbem. Pat tâdiem dzejniekiem, kâ Rainis un Aspazija, kas nav saistîjušies ar baznîcu, ir dzejoļi ar neapšaubâmu reliģisku noskaņu.

Patriotiskâ lirika pauž patriotiskâs jûtas — tēvzemes daiļumu, tautas kopîbas apziņu, sajûsmu par tautas brîvîbu un apņēmîbu to aizstâvêt pat ar savu dzîvîbu, prieku par tautas un tēvzemes uzplaukumu un bēdas par tâs jaunâm dienâm. Lai nu kâda kuŗam tâ tēvzeme, bagâtâkâ vai nabagâka, daiļâka vai vienmuļâka, cilvēks tanî ieaudzis un labâk par sveštautietî redz un izjût tâs daiļumu. Tâpat viņš ir savas tautas loceklis, viņam tuvas savas tautas ierašas un dzîves veids, citas tautas loceklis, tik labi neizprot un neizjût. Katra tauta grib palikt savâ dzimtenē, to izkopt, bût brîva, attîstît pilnîgi savas spējas. Tas viss atspoguļojas patriotiskâjâ lirikâ. Katrai tautai ir dziesma, kas izteic viņas patriotiskâs jûtas un tiek dziedâta svinîgos gadîjumos. Tâ ir t a u t a s h i m n a. Kopš tautas atmodas laika arī mums saplaukusi krâšņa patriotiskâ dzeja, kas izteic, cik ļoti mîlējâam Latviju. Paraugi — Virzas „Karogs“, Plûdoņa „Latvju himna“ un „Svešumā klîstot“, Breikša „Svêts mantojums“, izvil-kumi no Raiņa „Daugavas“ un daudz citu vietu.

Pavisam îpata ir humoristiskâ un satiriskâ lirika. Visa lîdz šim apskatîtâ lirikâ izraisa lasîtâja sajûsmu. Humors un satira izraisa smieklus, jo nostâda smieklîgâ apgaismojumâ cilvēku vâjîbas — iedomîbu, muļķîbu, mantkârîbu, lielîbu u. t. t. Te paraugus devuši Doku Atis („Vistas maisâ“, „Traka blēdîba“), R. Blaumanis („Tiesa gan“, „Brenča pavasara vēstneši“, „Vecâ dziesma“), Ed. Vulfs („Idile parkâ“). Salîdzinot ar pârêjo liriku, šî nozare ir maza.

Humors un satîra izpaužas arī episkâjâ un drâmatiskâjâ dzejâ.

5. Episkā dzeja

Episkās dzejas pamatā ir vēstījums, proti stāstījums par vienu vai vairāk notikumiem. Ja notikumu vairāk, tad tie viens otram seko, savā starpā saistīdamies vai viens otru izraisīdami. Reizēm ir arī tā, ka notikumi noris vienlaicīgi, un cilvēki, kas tur darbojas, vēlāk sanāk kopā dažādās attiecībās. Bez vēstījuma episkās dzejas darbos mēdz būt arī apraksti — kādas vietas, laika vai cilvēka ārējā izskata notēlojumi. Tie dod notikuma vidi. Bet, kā teikts, bez lielāka vai mazāka notikuma episkās dzejas darbs nevar nemaz būt, arvien tur par kaut ko stāsta.

Lielum lielais episko darbu vairums rakstīts nesaistītā valodā, t. i. bez ritma. Ir arī izņēmumi, kur episks darbs ir saistītā valodā. Tādus sauc par episkiem dziedājumiem. Episkus dziedājumus, kas radušies senos laikos, uzglabājušies tautas atmiņā un tikai vēlāk uzrakstīti, sauc par tautas eposu. Tādi ir somu „Kalevala“, igauņu „Kalevipoegs“, vācu „Nibelungi“ u. c. Mēs latvieši esam ļoti bagāti ar liriskām tautas dziesmām, bet tautas eposa mums nav. Episkais dziedājums „Lāčplēsis“ nav tautas eposs, bet A. Pumpura sacerējums.

Izplatītākie episkās dzejas paveidi ir: balāde, fabula, novele, poēma, romāns un stāsts.

Balāde.

Balāde ir neliels episks dziedājums parasti par kādu drūmu notikumu. Bieži šajā notikumā darbojas līdz kādi pārdabīgi spēki. Balādes viela bieži ņemta no vēstures vai vēsturiskām teikām. Mūsu pazīstamākās balādes: R. Blaumaņa „Tālavas taurētājs“, Ed. Virzas „Nakts parāde“, J. Jaunsudrabiņa „Kalējs Kalvis“, K. Skalbes „Krišs Dzelzgalvis“, V. Plūdoņa „Salgales Mada loms“, „Mežotnes taure“, „Jumis atriebējs“.

Fabula.

Fabula ir īss saistīta valodā rakstīts nostāsts, kurā var darboties nevien cilvēki, bet arī dzīvnieki, stādi un pat nedzīv priekšmeti. No fabulas allaž izlobāma kāda atziņa vai pamācība, tā saucamā fabulas morāle. Dažreiz tā izteikta fabulas sākumā vai beigās, dažreiz jāizloba pašam lasītājam. Parasti fabula rakstīta jautkā ritmā, atjautīgā rotajīgā valodā. Fabulās daudz humora.

Mūsu lielākais fabulu rakstnieks ir Pērsietis-Mēlgālis. Viņa pazīstamākās fabulas — „Pie siles“, „Naža asmenis un spala“, „Dukstītis un Britāns“, „Nevienādi likteņi“, „Katram savs“, „Milža nelaime“ u. c. Pazīstamas arī Plūdoņa fabulas „Āzis un vilks“ un „Vanags un pūce“, kā arī Franča Trasuna fabulas.

Novele.

Novele stāsta par kādu vienu notikumu, kur tad izpaužas tā dalībnieku spilgti, asi, dziļi pārdzīvojumi — sāpes, prieks, mīlestība, greizsirdība, naidis, bailes, drosme, varonība. Cilvēka pārdzīvojums ir

raksturīgākā mūslaiku noveles pazīme. Novele nerāda raksturu veidošanos, tapšanu, bet dod tos jau gatavus, nobriedušus. Novele atsedz cilvēka dvēseles lielākos dziļumus. Laika ziņā noveles notikums parasti n e v e l k a s i l g i. Tā R. Blaumaņa novele „Salna pavasari“ ilgst tikai dažas stundas, „Nāves ēnā“ — piecas dienas. Tāpēc noveles nemedz būt garas.

Mūsu noveļu vecmeistars ir R. Blaumanis. Viņa noveles „Nāves ēnā“, „Salna pavasari“, „Andriksons“, „Raudupiete“, „Purva brīdējs“ ir lieliski sniegumi šai nozarē, tās tulkotas arī citās valodās. No rakstnieku jaunākās audzes ar savām novelēm izceļas Jānis Ezeriņš („Tornis“, „Prātnieka atriebība“, „Sacha partija“, „Joču pirts“ un daudz citu). Viņa tēlotie pārdzīvojumi nav tik asi kā Blaumanim, dažreiz liekas negaidīti (tomēr pārliecinoši). Viņš valdzina lasītāju ar vieglu, rotaļīgu un savdabīgu valodu.

P o ē m a.

Jaunlaiku poēmas sniedz n o a p a ļ o t u, n o b e i g t u kāda cilvēka vai vairāku cilvēku (pat veselas sabiedrības) dzīves posmu un lielāko tiesu rakstītas saistītā valodā; bet var būt arī nesaistītā valodā. Tāda ir, piem., Ed. Virzas poēma „Straumēni“, kur gada laiku secībā notēlota Zemgales lauku māja un tās ļaudis darbā, svētkos, izpriecās. Jaunlaiku poēmās reizēm daudz liriska elementa. No mūsu rakstniekiem visvairāk poēmu devis V. Plūdonis — „Atraitnes dēls“, „Divas pasaules“, „Uz saulaino tāli“. Sevišķu ievērību guvis „Atraitnes dēls“, kur daudz izjustu un daiļskanīgu vietu — dēla atvadišanās, dzelzceļa brauciens, dailes un zinātnes pils.

Seno laiku jeb tā sauc. klasiskā poēma radusies senajā Grieķijā un Romā un apdzied lielus notikumus tautas dzīvē (Homēra „Iliāda“ un „Odiseja“).

R o m ā n s.

Romāns ir nevien plašākais episkās dzejas veids, bet vispārī plašākais dailliteratūras veids. Ja arī romāna centrā ir tikai viens vai samērā nedaudz galveno personu jeb tā sauc. varoņu, tad parasti tur darbojas daudz blakus personu, tā ka šinī zinā romāns top par veselas sabiedrības notēlotāju. Tā Kaudzišu „Mērnieku laiki“ notēlo latviešu zemnieku sabiedrību. Laika ziņā romāns var vilkties cauri gadu desmitiem un tā notēlot veselu laikmetu. Parasti romānā ir daudz notikumu, kas ietekmē romana varoņus; tie veidojas. Dažreiz autors tēlo galvenos varoņus no viņu agras bērnības līdz nāvei, rādīdams pat viņu vecākus un tālākos senčus. Te redzam romāna atšķirību no noveles, kas tēlo vienu vai nedaudzus jau izveidotus raksturus un vienu vai nedaudz notikumus īsā laika tecējumā.

Romāna plašajos apmēros kā sastāvdaļas var ietelpt citi dailliteratūras veidi. Dažreiz tos (tā saucamos romāna fragmentus) iespējz atsevišķi. Tā, skolas grāmatās nav visi „Mērnieku laiki“, bet tikai to zīmīgākie fragmenti.

Ir romānisti, kas guvuši pasaules ievērību: Zelma Lagerlefa („Gesta Berlings“), Knuts Hamsuns („Bads“, „Augusts pasaules apbraucējs“ u. c.), L. Tolstojs („Kaņš un miers“, „Anna Karēpina“, „Augšamcelšanās“),

F. Dostojevskis („Noziegums un sods“, „Brāļi Karamāzovi“ u. c.), Senkēvičs („Quo vadis?“), Dikenss („Olivers Tvists“), Flobers („Salambo“) un daudz citu.

Arī mūsu literatūra var uzrādīt prāvu labu romānu skaitu — brāļu Kaudzišu „Mērnieku laiki“, A. Niedras „Līduma dūmos“, A. Upīša „Robežnieki“, K. Zariņa „Dārza māja“, „Kaugurieši“, „Dzīvība un trīs nāves“, J. Jaunsudrabiņa „Jaunsaimnieks un velns“, Aijas triloģija, „Nauda“ u. c., K. Štrāla „Kaņš“, A. Brigaderes „Kvēlošā lokā“, A. Grīna „Dvēseļu putenis“ u. c.

Stāsts.

Stāsts pēc sava rakstura vistuvāks romānam, tikai krietni mazāks apmēros — tēlots mazāk cilvēku, notikumu, īsāks laiks. Brāļi Kaudziņi paši „Mērnieku laikus“ nosaukuši par stāstu, kaut gan patiesībā tas ir romāns. Tas rāda romāna un stāsta lielo līdzību. Apmēru ziņā stāsts atgādina novele, bet atšķiras ar to, ka neizceļ cilvēka pārdzīvojumu asumu un darbībai nav tā spraiguma, kas novelē.

Mums pazīstamie stāsti: J. Neikena „Bāris“, E. Birznieka-Upīša „Pīlāgs“, J. Akuratera „Kalpa zēna vasara“, A. Saulieša „Purvā“ un „Nelaime“, A. Sprūdža u. c. darbi.

6. Drāmatiskā dzeja

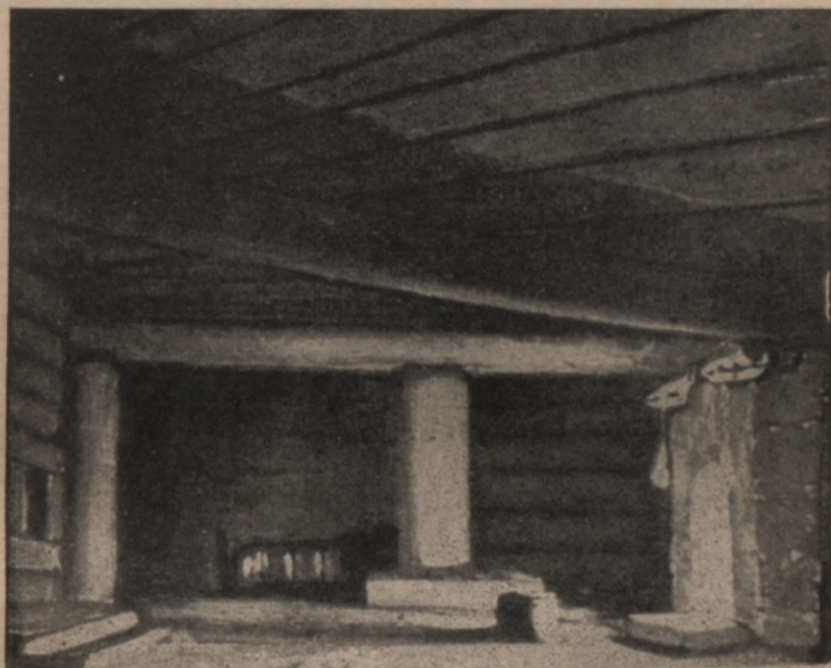
Drāmatiskā dzeja nav domāta tikai lasīšanai, bet vairāk uzvedumam uz skatuves. Tad drāmas vērtības atklājas vispilnīgāk. Autors pats te nestāsta nekā, bet liek lugas varoņiem runāt un darboties. Tad atklājas viņu raksturi, to veidošanās, pārdzīvojumi. Lugas personas tēlo aktieri, kas lomā pamatīgi iedziļinās. Tie iedzīvojas lugā tik pilnīgi, ka bieži vairs netēlo, nespēlē, bet, kā mēdz teikt, dzīvo uz skatuves. Viņi izrādē arī piemēroti ģērbjas, grimējas, pieskaņo lomai izrunu, izturēšanos, vaibstus, kustības. Tā vecais Roplainis Blaumaņa „Pazudušajā dēlā“ klibo, Taukšķis („No saldenās pudeles“) stomās, žīdi runā ar attiecīgu akcentu. Vienu un to pašu lomu dažādi aktieji var dažādi veidot, atkarībā no tā, kā kuņģis to uztvēris. Piemēram, Hamletam Šekspira lugā ir dažādi iztulkojumi un sakarā ar to arī dažādi un diezgan atšķirīgi atveidojumi uz skatuves. Ne katrs, kas grib, var būt labs aktieris, tāpat kā ne katrs var būt rakstnieks.

Ārējam izskatam, valodai, žestiem atbilst cilvēka iekšējais saturs. Iekšējais izpaužas ārīnē. Nekur, piemēram, nav teikts, ka Švauksts ir āksts, bet viņa āriene, valoda un izturēšanās to nepārprotami liecina. Tāpat drīz vien mēs secinām, ka Noliņš ir vieglprātīgs, neizturīgs vieglas dzīves tīkotājs.

Lugas uzvedumā visnozīmīgākais ir un paliek aktieris. Bet ir arī citi līdzekļi tā kuplināšanai. Tādas ir dekorācija, kas attēlo vietu, kur darbība notiek — pili, klosteri, cietumu, pilsētas laukumu vai ielu, mežu, lauku sētu u. t. t. Bieži tās jau pašas par sevi ir krāšņs mākslas darbs, ko mākslinieks dekorators pieskaņojis lugas raksturam. Pazīsta-

mākie latviešu dekorātori ir prof. Kuga un prof. Liberts. Iespaida pastiprināšanai kalpo arī skatuves apgaismojums, radīdams piemērotu noskaņu, tāpat uzvedumā iepītā mūzika un dažreiz arī dejas. Labi saskaņots, viss tas liek skatītājam dzīvot līdzī uzvedumam un panāk dziļu iespaidu.

Drāmatisko darbu gājums visumā atbilst normālas izrādes ilgumam. Ilgāk par 4 stundām tā nevar vilkties, jo tad skatītājs ir noguris. Drāmatiskie darbi iedalās cēlienos; lielākais cēlienu skats mēdz būt 5.

P. Kundziņš /Dekorāciju mets „Ugunij un naktij”

Cēlieni savukārt iedalās skatos — ar jauna aktiera uznākšanu vai kāda noiēšanu no skatuves sākas jauns skats. Darbības spraugums sākumā pieaug no cēliena uz cēlienu, notikumi arvien vairāk samezglojas. Tas ir tā saucamais kāpinājums. Pie labiem drāmas meistariem, piemēram mūsu Blaumaņa, kāpinājums pieaug arī atsevišķos cēlienos — katrs cēliens beidzas ar sasprindzinājumu. Pēdējā cēlienā nāk tā saucamais lūzums un atrisinājums: notikumi noslēdzas, pārpratumi noskaidrojas.

Sarunu starp diviem aktieņiem sauc par dialogu. Viena paša aktiera runu sauc par monologu. Tajā parasti skatuves tēls paskaidro savu

rīcību vai nodomus, ko citādi skatītājs labi neizprastu. Labā darbā monologu nav gandrīz nemaz, un tie ir visai īsi, jo tur katras personas rīcība saprotama bez paskaidrojumiem. Monologi arī gausina lugas darbību.

Jaunākā laikā gandrīz visi drāmatiskie darbi rakstīti nesaistītā valodā; agrāk liela daļa rakstīta saistītā valodā.

Izplatītākie drāmatiskās dzejas veidi ir: traģēdija, drāma un komēdija.

Traģēdijas varoņi ir apbalvoti lielām spējām, dziņām un kaislībām — ar godkāri, varas kāri, neatlaidību, mīlestību, vai arī iedegušies par augstiem ideāliem, piemēram par tautas brīvību. Viņi tiecas pēc lieliem mērķiem — ķēniņa troņa, tautas atbrīvošanas no jūga un tamlīdzīgi. Ceļā stājas lieli kavēkļi. Tik lieli, ka varonis cīņā pret tiem iet bojā. Iespējams, ka varoņa mērķi ir savtīgi vai nelikumīgi, piemēram varas sagrābšana valstī ar varu. Var būt arī tā, ka mērķis ir cildens, bet cīņā varonis ķeras pie tumšiem, netīriem līdzekļiem (blēdībām, slepkavībām), zaudē savu sākotnējo skaidrību un cēlumu un tā apkrauj sevi un iekārto mērķi it kā ar lāstu. Tad viņa bojā eju skatītājs izjūt it kā pelnītu sodu. Bet var būt arī tā, ka, cīnīdamies par cēliem mērķiem, arī līdzekļu izvēlē varonis patura savu cēlumu. Lielie kavēkļi, tumši, ļauni pretspēki viņu tomēr salauz, viņš iet bojā. Tad viņš ir ziedojies cēliem mērķiem. Skatītājs paliek pārlicēbā, ka upuris nav bijis veltīgs: varonis pats gan salauzts, bet viņa darbs un idejas dzīvos un uzvarēs. Tā tas ir Raiņa traģēdijās („Uguns un nakts“, „Spēlēju, dancoju“ u. c.).

Traģēdijās bieži darbojas ķēniņi, augstmaņi vai arī personas, kas par tādiem tīko tikt. Viņu mērķi tieši vai netieši parasti saistās ne vien ar viņu personīgo, bet arī valsts un tautas likteni. Parasti traģēdijas rakstītas saistītā valodā. Tad tās mēdz saukt par klasiskām traģēdijām.

Bet var būt arī mazāki mērķi, kas nesaistās ar plašāku sabiedrību, bet attiecas uz mazāku ļaužu kopu, piem., tikai vienu ģimeni. Tā tas ir Blaumaņa „Indrānos“ cīņā starp Indrānu tēvu un viņa dēlu Edvartu. Varoņi vairs nav ķēniņi, prinči vai augstmaņi, bet latviešu zemnieki. Lugas izskaņa bēdīga. Te nu nav īstas noteiktības: tādas lugas sauc gan par traģēdijām, gan drāmām, gan — bēdu lūgām. Katrā ziņā traģiskais elements te ir, bet ir arī atšķirība no klasiskās traģēdijas. Ja traģiskā elementa pavisam maz, tad lugu mēdz saukt arī par skatu lugu.

Jāpatur vērā, ka par drāmu plašākā nozīmē mēdz apzīmēt visus drāmatiskos sacerējumus.

Klasiskajā traģēdijā ir autori, kuņu darbus spēlē uz visas pasaules skatuvēm. Tādi ir Šekspīrs („Hamlets“, „Jūlijs Cezars“, „Makbets“, „Antonījs un Kleopatra“, „Otello“ un daudz citi), Šillers („Don Karloss“, „Vilhelms Tells“), Puškins („Boriss Godunovs“).

Komēdija ir traģēdijas pretstats. Sīki ļautiņi visā nopietnībā te cīnās par sīkiem mērķiņiem, gan neapzinādamies to sīkumu. Pretēji traģēdijai, kur redzējām varēnus, spēcīgus raksturus, komēdija atsedz cilvēka vājības: muļķību, iedomību, ākstību. Visa viņu cīņa patiesībā ir smieklīgs pārpratoms, joks. Tāpēc komēdiju bieži sauc par joku lugu.

Tragēdija skatītāju aizrauj ar diženumu, komēdija liek smieties par cilvēku sīkumainību.

Mūsu drāmatiskajā rakstniecībā atzīmējami R. Blaumanis („Indrāni“, „Uguni“, „Pazudušais dēls“, „Launais gars“, „Skroderdienas Silmačos“, „Trīnes grēki“ u. c.), Rainis ar jau pieminētiem un citiem darbiem, A. Brigadere („Maija un Paija“, „Sprīdītis“, „Princese Gundega un karālis Brusubārda“, „Lolitas brīnumputns“, „Pie latviešu miljonāra“ u. c.), J. Akuraters („Viesturs“, „Kurzeme“, „Priecīgais saimnieks“), Aspāzija, Jūlijs Pētersons, Andrejs Upītis, A. Saulietis, M. Zīverts, E. Zālite u. c.

7. Reālisms un romantisms

Dzīvē ir dažādi laudis. Vieni iet savos diendienas darbos, pilda savus pienākumus, priecājas, ja tie labi izdodas, skumst, ja tie nepadodas, viņus spiež praktiskās dzīves rūpes. Viņu intereses vērstas uz praktisko dzīvi, tās aizpilda visu viņu dzīvi, un vairāk viņi arī nevēlas, kā tikai labi veikt praktiskās dzīves darījumus. Par abstraktiem jautājumiem un lietām viņi nedomā. Viņi nelauza galvu par to, vai pasaule labi vai slikti iekārtota, kur tās sākumi un beigas, vai vēsturē ir kāda jēga un likumība vai tikai nejaušības, vai dvēsele mirstīga vai mūžīga. Dabas atmoda pavaršarī un tās miršana rudenī viņus maz ietekmē. Parasti viņi veiksmīgi praktiskās lietās un teknikā, totiesu neapdāvināti filozofijā un vispārī tā saucamajos gara dzīves jautājumos.

Ir arī citādi laudis. Dzīves praktiskie darījumi vien tos neapmierina. Praktiskās lietās viņi bieži ir nevarīgi neprašas. Viņiem tīk nodoties pārdomām un sapņiem.

„Sapņos un pārdomās paiet man dienas“, saka K. Skalbe.

Viņi pavada acīm gājputnus un domās lido tiem līdz.

Kā gulbji balti padebeši iet,

Tiem vēlētos es tālu līdzī skriet.

(Ed. Veidenbaums.)

Tāpat viņi seko mākoņiem:

Un tur uz baltiem padebešiem

Acs raugās žēli vakaros:

Kaut spētu pacelties līdz viņiem

Un līdot debess augstumos!

(J. Poruks.)

Šī dzīve viņus neapmierina, viņi ilgojas citas, lielākas, plašākas, daiļākas dzīves, bieži paši neapzinādamies, kāda tā īstenībā lai būtu.

Kas iraid šī dzīve, ko dzīvoju es,

Pret dzīvi, kas ilgās man dvašo?

Pie pirkstiem drebošas lasītes

Pret jūru vareno, plašo.

(Fr. Bārda.)

Še nava manas tēva mājas,

Še neatrodu paziņas.

(J. Poruks.)

Protams, nevar novilkt robežu, kur beidzas vieni un kur sākas otri cilvēki. Cilvēku, kas pilnīgi piederētu tikai vienam nogrupējumam, ir ļoti maz. Parasti katram ir kaut kas arī no otrā nogrupējuma, tikai pārsvarā var būt viens vai otrs. Aplam būtu vienus nopelt un otru cildināt, jo piederība vienam vai otram nogrupējumam vēl nenoteic visu cilvēka būtību un vērtību. Kā praktiķis, tā sapņotājs var krist aplamības un pārmērības. Visvēlāmākais laikam gan ir — ja abas aprādītās pretešķības ir līdzsvarotas.

Līdzīgi šiem diviem cilvēku nogrupējumiem, rakstniecībā ir divi lieli virzieni — reālisms un romantisms.

Reālistiskais virziens tiecas dzīvi un cilvēkus notēlot tāds, kādi tie īstenībā ir. Tēlodams notikumus un to dalībniekus, reālistisks rakstnieks raugās, vai dzīves īstenībā tā varētu notikt, vai tādi cilvēki dzīvē ir. R. Blaumanis diezgan daudziem saviem tēliem paraugus ņēmis tieši no dzīves (Birkenbaums novelē „Nāves ēnā“, barons „Andriksonā“, Noliņš un Līze „Indrānos“, Made un Marenīca „Sestdienas vakarā“). Protams, viņš tos savā fantāzijā arī pārveidojis, bet tā, lai tie tomēr būtu pilnīgi ticami un dzīvē iespējami cilvēki. Notikumi, kādus tēlo reālistiskie rakstnieki, tātad iespējami ar nelielām atšķirībām arī dzīvē. Tā „Indrānos“ tēlotās nesaskaņas starp tēvu un dēlu, kas cēlušās sakarā ar netīkamu vedeklu, iespējamās daudzās latviešu zemnieku ģimenēs. Zvejnieku raksturi un pārdzīvojumi uz jūrā aiznestā ledus gabala var izpausties visur, kur cilvēki nokļuvuši ārkārtējos apstākļos, sevišķi nāves briesmās. Tāpat „Mērnieku laiku“ parādības raksturīgas laikmetiem, kad notiek kādas pārkārtošanās, kad ļaudis cenšas tiem pielāgoties, izmantot tos savā labā.

Reālistu tēlotos cilvēkus tātad varam saskatīt arī dzīves īstenībā. Piemēram „Mērnieku laiku“ Svauksts ir tapis tik populārs, ka tagad ākstīgus cilvēkus sauc par švaukstiem. Tāpat pārspīlēts frāžu varoņus, kas pārmērīgi plātās vārdos ar idejām, mēdz saukt par pietukiem. Tātad Svauksts, Pietuku Krustiņš, Noliņš, Līze un daudzi citi rakstnieku tēli nav tikai grāmatās, bet tiem ir līdzinieki arī dzīvē. Tādus rakstnieku tēlus sauc par tipiem. Tāpat rakstnieku tēlotos notikumus un parādības, kas iespējamās dzīvē, sauc par tipiskām. Tātad reālisms samērā bieži sniedz tipus un tipiskas parādības.

Ja rakstnieks reālo dzīvi notēlo jau pārmērīgos sikumos, pie tam izceļot vairāk tumšo, ļauno un primitīvo, tad to sauc par naturālistu. Mūsu rakstniecībā vietumis uz naturālistismu tiecas Andrejs Upītis. Arī „Mērnieku laikos“ ir dažas naturālistiskas vietas, piem., Ķeņa izdarīšanās ar jēriem.

Reālisma spilgtākie pārstāvji mūsu literātūrā ir J. Neikens, Apsīšu Jēkabs, brāļi Kaudzītes, R. Blaumanis, A. Saulietis, E. Birznieks-Upītis, J. Jaunsudrabiņš, K. Zariņš.

Rakstnieki romantiķi mazāk tēlo dzīvi, kāda tā ir, bet vairāk, kā daļai tai pēc viņu domām jābūt. Ilgas, sapņus un pārdomas, ko izjūt romantiski noskaņotie ļaudis, rakstnieki romantiķi pauž savos darbos. Tikko apskatītie dzejoļu izvilkumi ir raksturīgi romantiķu izpaudumi.

Nevarēdami pilnīgi samierināties ar reālās dzīves nepilnībām un jauniešiem, viņi allaž kavējas kādā citā iemīļotā pasaulē. Tā fautas atmodas laika dzejnieki Auseklis un Pumpurs nevarēja samierināties ar to stāvokli, kādā tolaik bija latviešu tauta. Viņi ideālizēja latviešu senatni, t. i. iztēloja to daiļu, pievilcīgu, kāda tā īstenībā nav bijusi. Tāpat viņi iztēlojās tādus dievus, kādu senlatviešiem nemaz nav bijis. Jaukās senatnes atdzimšanu viņi gaida nākotnē, ko arī jedomājas visai rožainu. Vispār romantīki labprāt kavējas senatnē un nākotnē, tās idealizējami. Tāpat viņi bieži ir jaunu ideju sludinātāji. Piemēram Rainis un Aspāzija ir bijuši dedzīgi brīvības sludinātāji. Sai ziņā romantiskai dzejai piekrit liela nozīme: tā modina no sastinguma, aicina uz jaunām tālēm, idejām, ideāliem, jaunām dzīves formām. Visām jaunām idejām, strāvām un kustībām pa priekšu iet romantiskā dzeja. Mūsu tautisko romantiku Pumpura un Ausekļa sapņi guva savu piepildījumu Latvijas neatkarībā. Var gadīties arī tā, ka romantiskās dzejas sludinātās idejas dzīvē tiek sakropļotas, izķēmotas, pārprastas, un iznākums nav tas, ko bija iecerējuši dzejnieki. Pieredzējumi rāda, ka, piemēram, brīvības idejas, ko sirsnīgi ir pauduši dzejnieki visā pasaulē, praksē var tikt tā sagandētas, ka pāri paliek tikai daiļa izkārtne, aiz kuņas slēpjas lielākā nebrīvība. Par to nevainosim romantisko dzeju.

Vienmēr tās nav jaunas idejas vai kāda jauna pasaule, uz ko aicina romantiķis. Tā var būt arī tikai kavēšanās savos pašos sapņos, kam nav nekāda reāla satūra.

Saldā sapņu pasaulē
Sadzīs slimā dvēsele.

(Aspāzija.)

Tuvāk šī pasaule nav apzīmēta. Vai arī pazīstamais dzejolis:

Mēness starus stīgo
Dzelmē dziedrajā,
It kā balsis mani
Turpu aicina.

Nāc jel līdz, dodies
Plašā tālumā,
Ļaujies sevi aizvest
Nāru laiviņā!

Buras — tīra zelta,
Irklis — sidrabvīts,
Zvaigznes ceļu rāda,
Vada auseklīt's.

Nāc man līdz, es zinu
Maļu laimīgu,
Tur, kur mēness sastop
Saules meitiņu;

Tur, kur stars ar staru
Liesmās vienojas,
Tur, kur gars ar garu
Jūtās satiekas.

Zemes ilgošana
Tur kā migla klīst,
Mūžam nebeidzama
Gaismas straume līst.

(Aspāzija.)

Kas tā par laiviņu? Kas tā par malu? Reāla satura te nav nekāda, tā ir tikai dzejnieces bagātās iztēles uzburtā sapņu pasaule. Tā ir raksturīga romantiskai dzejai.

Romantiķu tēlotā dzīve un cilvēki, protams, ne tuvu tā neatbilst īstenībai, kā tas ir reālistiem. Piemēram, Rainim nav nevienas kaut cik nozīmīgas lugas, kas notiktu tagadnē. Gandrīz visas tās risinās pasaku vidē un to varoņi nav reāli cilvēki, bet pasaku un teiku tēli. Tāds ir arī Pumpura Lāčplēšis. Romantiskās literatūras spēks un nozīme, kā redzējām, ir citā plāksnē.

Kas labāks — reālisms vai romantisms? Jautājumu nevar izšķirt. Katram sava vieta un nozīme. Reālisms sien pie dzīves, tās norisēm, pienākumiem un darbiem, dažreiz pavisam sīkiem un neievērojamiem. Bet no sīkumiem sastādās lielais, kā nams sastādās no atsevišķiem ķieģeļiem, kā mūžs no gadiem, gadi no mēnešiem, mēneši no dienām. Ja atsevišķie sīkumi labi un arī labi saskaņoti, izdevusies ir visa celtnē. Romantisms savukārt neļauj nogrimt un sastingt pārmērīgā sīkumainībā, šaurībā, pieticībā. Reālismu var pielīdzināt koka saknēm, kas turas zemē, romantismu — galotnei, kas tiecas debesīs. Kas svarīgāks? Katrs savā vietā svarīgs.

Galvenais, lai tie būtu vērtīgi darbi, neatkarīgi no to piederības reālismam vai romantismam.

8. Sacerējumu izpratne

Labā sacerējumā ir ieguldītas dažādas vērtības: tur ir autora domas, spriedumi un atziņas, tur notēloti dažādi cilvēku raksturi, viņu pārdzīvojumi dažādos apstākļos un raksturu tapšana, veidošanās, ir vārdos uzburtas gleznas, ir valodas daiļums, vijīgums un bagātība. Lai visas šīs vērtības izsmeltu, sacerējums pareizi jāizprot. Tas saistīts arī ar lielāku vai mazāku pārdzīvojumu: lasītājs dzīvo līdzī grāmatā notēlotiem cilvēkiem vai rakstnieka izjūtām. Sacerējumos jāiedziļinās. Ar paviršu lasīšanu nepietiek, lai izsmeltu visas sacerējuma bagātības. Labākā gadījumā tad sacerējums ir izmantots tikai daļēji. Iedziļināšanās un īsta izpratne lasītājam dod daudz — tā paplašina un padziļina viņa gara dzīvi, palīdz noskaidrot un izprast dažādus jautājumus un cilvēku raksturus, ierosina domas un idejas,

atmodina snaudošās spējas un spēkus. Grāmata esot atvērusi acis, tā dažreiz cilvēki pamatoti apliecina. Skalbes „Pasaka par vērdu” rāda, kā cilvēks var kļūt par kalpu naudai, Saulieša „Soda diena” — cik nožēlojams ir alkohola varā nonācis cilvēks, „Purvā” — kādas iekšējas cīņas dažreiz jāizcīna pašam ar sevi, Blaumaņa „Nāves ēnā” atklāj cilvēku raksturus ārkārtējos apstākļos u. t. t. Ir cilvēki, kas labprāt nešķiras no iemīļotām grāmatām. Tā Aleksandrs Lielais visos kara gājienos ņēmis līdž Homēru, komponistam Dārziņam un pulkvedim Briedim allaž bijusi klāt Jaunā derība. Ir sacerējumi, kas ļoti ietekmējuši sava laika sabiedrību. Ap 1905. gadu tādi bija: Skalbes pasaka „Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties”, Raiņa dzejas un Aspazijas luga „Sidraba šķidrants”, Bermonta laikā — Raiņa „Daugava”.

Sacerējumu var arī neizprast vai pārprast. Slikta vai neizprasta grāmata var nodarīt arī ļaunu: ievadīt cilvēku, sevišķi vēl nenobriedušu jaunieci, nepareizā cilvēku un sabiedrības izpratnē. Tas rāda, cik nepieciešama pareiza pieceļa un izpratne.

Dažādi cilvēki vienu un to pašu grāmatu bieži uztver un izprot dažādi. Tas atkarīgs no ikviena cilvēka tautības, ticības, dzimuma, kārtas, no viņa vecuma un pieredzes, no viņa apdāvinātības, tieksmēm un izglītības. Latviešu literatūra vislabāk izprotama un tuvāka latviešiem, ķīniešu — ķīniešiem. Tādi darbi kā Kaudzīšu „Mērnieku laiki” nelatvietim dos daudz mazāk, jo romanā notēlotie apstākļi, laiks un cilvēki viņam sveši. Ikvienam labāk izprotama tā vide un apstākļi, kurā viņš pats dzīvo un strādā. Jauniešiem grūtāk iedziļināties vecos cilvēkos un viņus izprast nekā vecam. Vispārī cilvēks ar bagātāku pieredzi, kas daudz ko pārdzīvojis un pārvērtējis, labāk izpratīs grāmatā risinātos sarežģījumus nekā tāds, kam maz piedzīvojumu.

Pārlasot grāmatu pēc kāda laika, atklājas kas jauns, ko agrāk nebijām uztvēruši. Tāpēc laba grāmata atkal un atkal par jaunu pārlasāma.

Lasītājs jau arī meklē sev piemērotu grāmatu: domātājs — prātniecisku, vēsturnieks — vēsturisku, liriski noskaņots — dzejoļus u. t. t. Svarīga ir lasītāja izglītība. Piemēram tādus pasaulslavenus darbus kā „Iliāda” vai „Dievišķīgā komedija” būs grūti pievarēt lasītājam, kam nav nekādu priekšziņāšanu par attiecīgu laiku. Katrā ziņā sacerējuma izpratnei pirmais noteikums ir — nebūt paviršam lasītājam, bet iedziļināties, pārdomāt, iztīrīt, vai, kā ar svešvārdu saka, sacerējumu analizēt.

Kā to darīt?

Iztīrīt romānus, stāstus, noveles un lugas nozīmē noskaidrot to

- 1) vidi,
- 2) saturu,
- 3) cilvēkus,
- 4) domas un idejas un
- 5) valodu.

Vide nozīmē vietu, laiku un pārējos apstākļus, kādos noris sacerējuma notikumi. Tā „Mērnieku laiku” sarežģījumi risinās Vidzemē pagājušā gadsimta otrā pusē, kad sakarā ar pārkārtošanos uz naudas nomu tiešām

notika zemnieku māju pārmērīšana. Blaumaņa lugās lasām: „Notiek Vidzemē, Ērgļu apkaimē. Laiks: tagadne.“ Šī tagadne patiesībā ir ap gadsimtu maiņu. „Andriksons“ attiecas uz to pašu laiku, pie kam viņš ir ne mājas īpašnieks, bet rentnieks, kur tad arī bija tādi līgumi starp muižu un saimnieku, par kādu tur lasām. Raiņa lugas vairumā ņemtas no teikām, tur laiks nosakāms tikai aptuveni, piem. „Uguns un nakts“ notiek ap vācu ienākšanas laiku 13. gadsimtā. A. Grīna romans „Sarkanais jātnieks“ notiek Ziemeļu kaŗa laikā, bet „Dvēseļu putenis“ — 1. pasaules kaŗa laikā. Šķaidri zinot sacerējuma vidi, labāk izprotam visu pārējo — cilvēku rīcību, valodu, notikumus.

Par s a t u r u bija runa jau agrāk — to veido viss, kas par tematu teikts, Galvenokārt te domājam gan tikai notikumu, atmetot nost visus sīkumus. Tas ir kā skelets, kam tad aplikts viss pārējais — atsevišķi tēlojumi, domas, idejas. Te svarīgi atšķirt nozīmīgo no mazāk nozīmīgiem sīkumiem. Tas nav nemaz tik viegli kā liekas, sevišķi drāmatiskos darbos. Pamēģiniet atstāstīt īsumā kādas lugas saturu cilvēkam, kas to nemaz nepazīst, un jūs redzēsiet, cik tas grūti.

Cilvēkiem daiļliteratūras darbos autori parasti liek tikai runāt un darboties, bet dažreiz notēlo arī viņu ārieni, kustības, manieres. Tām atbilst viņu iekšējais saturs, raksturs un pārdzīvojumi, bet tas lielāko tiesu jāizloba lasītājam pašam. Piemēram „Andriksona“ gandrīz visu 1. daļu aizņem tikai viņa un barona saruna, bet tā ir tik zīmīga, ka ar to lielā mērā jau izskaidrojama visa tālākā noveles norise. Tikai — lasītājam tā jāizprot. Tāpēc gadās, ka rakstnieku tēlotie cilvēki tiek dažādi izprasti un dažādi vērtēti. To pašu Andriksonu vieni nosoda, otri attaisno un vēl citi — cildina. Uzmanīgi pētīdami rakstnieku tēlotos cilvēkus, ar laiku varam viņus sagrupēt raksturīgās grupās jeb tipos. Tādas mūsu literatūrā ir, piem., tā saucamie bālie zēni un sirdsšķīstie laudis, kādus tēlojuši Poruks, Saulietis, Skalbe u. c. A. Grīns, Ēd, Virza u. c. jaunāko laiku rakstnieki ir devuši bajaranisku, spēcīgu ļaužu tipu. Arī pie atsevišķiem rakstniekiem ar samērā nelielām niansēm varam sastapt vairākos darbos vienu un to pašu tēlu. Tā tas ir, piemēram, Raiņa lugās, kur Lāčplēsis, Tots, Indulis un Jāzepts savā būtībā ir līdzīgi. Blaumaņa Indrānu tēvs un Roplainis „Pazudušajā dēlā“ arī ir līdzinieki; tāpat savs trauksmais, nemiera pilns iemīļots varonis ir viscaur Akurateram. Lai pilnam varoņus izprastu, jāizseko, kā viņi veidojušies, viņu pārdzīvojumi. Kā Neikena „Bārī“ mundrais Pēterītis nonāk pie tik bēdīga gala? Kā krietnais Andriksons top par meža dedzinātāju? To sapratīsim tikai, izsekodami viena tapšanai, otra pārdzīvojumiem.

Tā redzam, ka nepietiek tikai iedalīt cilvēkus labos un ļaunos, pozitīvos un negatīvos, baltos un melnos, kā to mēdz darīt naivāki lasītāji. Apzinīgam lasītājam te daudz jautājumu, daudz ko pārdomāt, salīdzināt, vērtēt, jo cilvēka dvēsele un tās pārdzīvojumi ir daudzveidīgi nevien dzīvīem cilvēkiem, bet arī rakstnieku radītiem literāriem tēliem.

Arī domas un idejas lielāko tiesu jāizloba lasītājam pašam, jo autori tās nemedz izteikt. Par Blaumani ir dzirdēts, ka viņš gan esot meistars cilvēka pārdzīvojumu attēlošanā, bet viņam neesot ideju. Taču iedziļinoties redzam, ka tā nav. Kāpēc novelē „Nāves ēnā“ viņš atstāj uz

ledus gabala krietno Grīntālu? Ja tur paliktu savtīgais mantrausis Zaļga, tad lasītājs par tādu noslēgumu izjustu pat gandarījumu. Tāpat Kaudzītes „Mērnieku laikos“ liek iet bojā krietnajam Kasparam, kamēr švaukstus, prātniekus, dreķberģus — muļķus, ākstus un krāpniekus — nelaime nerauj. Paceļas jautājums — kāpēc jācieš taisnajam, krietnajam, kamēr netaisnais, nelietīgais paliek nesodīts? Tas ir jautājums, par kuŗu domājuši un domās prātnieki un ko tomēr tik vienkārši nevar atbildēt. Rakstnieki arī rāda, ka labos, mierīgos apstākļos nav grūti būt pieklājīgam, laipnam, savaldīgam, krietnam, bet jaunās dienās tāds ir tikai īsti cēlais cilvēks. „Andriksons“ ierosina pārdomas par tautību naidu vai saprašanos (latviešu zemnieks un vācu barons), „Pīlāgs“ par saimnieku un kalpu vai vispārīnot — darba devēju un darba ņēmēju — attiecībām. Tālāk nonākam pie daudz pārrunātās šķiru cīņas jautājumiem. „Salna pavasarī“ un „Raudupiete“ risina mīlestības un laulības jautājumus.

Sos norādījumus varētu turpināt, bet pietiek jau līdzšinējo, lai redzētu, cik pārdomām daudz materiāla labos rakstnieku darbos ieguldīts. Bet tas pieejams tikai apzinīgam lasītājam, kamēr paviršais lasītājs uztver tikai ārējo notikumu norisi.

Runājot par sacerējumu izteiksmi, jau redzējām, ka katram rakstniekam ir sava īpata valoda. Dažreiz jau no pāris teikumiem var pateikt, kuŗam rakstniekam tā pieder. Sacerējums nebūs pilnīgi izsmelts un izbaudīts, ja valodu atstāsim novārtā. Arī te vajadzīga iedziļināšanās, varētu teikt — iedzīvošanās. Tikai ar laiku sākam izmanīt rakstnieka īpatos izteicienus, teikumu uzbūvi un beidzot — viņa valodas plūdumu un vijīgumu.

Sacerējumu domas, cilvēku pārdzīvojumi un citas vērtības bieži ieguldītas zīmīgās vietās, ko nevērīgs lasītājs nemaz neievēro. „Kluss eņģelis izgāja caur cietuma ķēķi, un katram pie krūtīm pieskārs kā salda vēsma,“ tā Skalbe sāk pasaku „Kēniņa dēla trīs dārgumi“. Tālākā pasakas norisē šis eņģelis vairs nekur nefigurē. Tas tikai raksturo svētvakara noskaņu, kad vairāk atveŗas cilvēka sirds un notiek pasakas stāstīšana. Kad starp Pīlāgu un Podiņa saimnieku vairs nav agrākās saskaņas, klētī, maīsus ceļot, viņi nevar atrast viens otra roku. Kāpēc, to rakstnieks nesaka. — Tāpēc, ka viņi izvairās saskatīties. — Kad Andŗa iecerētā Liene („Salna pavasarī“) aiziet pie Mālnieka, puisis pieglauz galvu savam zirdziņam. Kāpēc? Nestundā cilvēks meklē kādam pieglauties. Ja tas nav otrs cilvēks, tad tas var būt kāds dzīvnieks vai pat koks. To pauŗ jau tautas dziesmas:

Gotiņ, mana raibaliņa,
Nāc man līdzī tautiņās:
Ja būs barga sveŗa māte,
Es pie tevis remdēŗos.

Vai arī:

Pie ābeles piespīdos
Kā pie savas māmuliņas.

No aprādītā redzam, cik svarīgi uztvert un izprast zīmīgās vietas, kas pavirŗam lasītājam liekas pavisam nesvarīgas,

II

I. Tautas dziesmas

Pirms gadu simteņiem, kad mūsu senči vēl nebija kristīti, kad nebija vēl arī latviešu rakstības, viņiem jau bija sava dzeja. Tā pauda viņu pārdzīvojumus (priekus, skumjas, mīlestību, sašutumu), izteica viņu uzskatus, atziņas, dzīves gudrību, Tur atspoguļojās viņu dzīves veids — darbi, svētki, godības, ieražas, izdarības, ticējumi, ģimenes dzīve. Šī dzeja, ko sauc par burtniecību, sastādās no tautas dziesmām, pasakām un teikām, sakāmiem vārdiem un parunām, mīklām un bučamiem vārdiem.

Sacerējis kādu dziesmiņu, senais dzejnieks vai dzejniece pateica to arī citiem. Ja tā patika, to atcerējās, dziedāja, un tā izplatījās arī citos novados. Atsevišķi teicēji un dziedātāji to „laboja“, grozot vārdus un izteicienus pēc sava prāta. Tā vienai un tai pašai dziesmai izveidojās tā saucamie v a r i a n t i, kas nedaudz atšķīrās viens no otra

Piemēram:

Rīga, Rīga, skaista Rīga!
Kas to skaistu darināja?
Vidzemnieku sūrā vara,
Asi kalti kumeliņi.

Pēdējo divi rindu variants skan:

Kurzemnieku rudzi, mieži,
Pakavoti kumeliņi.

Apdziedāšanās dziesmās bieži ar vienu un to pašu dziesmu puiši apdzied meitas un meitas — puīšus, mainot tikai vārdus „puiši“ und „meitas“.

Tā dziesma, sākotnēji nākdama no atsevišķa dzejnieka, tika grozīta, guva variantus un izplatījās tautā. Saglabātas atmiņā, dziesmas pārgāja no paaudzes uz paaudzi, līdz beidzot tautas atmodas laikā tika uzrakstītas, savāktas vienkop un beidzot izdotas 8 biezos Krišjāņa Barona sakārtotos L a t v j u d a i ņ u sējumos. Tur ir gandrīz 36 000 pamatdziesmu un 180 000

variantu. Latvijas neatkarības laikā vēl savākts un izdots 4 sējumos šī darba papildinājums, ko veica prof. P. Šmits.

Tas ir milzīgs lirisku dziesmu daudzums, kāda nav pat lielām tautām.

Kas var dziesmas izdziedāt?
Kas valodas izrunāt?
Kas var zvaigznes izskaitīt,
Jūras zvirgzdus izlasīt?

Latvietis pats dziesmas vērtē augsti. Dziesmotu cilvēku viņš domā garā mošāku, dzīvē raženāku.

Kuŗš puisītis ēakli gāja,
Tas bij liels dziedātājs;
Kas dziesmiņas nedziedāja,
Tas slinkuma lāpītājs.

Nolūkoju līgaviņu,
Kuŗa liela dziedātāja:
Kuŗa liela dziedātāja,
Tā tikusi darbiņā.

Tapēc senlatvieŗa apkārtnē viss, pat sīkākās lietiņas, apvīts dziesmām. Daba (kalni, lejas, ūdepi, koki, puķes, dzīvnieki), ģimene, darbi un darba rīki, ēkas — viss apdziedāts.

Tautas dziesmās ir visi liriskās dzejas paveidi. Kr. Barons šo milzīgo daudzumu dziesmu sakārtojis pēc cilvēka mūŗa posmiem — bērniŗa, jauniŗa, vīŗa (sievas) gadi, vecums un nāŗe. Protams, var grupēt arī, vadoties no citiem viedokļiem. Mēs pakavēsīmies pie dziesmām, kas apdzied dabu, ģimeni, darba un citus latvieŗu tikumus, Dievu, un arī humoristiskām dziesmām, kur izsmietas cilvēku vāŗības.

Lai gan Latvijas d a b a nav tik krāŗņa, kā piemēŗam dienvidos, nav arī to vareno ainu, kādas ir kalnos, senlatvietis ir dziļi izjutis tās daiļumu.

Skaista mana tēvu zeme
Par visām zemītēm:
Plaŗi lauki, zaļi meŗi,
Zili jūŗas ūdentiņi.

Kas kaitēja man dzīvot
Apaļā kalniņā?
Visapkāŗt ievas zied,
Vidū — saule ritināja.

Viņŗ saskata arī sīko lietu daiļumu:

Ai tēvu zemīte,
Tavu daiļumiņu!
Smildziņa ziedēja
Sidraba ziediem.

Papuvīte noziedēja
Sikajiem ziedīņiem.
Zēl manam brālītim
Apkārt griezt velēniņu.

Ja arājam zēl apart sikos ziedīņus, tad tāpēc, ka senlatvieša uztverē visa Dieva radība saudzama. Nekā bez vajadzības nedrīkst postīt, iznīcināt.

Ēdiet, govīs, zaļu zāli,
Neminiet kājiņām.
Zaļa zāle gauži raud,
Kājiņām nominama.

Sauj, gēģeri, ko šaudams,
Nešauj meža balodīti.
Trīs dienīņas otrs draugs
Raud bērziņa galiņā.

Lauziet, mēitas, ko lauzdamas,
Galotnīti nelauziet,
Lai palika galotnīte
Putniņiem uzņemties.

Ja nolauzīs galotnīti, kociņš būs sakropļots. Šī saudzība ie tvēl tālāk arī uz nedzīviem priekšmetiem:

Ne sunīša nepaspēru,
Ne uguns pagalītes:
Ir sunītis Dieva laizts,
Ir uguns pagalīte.

Visam dabā savs uzdevums, sava nozīme. Viss „Dieva laists“. Viss lai aug, attīstās un piepilda savu uzdevumu!

Tautas dziesmās vai visi lietvārdi ir pamazināmā (deminūtīva) formā. Arī tas saskan ar to pašu saudzīgo, vēlīgo, glāstošo pieeju visām lietām. Sieviete ir jaunās dzīvības iznesēja, bērnu auklētāja. Vīrietis — karotājs, grāvējs. Pazīstama lieta, ka sieviete ir līdzcietīgāka, saudzīgāka, maigāka par vīrieti. Apskatītā saudzība un liegums liek domāt, ka lielu tautas dziesmu vairumu ir sacerējusi dziesmotā senlatviete.

Ģimenes dziesmās saskatām seno laulības formu pēdas — līgavu zagšanu vai pirkšanu, kāda agrāk vērojama pie visām tautām.

Ej, bāliņ, lūkoties,
Ko dar' tava malējiņa;
Logi vaļā, durvis vaļā,
Nedzird rūcam dzirnaviņas.

Iet bāliņis lūkoties,
Nāk asaras slaucīdams;
Velc, bāliņ, bruņu svārkus,
Seglo savu kumeliņu.

Kas noticis? Māšiņa nozagta! Bāliņam nu jādodas viņu meklēt un atkarot vai arī — vienoties ar tautu dēlu, māšiņas aizvedēju, miera ceļā. Tāda vienošanās vēlāk bija parasta, kad līgavas zagšanas vietā stājās pirkšana. Protams, tad vecāki vai brāļi, kam bija teikšana par jaunavu, ņēma vērā pircēju tautieti: netīkamam nedeva vai prasīja lielu maksu. Taču vecā zagšanas laika formas un izdarības vēl arvien tika piekoptas, un dažas pēdas no tām saskatāmas vēl mūsu laikos.

Klusi, klusi klausījies,
Kas runāja klētiņā.
Tēvs, māmiņa, trešs tautietis —
Tie runāja klētiņā.

Tēvs vēlēja, māte liedza,
Tautiet's lūdza raudādams,
Tautiet's lūdza raudādams,
Sīku naudu skaitīdams.

Bet vairāk par šīm senajām ģimenes formām mūs interesē, kāds gars valda senlatvieša ģimenē. To raksturo kopīgs darbs tēva sētā, kopīgi prieki un bēdas un sirsnīga mīlestība starp ģimenes locekļiem. Vecākiem ir piedzīvojumi, uz viņiem gulst smagais bērnu audzināšanas pienākums. Tāpēc bērniem jāklausa vecāki.

Ai bērniņi, ai bērniņi,
Klausait tēvu, māmuliņu!
Mūžam saule debesīs,
Ne mūžam tēvs, māmiņa.

Bērnus audzina krietnos tikumos:

Mana balta māmuliņa
Mani baltu audzināja:
Uzvilkusi baltu kreklū,
Iesacēla saulītē.

Te nav domāts tikai burtiskais baltums un spodrība, bet vispāri tikumu skaidrība. Visvairāk audzināšanas smagums gulstas uz māti, tāpēc tai tiek parādīta izcila goddevība.

Dedzu skalu, dedzu sveci,
Tumša mana istabiņa;
Ienāk mana māmuliņa —
Tūdaļ gaiša istabiņa.

Saulīt' silta, māmiņ' jauka,
Abas vienu labumiņu,
No saulītes silti rīti,
No māmiņas mīļi vārdi.

Apzinīgi bērni ar paklausību un izpalīdzību cenšas atlīdzināt vecāku mīlestību un rūpes.

Drīz es gāju, drīz tecēju,
Kad māmiņa mani raida,
Kā māmiņa tad tecēja,
Kad gulēju šūpulī.

Atsēdies, atpūties,
Mana veca māmuliņa!
Gan tu bijī piekususi,
Mani mazu auklējot.

Arī brālis ir māsas aizstāvis. Arī starp tiem valda jauka saskaņa, ko rāda tādi apzīmējumi kā: bāliņš — putu gabaliņš, māsiņa — zelta drostaliņa. Tāpat kā mūslaikos, arī senlatvieša ģimenē postu ir darījusi dzēršana. „Dzērājiņa līgaviņas“ mūžs rādīts tumšās krāsās: kur vīrs dzērājs, tur cieš nevien viņa kumeliņš pie kroga slitas, bet arī ģimene.

Sieva raud, bērni kauc:
Bez putraimu kāpostīni;
Vīriņš skaļi gavilēja
Kroga galda galiņā.

Tāpēc „alutiņš bāleliņš“ rāda puīša un vīra raksturu: vai šis prot ieturēt mēru, vai pārvēršas nošņurkušā dzērājā.

Alutiņ, bāleliņ,
Gudrajam tevi dzert,
Kas var tevi novaldīt,
Kumeļā sēdēdams.

Nes, bāliņ, pilnu kannu
Apiņota alutiņa:
Raudzīsim tautu dēlu,
Vai ir gudrs dzērumā.

Bet visumā tautas dziesmas dokumentē jauko saskaņu un krietnos tikumus, kas valdījuši senlatvju ģimenē un mājā.

Sakarā ar ģimeni jāatzīmē bāru dziesmas. Tās rāda pamātes savtību un jauno izturēšanos pret pabērniem. Te pazīstamas dziesmas „Tek saulīte tecēdama“, „Maza biju, neredzēju“ u. c. Ir gan arī dziesmas par krietnu pamāti, bet tās ir mazumā.

Tautas dziesmu tikumus jau esam minējuši, bet ne tuvu visus. Tos senlatvietis stāda pirmā vietā. Tikums, tikt, patīkams, patīk' ir vienas saknes vārdi un rāda, ka latvietim patīk tas, kas tikumiģs. Cilvēka ārējais daiļums to nevar atsvērt.

Kas no rudzu garumiņa,
Ja nav laba briedumiņa?
Kas no smuidra tautu dēla,
Ja nav laba tikumiņa?

Tikumu pirmā vietā minams darbs. Tas ir miesas un gara veselības, turības un labklājības pamats, un to zina senlatvietis. To izteic daudzas dainas.

Acis darba nobijās,
Rokas darba nebijās:
Rokas darba nebijās —
Zinājās — padarīs.

Ai bārene, bārenīte,
Kas tev' daiļu darināja?
Viegli soļi, mazs miedziņš —
Tie man' daiļu darināja.

Citu tautu burtniecībā tautas iemīļotais un apdziedātais varonis ir brašs, drošsirdīgs kaņotājs, sirotājs, mednieks, pat laupītājs. Bet mājās viņš ir parasti nevižīgs slinkis. Darbs ir sieviešu, veču un vergu daļa, dūšīgam vīram tas nepiestāv. Latvietis, kā redzam, ir citos uzskatos, un mūsu tautas dziesmu varonis ir darbīgs arājs, maizes pelnītājs un devējs. Viņu āpdzied ar lielu mīlestību un goddevību.

Ai meitiņās, ai meitiņās,
Godājiet arājiņu:
Arājam rokas, kājas
Kā ābeles ziedi zied.

Kas godīga mātes meita,
Paceļ krēslu arājam.

Man patika miežu druva
Ar visiem akotiem;
Man patika arājiņš
Smilšainām kājiņām.

Jauni kungi mutes prasa
No zemnieku meitiņām;
Lai stāv mana balta mute
Arājiņa dēliņam!

Mūsu tautas dziesmas pauž zemkopju kultūras stāvokli.

Kas guļ miegu, lai guļ miegu,
Lai guļ miegu raudādams;
Kas dar' darbu, lai dar' darbu,
Lai dar' darbu dziedādams!

Ši dziesmiņa prasa līgsmu, dziesmotu darbu. Bet dārbam jābūt arī saprātīgam, apzinīgam, mērķtiecīgam. Tāpēc blakus dārbam tautas dziesmas liek „gudro padomiņu“, darba un dzīves izpratni.

Neteic mani, māmuliņa,
Pa ciemiem staigādama:
Pats darbiņš mani teiks,
Pats gudrais padomiņš.

Māci mani, māmuliņa,
Visādā darbiņā;
Iemācīj'si darbiņā,
Māci gudru padomiņu.

Netaujā rudzu klēts:
Taujā māte gudru vīru,
Daža laba rudzu klēts
Gudra vīra galviņā.

Tālāk jāatzīmē tīrība, kārtība, spodrība

Koša biju mātes meita,
Koši sevi turējos,
Neturēju melnu galdu,
Neslaucītu istabiņu.

Es tos savus bāleliņus
Baltus vien balināju;
Kā gulbīši grozījās
Gaŗa vāla galiņā.

Latvieši — nesaticīga tauta. To esam atzinuši paši, to novērojušas arī citas tautas. Taču tautas dziesmas māca s a t i c ī b u, saderību, neskausanu.

Bitītēm, meitiņām —
Tām dzīvot kaimiņos:
Bites druvu nesliedēja,
Meitas naida neturēja.

Es savos bāliņos
Ilgi dusmu neturēju,
Vienu vārdu ļaunu teicu,
Otru — labu atsacīju.

Kopā dzīvojot un darbojoties, var rasties arī nesaskaņas. Vai tad nav pareizi tām neļaut augt augumā, ilgi naida neturēt?

Latvietis daudz cietis lielo tautu varmācību. Mūsu zeme daudz postīta, tauta bieži izkauta kaŗos, lielās tautas ūzmetušās mums par kaklā kungiem. Vai mēs varējām uzskatīt par savu un iemilēt vācu, poļu, zviedru vai krievu zemi? Agrāk pieminētā tēvzeme domāta šaurākā nozīmē — tēva sēta, dzimtais novads. To mūsu sencis sirsnīgi mīl. Ja tā jāaizstāv pret iebrucējiem, viņš ir brašs un drosmīgs kaŗavīrs, kas nebaidās par tēvzemi atdot pat dzīvību.

Uz ežiņas galvu liku,
Tēvu zemi sargādams;
Nemiet manu augumiņu,
Tēvu zemi neņemiet.

Treju kungu zeme rīb,
Kur jāb mani bāleliņi:
Droši vīri, kalti zirgi,
Skan tērauda zobentiņi.

Kur latvietim kāda daļa savas zemes likteņu veidošanā, tur viņš tāds ir. To rāda latvju strēlnieki un Latvijas atbrīvošanas cīņas.

Mēdz teikt, ka dzīve esot asa, smaga. Mūsu tautas liktenis tiešām tāds bijis gadu simteņiem ilgi. Tomēr latvietis atradis spēku iet caur ļaunām, tumšām dienām ar gaišu smaidu, vieglu, rotaļīgu optimismu. Tas ir tā saucamais priecīgā prāta tikums.

Bēdu, manu lielu bēdu!
Es par bēdu nebēdāju,
Liku bēdu zem akmens,
Pāri gāju dziedādams!

Mans mazais augumiņš
Ne par vienu nebēdāja —
Ne par kungu, ne par nakti,
Ne par ļaužu valodām!

Latviešu humors un satīra vērsas pret aprādīto tikumu trūkumu. Latvietis izsmej slinkumu un nevižību un to radīto paputējušo dzīvi, netīrību un nekārtību, negausību ēšanā, skopulību.

Lai veicas, kas veicas,
Adīšana man veicas:
Pa trīs gadi cimdu pāri
Kā margot nomargoju.

Kažociņš sienu plāva,
Pats gulēju maliņā,
Par to mans kumeliņš
Pavasari skuja grauž.

Grieziet ceļu, grieziet ceļu —
Liela vīra sieva brauc!
Trim kājām kumeliņš,
Viena sliece kamanām.

Gribul's mani gan gribēja,
Es gribuļa negribēju:
Gribulim lika ķēve,
Trim pakšiem istabiņa.

Smuks puisītis melnu muti
Guļ celiņa maliņā;
Dod, Dieviņ, siltu sauli —
Būs mušām barībiņa.

Jānītim, brālītim,
Tam bārdiņa nesukāta;
Pašā bārdaš galiņā
Peles migu ietaisīja.

Aiz ko Jurītis
Pie sienas spiedās?
— Mugurā caurums
Kā lielais ezers.

Pazinu Jurīti
Vilkača dabas:
Pirmais ķērās
Pie gaļas bļodas.

Es būt' laba saiminiece,
Ja man tāda saime būtu,
Kas neēstu, kas nedzertu,
Kas miedzīņa negulētu.

Tautas gara pasaulei visai raksturīgi ir viņas reliģiskie atzinumi. Visu augstāko, varenāko, krietnāko, svētāko kā atsevišķs cilvēks, tā tautas saista ar savu Dievu. Šai sakarība pakavēsīmies pie senlatviešu Dieva. No pasakām zinām viņa ārējo izskatu: sirms tētiņš pelēkā vadmālas tērpā, balti auti un pastalas kājās, spieķītis rokā. Nepazīts viņš apstaigā ļaudis, vēro viņu dzīvi un darbus, dod labus padomus, soda jaunos un apbalvo krietnos. Ap viņu nav ārēja greznuma un skaļuma, un tomēr liela ir viņa vara un gudrs padoms.

Dieviņš bija mazs vīriņš,
Gudrs, viņa padomiņš:
Tas varēja priedi vērpt,
Ozoliņu šķetināt.

Augstāk dzied cīrulītis
Par visiem putniņiem;
Gudrāks Dieva padomiņš
Par visiem padomiem.

Viņš negrib skaļas ārējas godināšanas; vislabāk viņš izjūtam klusumā, kad cilvēks nodziļinās pats sevī. Tāpēc:

Klusiet, jauni, klusiet, veci —
Dievs ienāca istabā.

No viņa staro laipnība un saudzība:

Lēni lēni Dieviņš nāca
No kalniņa lejiņā,
Netraucēja ievu ziedu,
Ne arāja kumeliņa.

Viņš ir izlīdzinātājs, kas visu vērš uz labu. Uz viņu cilvēks var pajauties visās nedienās.

Ko, bagāts, lielījies,
Ko, nabags, bēdājies?
Gana Dieva rociņā,
Kas visiem līdzi deva.

Ļauni ļaudis, ļauna diena
Vilka mani lejiņā;
Dieviņš ņēma pie rociņas,
Veda mani kalniņā.

Pie viņa var griezties apbēdinātais, mazais, nevarīgais, pat dzīvnieki un stādi:

Teic, saulīte, vējiņam
Netraukt ziedus ūdenī;
Teic, Dieviņ, ļautiņiem
Nemīt mazu kājiņām.

Sunītim maizi devu
Lielu, lielu gabaliņu,
Lai sunītis Dievu lūdza,
Ka es topu saiminiece.

Ir kaķītis Dievu lūdza,
Meitiņai piedzimstot.

Ābelīte Dievu lūdza,
Lai ved meitu šovasar.

Viņš negrib ļaudis noskumušus, nomāktus redzēt. Viņam tik ražena, rosīga, priecīga dzīve un ļaudis:

Rijā dzied kūlējiņi,
Maltuvē — malējiņas;
Dieviņš prieka nevarēja,
Pagalmiņu staigādams.

Tā redzam, ka senlatvju reliģiskās atziņas tuvas kristietībai: tās sludina mīlestību, laipnību un saudzību kā pret cilvēku, tā visu radību. Dieva varenība neizpaužas ārējā krāšņumā un skaļumā. Tā neprasa arī skaļas ārējas pielūgšanas un godināšanas, bet klusu, sirsniņu pieķeršanos Dievam.

Kopsavilkumā jākonstatē, ka mūsu tautas dziesmas rāda:

- a) dziesmotu cilvēku un dziesmotu, apgarotu dzīvi;
- b) jauku saskanīgu ģimenes dzīvi;
- d) dabas daiļumu un saudzību pret visu radību;
- e) augstu tikumību;
- f) zemkopja kultūru ar varoni arāju;
- g) kristietībai tuvus reliģiskus atzinumus.

Ritma ziņā ir divējādas tautas dziesmas — trochaja un daktiļa.

Trochaja pamatā ir 2 zilbes — 1. uzsvērtā un 2. neuzsvērtā. Abas kopā tās veido tā saucamo pēdu.

Oz / līti, // zemza / rīti.

Sai piemērā 4 trochaja pēdas. Divas tādas blakus pēdas veido vienu dipodiju. Piemērā ir divas dipodijas. Tautas dziesmās viens vārds nekad nedalās divu dipodiju starpā. Pumpura dziesmiņā „Stāsti manim, Daugaviņa“ ir nepareizi tautas dziesmu atdarinājumi:

Gau ja, / jel ne // cieti / klus'.

Te vārds „necieti“ dalās divu dipodiju starpā. Tas ir aplami.

Četras dipodijas (jeb divi rindas) veido vienu strofu, kas tautas dziesmās parasti ir noapaļots teikums. Vēl jāatzīmē, ka dipodijas 4. zilbe tautas dziesmās nav gaļa. Tāpēc nav pareizi teikt

Saulīt' tecēj' // tecē dama,

kur 1. dipodijas 4. zilbe ir gaļa. Pareizi turpretī ir:

Tek sau līte // tecē dama.

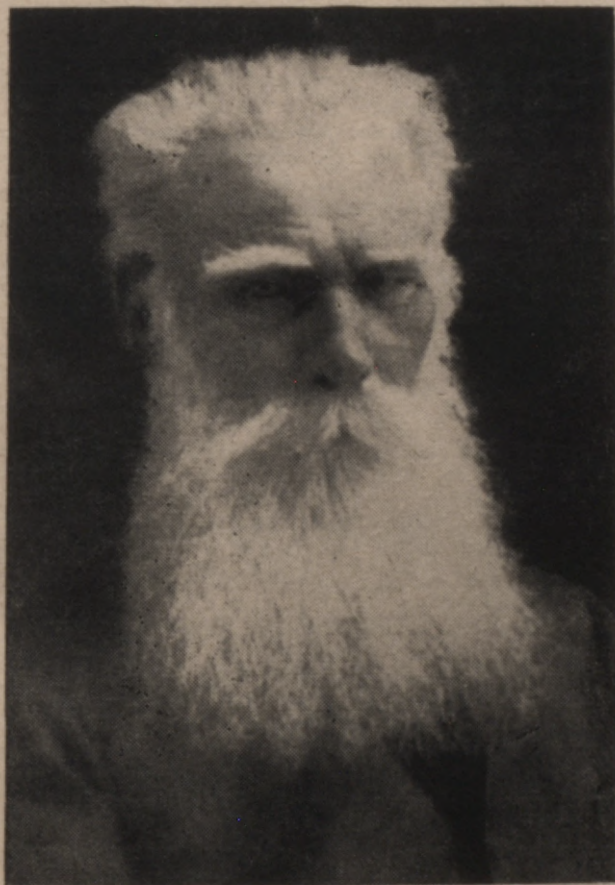
Daktiļa dziesmu ir samērā maz. Daktiļa pēdā ir 3 zilbes — 1. uzsvērtā un divas beidzamās — neuzsvērtas. Divas pēdas arī te veido vienu dipodiju, pie kam rindas beigās pēdā mēdz būt tikai divas zilbes. Piemēri:

**Trīs daiļas / meitas
Sēd rožu / dārzā.**

**Audz, mago / nīte,
Aiz dadžu / krūma,
Lai tevi / nepūta
Ziemeļu / vēji.**

Gadu simteņus tautas dziesmas glabājās tautas atmiņā — arī pēc vācu ienākšanas un latviešu kristīšanas. Tāds izglītots vīrs un latviešu draugs kā Vecais Stenders tās uzskatīja par mazvērtīgām „blēņu dziesmām“, kam pretī stādīja baznīcas dziesmas un savas „zinges“. Tādos uzskatos bija vairums vācu mācītāju, tapēc tām nepiegrieza sevišķas vērības, un tās palika neuzrakstītas, atskaitot nelielu skaitu, ko iespieda kā piemērus zinātniskos darbos. Vācu filozofs Herders pirmais saskatīja mūsu tautas dziesmu daiļumu un veltīja tām visai atzinīgus vārdus.

Tautas dziesmu uzrakstīšana un savākšana notika tautas atmodas laikā. Kārtošanu sāka tautiskās kustības darbinieks Fricis Brīvzemnieks, īstajā uzvārdā Treilands. No viņa šo darbu pārņēma Krišjānis Barons un veltīja tam sava mūža lielāko daļu.

Krišjānis Barons

Kr. Barons (1835—1923) dzimis Struteles muižā, kur viņa tēvs bija vagars, Tēvs nomirst, zēnam vēl mazam esot, un rūpes par ģimeni nu gulst uz darbīgo un gudro māti. Kādu darba un dzīves skolu Krišjānis iziet, par to varam lasīt viņa interesantajās atmiņās. Ar neatlaidīgu darbu viņš lauž sev ceļu uz izglītību. Viņš ir tipisks tā laika latviešu jauneklis censonis. Mācījies Dundagas Kubeles skolā un Jelgavas ģimnazijā, Barons studē

Tērbatas universitātē matemātiku un astronomiju (1856—1860). Tolaik diezgan daudzi skolotie latvieši pārgāja vāciešos. Barons šo ceļu neiet. Otrādi — viņš kļūst rosīgs tā saucamo Tērbatas latviešu vakaru dalībnieks. Tur pulcējas latviešu studenti, kas grib celt savas tautas izglītību, labklājību un apziņu. Tādā garā tur tiek debatēts, lasīti referāti, rakstīti raksti. Studijas nebeidzis, Barons pārceļas uz Pēterpili, kur top slavenu „Pēterburgas avižu“ redaktors. No turienes viņš pāriet uz Maskavu, kur sākas viņa kalpošana mūsu tautas dziesmām. Saņēmis milzīgos tautas dziesmu rokrakstu krājumus, Barons ar lielu mīlestību iedzīlinās katrā dziesmiņā, pamazām tās grupē un kārtotā izdošanai. Gadi iet, kārtotājs nosirmo; viņu jau sauc par balto Barona tēvu un tautas dziesmu krīvu; viņš saaudzis ar tautas dziesmām, tās aizpilda visu viņa dzīvi un laiku. Viņa pūļu iznākumā laiku pa laikam iznāk biezie dainu sējumi — 1894. gadā pirmais un 1915. gadā — pēdējais (astotais). Piedzīvojis lielu vecumu (88 g.), pieredzējis tautas ilgu piepildījumu — Latvijas neatkarību, Barontēvs aiziet pie senčiem. Kā varens pieminēklis aiz viņa paliek dziļie tautas dziesmu sējumi. Godbijībā tos šķirstīs vēsturnieki, valodnieki un visi, kam mīļa ir daiļa latviska dzeja.

2. Tautas pasakas un teikas

Pasakas ir nostāsti ar fantastisku saturu. Tur darbojas nevien cilvēki, bet arī dzīvnieki, stādi un pat nedzīvi priekšmeti, tāpat dažādi gari un mitoloģiskas būtnes — pūķi, velni, raganas, sumpurņi, laumas, veļi u. taml. Tie var sarunāties un pārvērsties, piem. cilvēki par dzīvniekiem u. t. t. Pasakas nav saistītas ar noteiktu vietu un laiku. Tās notiek „kādreiz“, „vecos laikos“, „reiz“, „aiz trejdeviņām jūrām“ vai „aiz trejdeviņām ķēniņu valstībām“.

Dziesmas dziedāja visu gadu — ziemu vakarējot, vasaru ganos un lauku darbos. Pasakas stāstīja ziemas vakaros, kad ļaudis darbojās ar vērpšanu, adīšanu, aušanu, auklu vīšanu, koka trauku taisīšanu, lāpīšanu u. c. mājas darbiem. Pasaku stāstītāji parasti bija vecāki vīri. Vispāri pasakas ar savu dēkaino raksturu vairāk atbilst vīriešu dabi. Pasakas bija nevien laika kavēklis, bet ietvēra sevī arī gudras atziņas un pamācības. Pasakas ir samērā internacionālas: diezgan daudzas pasakas ar nelieliem grozījumiem sastopamas gandrīz visās Eiropas tautās. Tas rāda, ka jau tālā senatnē tautas apmainījušās nevien saviem lauksaimniecības un amatniecības ražojumiem, bet arī gara mantām, sevišķi pasakām.

P a z ī s t a m ā k ā s p a s a k a s ir: par trim tēva dēliem, divām meitām (isto un pameitu), mitoloģiskās (par dažādām pārdabīgām būtnēm), dzīvnieku, dēku un humoristiskās.

Pasakās par trim dēliem divi ir gudri, trešais muļķītis. Gudrie ir savtīgi rāvēji, kas turā acīs tikai savu labumu, nevienam nekā nenovēl un nepalīdz. Muļķītis turpretī ir atsaucīgs, labsirdīgs, izpalīdzīgs. Kad nu gudrajiem brāļiem vajadzīga citu palīdzība, tos nevienš labprāt neatbalsta, atklājas viņu savtība, dažkārt pat blēdība, viņi krīt kaunā un saņem pelnīto sodu. Muļķīti turpretī atbalsta visi tie, kam viņš palīdzējis, un viņš iegūst princesi un ķēniņa valsti. Gudro brāļu savtīgums izrādās tikai šķietama gudrība, ar kuŗu gan var gūt pārejošus labumus, bet kaŗš beigās

nedod labus augļus, kamēr mulķiša sirsnīgā atsaucība pret visiem nes svētību gan citiem, gan viņam pašam.

Līdzīgi ir ar īsto meitu un pameitu. Izlutinātā istā meita aug vīzdegunīga, uzpūtīga, iedomīga, slinka, nekārtīga, cietsirdīga. Kalpinātā pameita ir čakla, pazemīga, tīrīga, līdzjūtīga, izpalīdzīga. Kaut gan viņai uzliek smagus pārbaudījumus, beigās viņas krietnie tikumi tiek balvoti ar jauku algu. Turpretī istā meita, tāpat kā gudrie dēli, beigās piedzīvo neveiksmes un saņem pelnīto sodu.

Tā pasakās dots dēvējam atdodas, kā sauc, tā atskan, kāds darbs, tāda alga. Labais uzvar un nes svētību; ļaunais tiek pazemots, tam līdzināklāsts. Tas beigās nomāc to, kas ar ļauniem darbiem cerējis gūt sev labumu.

Ar senlatvju dieviņu iepazīnāties jau tautas dziesmās. Pasakās arī viņš redzams diezgan bieži. („Tas vecītis bijis Dievs.“) Visumā viņš notēlots kā krietns, ražens latviešu saimnieks. Pasakās figurē arī senlatvju velns. Pat ganu zēns viņu piemāna. Kad sacensībās jāiet skrieties, zēna vietā skrien viņa jaunākais brālis — zaķis; kad spēkojas — zēna vietā cīnās lācis; kad velns uzsviež gaisā akmeni, zēns palaiž putnu un kad velns saspiež saujā akmeni, zēns — sieru. Senlatvietim nav elles. Tās jēdziens nāca pie mums reizē ar kristīgo ticību. Kopā ar elli nāca arī cits velns, daudz ļaunāks par latviešu velnu. Tas ir ļaunais austrumnieku sātans. Arī tas darbojas pasakās, bieži kā melns vai sarkans kungs. Kā dieviņa īpašības atvasinātas no krietna saimnieka, tā šā velna — no kunga. Kā teikts, tas nav latviešu fantāzijas radīts, bet ir ienācējs no ārienes.

Pasakas raksta arī mūsu rakstnieki. Mūsu pasaku ķēniņa nosaukums pelnīti dots K. Skalbem, kas sarakstījis daudz skaistu pasaku. Arī jaunlaiku pasaku saturs ir fantastisks, notikumi pārdabīgi, arī tur darbojas mitoloģiskas būtnes. Taču rakstnieks nebūt negrib, lai lasītājs tam burtiski noticētu. Pasaka viņam ir līdzeklis izteikt savas domas un atziņumus. Tā „Kaķīša dzirnavās“ kaķītis izsaka visas pasakas pamatdomu, ka nevajaga vairot sāpes un ļaunumu, labāk lai vairojas prieks. „Pasaka par vērdiņu“ rāda, kā cilvēks var kļūt par nožēlojamu kalpu savai mantai. „Labuma meklētājā“ redzam, ka pārmērīga labuma meklēšana aizved cilvēku laimei un labumam garām. Bez tam šāīs pasakās mūs valdzina brīnišķīgā valoda.

Teikas ir brīnišķīgi nostāsti, kas saistās ar kādu noteiktu vietu vai arī mēģina izskaidrot kādu dabas parādību. Tā teikas stāsta, kapēc zaķim škelta lūpa, kā Dundagas pils cēlusies un taml.

Tāpat kā tautas dziesmas, arī pasakas un teikas sistematiski sāka krāt, kārtot un izdot tautas atmodas ietekmē. Te godam minams skolotājs un tautas darbinieks Ansis Lerchis-Puškaitis. Viņš savācis un sakārtojis 7 sējumus pasaku un teiku. Pēc tam, jau Latvijas laikā, šim darbam daudz pūļu veltījis prof. Pēteris Smits. Viņa sakārtotais „Latviešu pasaku un teiku“ krājums satur 7895 pasakas un teikas, kas izdotas 15 sējumos laikā no 1925. līdz 1937. gadam. Daļa pasaku te ir no agrākiem krājumiem, bet vairāk kā puse (4655) nākušas klāt no jauna. Ar to blakus tautas dziesmām celts otrs krāšņs mūsu gara kultūras piemineklis.

3. Mīklas

Mīklas ir īsi izteicieni, kur uzrādītas kāda priekšmeta zīmīgas īpašības, bet pats priekšmets jāuzmin. Piemēram: „Ielāps uz ielāpa, ne adatas dūriena“ (kāpostu galviņa), „Pērnie kauli, šā gada miesa“ (siena kaudze), „Balti lauki, melni lopi, gudram ganam jāgana“ (grāmata). Te uzrādītas raksturīgas priekšmetu pazīmes, pēc kužām jāuzmin pats priekšmets. Senatnē mīklas tā arī uzskatītas nevien par laika kavēkli, bet arī par gara asināšanas līdzekli un cilvēka attapības rādītāju. Tā pasakās princese, lai izraudzītu no daudziem preciniekiem vērtīgāko, liek viņiem minēt mīklas. Tāpat kā pasaku stāstīšanu, arī mīklu minēšanu piekopa garajos ziemas vakaros.

Līdz šim iespiests ap 5000 mīklu, bet Folkloras krātuvē savākts ap 130 000 mīklu variantu. Mīklu vācējos un kārtotajos mināmi valodnieks A. Bīlenšteins, F. Brīvēznieks un P. Birkerts.

4. Sakāmvārdi un parunas

Sakāmvārdi ir īsi, kodolīgi izteicieni, kas pauž kādu raksturīgu dzīves vērojumu vai gudru atzinumu. Tādi, piemēram, ir: mazi bērni spiež klēpi, lieli — sirdi; mūžu dzīvo, mūžu mācies; kā sauc, tā atskan; ko mute nopelna, to mugura samaksā; muļķi per arī baznīcā.

Parunas mazāk tiecas izteikt kādu atzinumu, bet iegājušās tautā sava valodas zīmīguma un rotaļības dēļ. Piemēram: Abi labi, bāz tik maisā; Dieva rīkste, paša griezta; kuļas kā pliks pa nātrām.

Augšējie piemēri jau rāda, ka sakāmvārdi un parunas tiecas uz rītmisku formu. Dažreiz tiem ir arī atskaņas: labāk zīle rokā, nekā mednis kokā; pats labais draugs — kā caurais trauks.

Sakāmvārdi un parunas ir ap 5000.

Par sakāmvārdiem un parunām kļūst zīmīgi pasaku, tāpat arī jaunlaiku rakstnieku izteicieni. Piem.: bāz pats savu asti ālinģi — no pasakas par lapsu un vilku. Štrunt — finf rūbel zo oder zo; kā smeļies, uz otra nelaimi izstiepies, uz savu — sarauļies; iekšā ir, bet ārā nenāk, — ņemts no „Mērnieku laikiem“. Gūt var ņemot, gūt var dodot; dodot gūtais neatņemams — ir J. Raiņa; un: dzīve ir laba, ja mērķis ir labs — ir Ed. Veidenbauma izteiciens; abi jau iegājuši tautā.

III

1. Garīgie raksti

Ārēji gan skaitīdamies kristīts, latvietis tomēr vēl gadu simteņus dzīvoja savā īpatnā tautas dziesmu, pasaku un ticējumu pasaulē. Katoļu dievkalpojumos liela daļa notika tautai nesaprotamā latīņu valodā, garīdznieki vāji pārzināja latviešu valodu, garīgu rakstu latviešu valodā nebija, un — ja arī būtu — tauta neprata lasīt. Tāpēc kristietība nevarēja ieiet latviešu tautā.

1585. g. iznāk katoļu un 1586. g. — luterāņu katķisms latviešu valodā. Tās ir mūsu pirmās iespīestās grāmatas.

17. g. s. pirmajā pusē Kurzemes mācītājs Juris Mancelis saraksta dažas garīga satura grāmatas latviešu valodā. No tām sevišķi izceļas viņa sprediķi, ko viņš rakstījis tā laika zemnieku valodā. Tani pašā laikā Kristaps Fīrekērs nāk ar savām garīgām dziesmām. Būdamis īsts dzejnieks un labi pārvaldīdams latviešu valodu, Fīrekērs ir devis dziesmas, kas vēl šodien nav zaudējušas savu vērtību.

Tagad viņu raksti tā laika rakstībā mums pagrūti izprotami un dažuviet liksies pat smieklīgi. Bet neaizmīrsīsim, ka viņi radīja latviešu rakstību tā sakot ne no kā. Darbodamies abi novādos, kur runā vidus izloksnī, viņi rakstīja šini izloksnē, un no tā laika vidus izlokсне ir mūsu rakstu valoda.

Savu kalngalu garīgā rakstniecība sasniedz zviedru laikā ar bībeles tulkojumu latviešu valodā. To veica Alūksnes mācītājs Ernests Gliks, vēlākais Kokneses prāvests, liela vēriena vīrs. Jaunā derība iznāca 1685., Vecā — 1689. g. Beidzis tulkošanas darbu, Gliks tam par piemiņu iestādīja ozolus, kas zaļo vēl šodien. Tāpat vēl šodien ir nozīmīga viņa darbība.

Bībeles tulkojums rāda, ka latviešu valoda ir pietiekami bagāta, lai tani izteiktu tādu kapitālu darbu, kāds ir bībele. Pie tam Glika tulkojumu vēl

tagad atzīst labi izdevušos. Ap to pašu laiku tika izdotas arī citas garīga satura grāmatas — Kurzemes un Vidzemes dziesmu grāmatas, Lielais Lutera katķisms.

Manceļa vārdnīcas lapa (1638. g.)

den Kopff waschen/Challou maszheze
 wiltu Seiffe? ghibbi Seepes
 die Lauge ist schon scharff gnug / jaw
 Sahms ghonn of.
 das Haupt trucknen/Challou schahweht
 ein Haupttuch/Challwas-aus.
 abspülen/nofalloht.
 warm } Wasser { kühl } Wdms.
 kalt } } wuz vel }
 } } fallt }
 ein Badlaten/Pirspallar.
 ein Hemdd/Kradtli.
 ein Hemdd anziehen/Kradtli apwillekt.
 in die Badstube gehen/Pirry eet.
 aufgehen/no Pirry is-ect.
 CAP. XXVII.
 Batwenzug.
 Semmirefo. Rier.
 Ein Pflug/Artilis.
 Pflugisen/Leumieschi.
 das Instrument welchs auff die Pflug-
 isen gelegt wird/ Wäzslaw.
 das Holz daran die Pflugisen geschlo-
 gen werden/Leumiesniza.
 die zwey lange Hölzer/darand das Pferd
 gesponnen wird/ Appini.
 eine

Tā nu pamazām radās latviešu grāmatas. No sākuma gan tās vairāk bija domātas kā rokas grāmatas mācītājiem. Lai tās kaut cik ieiētu arī tautā, tai vajadzēja mācīties lasīt. Tāpēc saprotami, ka tas pats Glikš rūpējās arī par pirmo latviešu skolu atvēršanu, kur sagatavoja pirmos skolotājus.

Mūža beigās Glikam bija jānodzīvo Maskavā: sākās liels Ziemeļu karš, Gliku saņēma gūstā un aizveda uz Krievzemi.

Kopsavilkumā garīgo rakstu laikmetā —

- vidus izloksne tapa par mūsu rakstu valodu;
- nodibinājās pirmā latviešu rakstība;
- radās pirmās latviešu skolas un skolotāji, tauta sāka mācīties lasīt un rakstīt;
- tautā sāka iespieties kristietības mācības.

2. Vecā Stendera un viņa pēcnieku laikmets

Kā redzējām, 17. gadsimta 2. pusē uzplauka latviešu garīgā rakstniecība. Varētu gaidīt, ka tai sekos arī laicīgā rakstniecība. Tas tomēr nenotika. Latviešu literatūras attīstībā (arī garīgās) iestājās ap 100 gadu ilgs pārtraukums.

Tas lielā mērā izskaidrojams ar lielo Ziemeļu kaŗu un tā sekām. Kaŗā, badā un sērgās sevišķi Vidzeme bija smagi cietusi. Krievu kaŗa vadonis Šeremetjevs ziņoja caram Pēterim, ka „ienaidnieka zemē (Vidzemē) vairs nav ko postīt“. Pēc Ziemeļu kaŗa Vidzemi pievienoja Krievijai, līdz ar ko pārtrūka tās kulturālie sakari ar Vakareiropu. Gadu desmitiem vajadzēja paiet, kamēr tā kaut cik atkopās no kaŗa sekām.

Daudz labākā stāvoklī bija Kurzeme: tā palika patstāvīga hercogiste un Eiropas kultūras ietekmē. Te 18. g. s. 2. pusē darbojās slavenais Vecais Stenders.

Gothards Frīdrihs Stenders (1714—1796) dzimis Zemgalē, pēc tautības flāms. Beidzis Vācijā studijas, viņš kādu laiku ir Kurzemē mācītājs, tad skolas priekšnieks Vācijā, dzīvoja kādu laiku Dānijā un Pēterpilī. Kopš 1766. g. līdz pat mūža vakaram Stenders ir Sērpils un Sunakstes draudzes mācītājs. Te arī noris viņa raženaiss darbs latviešu kultūras laukā. Pēc paša novēlējuma viņa kapa akmenī iekalts uzraksts „Latvis“, kas raksturo viņa draudzīgo nostāju pret mūsu tautu.

18. gadsimtu sauc par apgaismības laikmetu. Toreiz domāja, ka nezināšana, tumsība ir visu ļaunumu sakne. Tāpēc tauta jāpamāca, jāapgaismo ļaužu prāti, jāvairo zināšanas. Stenders, ārzemēs būdams, pievērsās apgaismības idejām, un to garā viņš darbojās Kurzemē. Tapēc gan kā mācītājs, gan literāts viņš cenšas pamācīt, izskaidrot, izplatīt zināšanas. Viņš ir didaktiķis — pamācītājs.

Stendera spalvai pieder: a) zinātniski darbi, b) garīgi raksti un c) laicīgi raksti. Viņš ir latviešu laicīgās literatūras sācējs un pamatu licējs.

Zinātnisko darbu novadā Stenders devis latviešu gramatiku, vārdnīcu (tā sauc. Kurzemes leksikonu) un „Augstās gudrības grāmatu no pasaules un dabas“. Pirmās divas gadu desmitus bija neatsveramas rokas grāmatas visiem, kas interesējās par latviešu valodu. „Augstās gudrības grāmata“ domāta latviešiem, un tur ir ziņas no dabas mācībām un ģeografijas. Tagad šie stāsti par valvišiem (valzivīm), ērmiem jeb mērkaķiem, „tiem plekainiem tīģeriem“, tiem kolibri putniņiem, akmeni magnieru, kas dzelzi klātu velk (magnetu) u. t. t. mums liekas naivi un vietumis izraisa smieklus, bet tolaik tie bija pirmie un vienīgie, kas stāstīja par plašo pasauli, un tiem bija liela nozīme.

St. nodeva garīgai literatūrai ir „Jauna izskaidrota dziesmu grāmata“, „Svētās gudrības grāmātiņa“, „Svēti stāsti jeb mazā bībele“. Jāatzīst tomēr, ka St. garīgā dzeja Firekeru nepārspēj. Īpatu vietu te ieņem „Svēti stāsti jeb mazā bībele“. Tā ir bībelstāstu izlase, kur atsevišķiem

stāstiem St. pievienojis paša sacerētus pantņpus ar pamācībām. Tā pēc stāsta par Absalomu lasām:

Nāciet, bērni, šurp ar bariem,
Skataities uz ozoliem;
Redziet tur pie kupliem zariem
Absalomu pakārtu.
Mācaities tur visi klat
Tēv' un māti godināt.

Taisni šie pantņpi padarņja grāmatu populāru.

Vēl lielāka ir St. nozņme laicņgās literātūras laukā. Te atzņmējamās viņa grāmatas: „Pasakņs un stāsti“, „Jaunās zņngēs“ un „Zņngu lustes“.

„Pasakņs un stāstos“ ir gan St. paša sacerētas, gan no citām tautām patapinātas pasakas, stāstņpi un fabulas. Arņ te viņš pirmā kārtā ir didaktņkis, pamācņtājs, labu tikumu kopējs. Viņš nosoda dzeršanu, māņticību, lepošanos ar ārišķņbām, skubina mācņties grāmatas.

Zņngēs sastopamies ar to pašu gāru.

Cienņjamas lņgaviņas,
Manas mņļas grāmatas,
Jūs runas, jūs zņņas
Ir man skaidras mācņbas,
Kas man stāsta, ko nezņnu,
Skaidri rāda, ko neminu.

Tā jūsmņgi St. apdzied grāmatas.

St. pamāca arī kungus. Dzejolņ „Tiesas kungs“ viņš saka:

Viņā dienā Tiesas kungs
Tiesas kungus tiesās.
Tur neģeldēs augstņba,
Kas šeit dzem (t. i. dzimst) no miesas.

Dieva tiesas priekšā augstāi kārtāi nav nekādas nozņmes, kungiem un zemņkiem viens likums. Tā tāis laikos ir spēcņga un neparasta valoda. Dzejolņ „Maizes tēvi“ zemņnieks saka kungiem:

Jūs, kungi, klausaities:
Mēs maizes tēvi esam.
Mēs jums to maizi nesam
Ar saviem sviedriņiem
Kā saviem audzēkņpiem.

Zemņnieks ir tas, kas sastrādā kungiem materiālo labklāņbu. „Tas mums it gaužam sāp, Ka jūs ne pārtikt varat“, t. i. ka dažkārt kungi dzņvo nesātnņgi, pāri saviem līdzekļiem. Tad tiek palielinātas zemņniekiem klausas un nodevas. Tāpēc „dzņvojiet ar sātu“, tad „Būs kungi bagāti Un ļaudis turņgi“. To St. liek pie sirds kungiem. Dzejolņ „Lai mes tēvi“ viņš turpretņ aprāda, cik grūti esot kungiem.

„Bez kungiem būt — Kas tā par elli būtu!“ Tāpēc — „Lai Dievs jūs, kungus, apsvētņ, Jūs esiet ļaužu gādnicki!“

Nevar tomēr teikt, ka St. būtu tikai bargs pamācītājs un soģis, pasaule viņam „Nav vārgu nams nemaz“. Viņš sludina arī priecīgu prātu:

Brāļi, kad tās rozes zied,
Lai mēs puškus taisām,
Un kad ciema meitas dzied,
Lai mēs puķes kaisām.
Sniedziet, meitas, rociņas,
Lai mēs danci griežam,
Še uz zaļās ganības
Rokas rokās spiežam.
Pūt nu, resnais stabulnieks,
Puiši, celiet kājas, —
Dziesmas, danči, jakts un pricks
Tautas bērniem klājas.

Vēl jāpiemin St. „mīlestības un gaudu zīnģes“, gaudenas, saldēnas, salkanas, kas bija domātas dziedāšanai. Še St. nonāk kaļā ar tautas dziesmām, kuņas viņš nebija pareizi novērtējis. Šīs zīnģes, ko vēlāk St. garā ražoja arī citi, tiešām sāka ieiet tautā un pa daļai uz vērtīgo tautas dziesmu rēķina.

Tas ir īsumā Vecā Stendera mūža darbs. Protams, mūsu laikos, gandrīz pēc diviem gadsimtiem, mums šīs tas no St. darbiem un uzskatiem nav pieņemams. Taču tas nemazina šā dižā vīra nozīmi, jo katram laikam ir savas mērauklas. Turpat veselu gadsimtu viņš ir nepārspēts paraugs, ko atdarināja nākamie rakstnieki — viņa dēls Jānis Aleksandrs, saukts Jaunais Stenders, tāpat pirmie latviešu laicīgie rakstnieki — Neredzīgais Indriķis, Ansis Leitāns, Ansis Līventāls, Kr. Valdemārs u. c. Pat pie J. Neikena un Apsīšu Jēkaba vēl saskatāma Vecā Stendera ietekme.

Mēs viņu pieminam pateicībā un godbijībā kā vienu no mūsu lielākiem draugiem un kultūras ceļmlaužiem.

3. Tautas atmodas laikmets

Ap 19. g. s. vidu latviešu tautu pārņēma kustība, ko sauc par tautisko atmodu. Latvieši sāk apzināties sevi vienotu tautu ar kopīgiem kulturāliem, saimnieciskiem un politiskiem mērķiem.

Bija sākusies māju iepirkšana. Kļuvis savas mājas īpašnieks, zemnieks kļuvis neatkarīgs no muižas un — pašapzinīgāks. Kad nav vairs mūžīgā izsūcēja — muižas, aug arī zemnieku turība. Arī pilsētās atsevišķi uzņēmīgi, spējīgi latvieši sāk kā melnstrādnieki un amatnieki, bet kļūst diezgan turīgi vīri. Tie jau var savus bērnus skolot, un tā rodas latviešu inteliģence. Daļa no tās ieprecas vācu ģimenēs un pārvācojas, bet liela daļa top dedzīgi jaunlatvieši, tautiskās kustības piekritēji un līdzdarbinieki (Kr. Valdemārs, K. Biezbārdis, Kronvalds, A. Spāģis, Fr. Brīvēznieks, Kr. Barons, J. Alunāns, Auseklis, A. Pumpurs u. c.). Tērbatā latviešu studenti nodibina t. s. latviešu vakarus, kur šie jaunieši ar visu sirdsdedzi nododas toreiz vēl neizkoptās latviešu kultūras jautājumu pētišanai un kopšanai. Viņi

ideālizē latviešu senatni, iztēlojas to visai pievilcīgu. Vēlāk to pašu jaunlatviešu vārdus redzam slaveno „Pēterburgas avižu“ darbiniekos. Tādu avižu līdz tam laikam latviešiem nebija bijis. Tās aizrautīgi skubina latviešus apzināties savu tautību un mācīties, izsmej gara tumsību un kārkļu vācietību, ceļ godā tautas gara mantas, senās tradīcijas un tikumus.

Šim laikmetam ir milzīga nozīme. No tā izaug īpatnā latviešu kultūra un vēlāk arī neatkarīgā Latvija. Tauta vēl nav sadalījusi šķēršļus un atsaucīgi seko jaunlatviešu skubinājumiem. Te sākums visiem mūsu sabiedriski-kulturāliem pasākumiem: biedrībām, koņiem (dziesmu svētki), teātriem, bibliotēkām. Tiek izkopta latviešu valoda (Alunāns un Kronvalds), sāka tautas gara mantu vākšana, pētīšana, kārtošana un izdošana, strauji vairojas skolas un izglītība.

Tas pats gars, idejas un centieni raksturīgi arī šā laikmeta literatūrai. Te minami Juris Alunāns, Auseklis un Andrejs Pumpurs. Auseklis uzraksta „Gaismas pili“. Krāšņā pils nogrimusi, bet atkal celsies, ja kāds uzminēs tās vārdu. Vārds tai skaists — Gaismas pils. Nav šaubu, šī pils ir latviešu raženā dzīve brīvā senatnē. Tā atkal celsies atjaunotā daiļumā, kad tauta būs izplatījusi gara gaisma. Tas ir skaists brīvās Latvijas simbols. To pašu Pumpurs pauž „Imantā“.

1918. gadā viņu iecerētā un lolotā Latvija tapa īstenība.

4. Juris Alunāns (1832—1864)

J. Alunāns dzimis Jaunkalsnavā, kur viņa tēvs nomāja muižu. Vecāki viņam samērā turīgi. Viņš mācās Jelgavas ģimnāzijā un, to beidzis, studē Tērbatā. Vēlāk uzņemas „Pēterburgas avižu“ redaktora pienākumus. Ilgi tomēr tos nedabū pildīt, jo uzmācas smaga slimība, kas viņu jaunu aizved kapā.

Alunāns ir dedzīgs jaunlatvietis, rosīgs darbinieks tautiskajā kustībā. Kā žurnālists rakstījis par tautsaimniecības un valodniecības jautājumiem. Izdevis arī populārzinātnisku rakstu krājumu „Sēta, Daba un Pasaulis“, kas pēc Stendera „Augstas gudrības grāmatas“ ir otrā grāmata šai nozarē.

Alunāns arī spējīgs valodnieks. Viņš atvasinājis daudz jaunvārdu, kas pilnīgi iegājuši tautā un tagad diendienā tiek lietoti runā un rakstos. Tie ir, piemēram: apziņa, ārzemes, attīstība, burts, burtnīca, pētnieks, zemkopis, veikals, dziesminieks, ratnieks, galdnieks, padomnieks u. c.

1856. g. iznāk A. dzejoļi ar nosaukumu „Dziesmiņas“. Te ir gan viņa paša dzejoļi, gan tulkojumi. Tulkojis viņš visvairāk vācu ievērojamo dzejnieku (klasiķu) labākos darbus un tik veiksmīgi, ka daudzi vēl šodien nav novecojuši. Pazīstamākie Alunāna tulkojumi: Ģētes — „Gājēja dziesma naktī“ und „Mežatēvs“; Ūlanda — „Kapsēta“; „Dziesma no čehu valodas“, kā viņš nosaucis „Nevis slinkojot un pūstot“. Oriģināldzejā A. aizrautīgi sludina, ka arī latviešiem pienācis rīts („Rīts“), aicina neatstāt novārtā, bet izkopt savu valodu („Vācinātājiem“), un kaunās no tādas tautas, „kas savu brīvību sev neizkaro“.

Dzejas mākslā A. nepārprotami pārsniedz Veco Stenderu, kas vairāk ir uzcītīgs „rīmētājs”, kā pats teicis. A. latviešu dzejā ievēd tādas tīri modernas formas kā trioletu un sonetu. Viņš apzinīgi pielieto arī tādus dzejas līdzekļus, kā piemēram aliterāciju.

Alunāns ir mūsu mākslas dzejas sācējs un pamatu licējs.

5. Andrejs Pumpurs (1841—1902)

A. Pumpurs dzimis Lieljumpravas pagasta Ķeirānos. Viņa tēvs toreiz bija muižas vīndegis. Vēlāk vecāki pāriet uz Dīriķu mājām par saimniekiem. Tur netālu no Daugavas krasta pāiet Pumpura bērniība. Kāda veca radniece, liela teicēja, viņu ievada tautas dziesmu, pasaku un teiktu pasaulē. Stipri ietekmē viņu arī māmuļa, kas ir liela grāmatniece un dziedātāja. No tās viņš agri iemācās lasīt.

Sākas skolas gadi. Andrejs mācās Lielvārdes draudzes skolā un beidz to kā pirmais skolnieks. Ko darīt tālāk? Viņš sapņo par tālākām skolām un aiziet pie vietējā vācu tautības mācītāja lūgt padomu un atbalstu, jo izlaiduma aktā tas bija ļoti cildinājis sekmīgākā skolnieka Andreja Pumpura spējas un centību. Mācītājs viņu norāj: zemnieka kārtas cilvēkam ar draudzes skolu pilnīgi pietiekot. Domāt vēl par tālāku skološanos esot augstprātība, Pumpurs gauži noraud savus sapņus un iejūdzas praktiskās dzīves darbos kopā ar vecākiem. Visumā tie ir lauku darbi, bet kādu laiku viņš ir arī Daugavas postnieks.

Tad viņš Rembatē izmācās par mērnieku. Vidzemē toreiz īsti mērnieku laiki. Mērnieka darbu viņš dabū strādāt starp citu arī Vecpiebalgā, kas toreiz bija ievērojams centrs. Tur viņš satuvojas ar brāļiem Kaudzītēm, Dr. Jurjānu, Kronvaldu un citiem turienes kultūras darbiniekiem. Tur rod arī dzīves biedreni. Tur kāzās viņš sacer pazīstamo dziesmiņu „Stāsti manim, Daugaviņa”. Kād beidzas zemes mērīšana, Pumpurs darbojas Rīgā Richarda Tomsona uzņēmumos. Kad arī te darbs izbeidzas un Rīgā nekā cita nevar sadabūt, Pumpurs aizbrauc uz Maskavu, kur toreiz bija diezgan daudz latviešu. Arī te darba nav. Nonācis galīgā trūkumā, viņš iestājas brīvprātīgajos, kas brauc uz Serbiju piedalīties serbu brīvības cīņās pret turkiem. Tā viņš top kaņavīrs un kādu laiku pavada kaņa gaitās Balkānos. Savus vērojumus un pieredzējumus viņš aprakstījis darbā „No Daugavas līdz Donavai”. Pēc kaņa Pumpurs beidz Odesā kaņa skolu un ir virsnieks dažādās vietās, visvairāk Daugavpilī. Viņš ir kaņaspēka mantzinis, viņam sagādes lietās daudz jāceļo, pat uz Krievijas tālajiem austrumiem. Iespējams, ka ceļojumu grūtības saīsināja viņa mūžu.

Pumpurs apglabāts Rīgā, Jēzus baznīcas kapos, kur 1929. gadā viņam uzcelts tēlnieka K. Zāles veidots piemineklis.

Tāpat kā Auseklis, arī Pumpurs ir tautisks romantiķis. Savai tautai viņš pieķeras ar visu sirds dedzību, un tā apģaro arī viņa darbus.

Nemsim dzejoli „Tautai”:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja.
Ko domāja sveši ļaudis,

To tu līdzī nedomā!
Tev jādōmā: laiks atnāks,
Kad ikkatrs domātsāks.

Šo runāja, to runāja,
Sveši ļaudis daudz runāja.
Ko runāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nerunā!
Tev jārunā: visi cieš,
Lai ar visilīdzī spriež.

Šo darīja, to darīja,
Sveši ļaudis daudz darīja.
Ko darīja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedari!
Tev jādara tautas dēļ,
Lai var ilgi dzīvot vēl.

Šo dziedāja, to dziedāja,
Sveši ļaudis daudz dziedāja.
Ko dziedāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedziedi!
Tev jādzied: tauta zied,
Ja tā tēvu dziesmas dzied.

Te izteikta gandrīz vai visa tautiskā kustība: atnāks laiks, kad arī latvieši domās paši par savām lietām; arī viņiem tiesība līdzī spriest; ikvienam jāstrādā tautas labā; tautai jādzied tēvu dziesmas, jāglabā savi tikumi un ieražas.

Smago saimniecisko apstākļu spiesti, latvieši toreiz mēdza izceļot uz attālākiem Krievijas apgabaliem. Tā radās latviešu kolonijas Sibīrijā, Kaukazā un citur. Tāds liels latviešu kulturas un sabiedrīks darbinieks kā Krišjānis Valdemārs šo kustību pat atbalstīja. Pumpurs saprot, ka aizgājēji ar laiku savai tautai zudīs. Dzejoļī „Tautiešiem svešumā“ viņš aicina tos atpakaļ:

Daugaviņa, Daugaviņa
Tālumā jūs sveicina;
Laiki grozās, tādēļ viņa
Atpakaļ jūs aicina.

Atkal izskan dzejnieka cerība, ka „laiki grozās“, t. i. mainās un mainās par labu latviešiem. Šī cerība nav bijusi maldīga.

Dzejoļī „Svēts brīdis“ un „Mūsu Dievs“ rāda, ka Pumpuram nav svešas arī reliģiskas pārdomas un izjūtas. Viņš sveras uz tā saucamo panteismu, pēc kura Dievs izpaužas dabā.

Pirmais dzejolis skan:

Sodien, skat', tā Kunga dienu
Jaukais rīts ar' sveicina;
Tornā zvani jau ikvienu
Svētā vietā aicina.

Un uz baznīcu es iedams
Apstājos zem priedulēm;
Dzirdu: ūdens, strautā skriedams,
Spēlē kā uz ērgelēm.

Jauktais koris tur pa augšu
Dzied ar balsi stiprāku;
Lēnais riten's puķu smaržu
Kvēpina kā vīrāku.

Klausītāju miljoni
Dieva namā sarodas,
Un pats Kungs ar goda kroni
Viņu vidū atrodas.

Nu es tālāk vairs netieku
Citā kādā svētnīcā,
Lūgdams rokas kopā lieku
Sini lielā baznīcā.

Šī lielā baznīca dzejniekam ir daba. Otrā dzejoli „Mūsu Dievs“ viņš izteic līdzīgu atziņu: Dieva atzišanu var mācīties nevien augstās skolās, bet arī dabā.

Vēl Pumpuram ir daudz mīlestības dzejoļu, bet tie visumā ir sentimentālā vācu garā, un tiem maza vērtība.

Dzejas ārējā apdare, forma, Pumpuram nav sevišķi padevusies, vietumis pat kļūdaina. Taču tas viņas nozīmību daudz nemazina. Tautiskās idejas apgaroti, tās labākie paraugi dzīvo tautā vēl šodien, piem. populārais „Imanta“.

Mūsu tautai varoņu eposa nav. Tā vietā Pumpura „Lāčplēsis“. Krietnais varonis sader mieru ar kaimiņu igauņu varoni Kalapuīsi, cīnās pret vācu iebrūcējiem. Cīņa ar Melno bruninieku gan beidzas neizšķirti, jo abi iekrīt Daugavā, bet reizi tur gāzīsies Melnais viens pats. Tāda ir „Lāčplēša“ izskaņa.

Lāčplēsis tagad ir mūsu tautas spēka un varonības simbols. Viņa vārdā nosaukts mūsu kauju varoņu ordenis. Vēlāk Rainis Pumpura „Lāčplēsi“ pārveidojis savā „Ugunī un naktī“. Arī Skalbes pasākā „Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties“ ir vieta, kur saskatāma „Lāčplēša“ ietekme. Tas viss rāda, cik dziļas saknes Pumpura darbs laidis.

6. Auseklis (1850—1879)

Auseklis, īstā vārdā Krogzemju Mikus, dzimis saimnieka ģimenē Ungurpils Sīpolos. Pēc draudzes skolām Alojā, Dikļos un Ērgļos Auseklis 4 gadus (1867—1871) mācās J. Cimzes skolotāju seminārā Valkā. To beidzis, viņš ir skolotājs Jaunpiebalgas, Cēsu un Liezeres draudzes skolās, katrā būdams tikai nelielu laiku: kad noskaidrojas, ka jaunais skolotājs ir dedzīgs jaunlatvietis, toreizēja skolu vadība viņu necieš.

Vēlāk viņš kādu laiku strādā Rīgā R. Tomsona fabrikas skolā. Šinī laikā viņš jau ir pazīstams dzejnieks (1873. g. iznāk viņa dzejoļu krājumiņš „Dzejas no Ausekļa“) un tautiskās kustības darbinieks. Tas viņa personīgai dzīvei nenāk par labu — viņš nevar dabūt vietu dzimtenē un ir spiests pārcelties uz Pēterpili. Tur viņš strādā privatģimnazijās par vācu valodas skolotāju. Viņš sakārto dzejoļu krājumu „Ozolu vaiņagi“, bet iespaidumu nepieredz. Dedzīgais latvietis un dzejnieks saslimst ar tīfu un šķītas no dzīves ziedošā jaunībā, 29 g. vecumā. Viņš apglabāts Dikļu kapos, kur viņam uzcelts piemineklis.

Auseklis ir tautiskās romantikas dzejnieks. Visā viņa dzejā skan tautiskā stīga, tautiskās idejas ir viņa dzīves un dzejas saturs. Kā jau tautisks romantiķis, viņš daudz kavējas latviešu senatnē un to ideālizē. Tā viņam šķiet daļa, laimīga sala. Viņš piedzejo senlatvijiem dievus, kādu patiesībā nav bijis. No ideālizētās senatnes pāri tagadnei viņa sapni iet uz nākotni, kad atkal atplauks latvju brīvība. Mums ir trīs populāri dzejoļi, kur simboliski izteikta brīvās Latvijas augšācēlšanās. Tie ir Ausekļa „Gaismas pils“, Raiņa „Karāļmeita“ un A. Pumpura „Imanta“. Pirmiem diviem tā ir pils, kas, nebrīvībai sākoties, nogrimusi. Tā celsies reizē ar jaunu, brīvu laiku. Pumpuram ierosmi devusi vācu dzejnieka Frīdricha Rikerta balāde par noslikušo ķeizaru Frīdrichu Barbarosu, kas neesot miris, tikai dusot zem klintīm un reiz celšoties. Pumpurs līdzīgā kārtā apdzied lībiešu virsaiti Imantu, kas nav miris, bet tikai dus zem Zilā kalna. Reiz „gaismas laiku balsis Imantu ārā sauks“. Nepārmētīsim dzejniekam, ka viņš, vājāk pārzinādams vēsturi, lībiešu Imantu padarījis par mūsu brīvības augšācēlšanās simbolu. Svarīgākais tas, ka viņš tādu devis. Rainis un Pumpurs savos darbos to augšācēlšanos saista ar kaŗa darbību. Ausekļa apdziedātā pils celsies, ja kāds uzminēs tās vārdu. Tā tas ir arī tautas teikās par nogrimušām pilīm. Bet nosaukums G a i s m a s pils ir visai zīmīgs. Tas rāda, ka Auseklis tautas brīvību un labklājību gaida no gara gaismas.

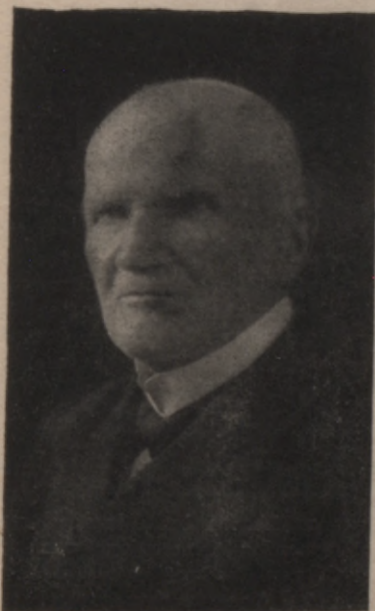
Senatnē kavējas arī balāde „Beverīnas dziedonis“, kam pamatā vēsturisks notikums. Igaņņi uzbrukuši pilij, bet, vecā vaidelaiša dziesmas valdzināti, kaŗu pārtraukuši. Tā „tautu izglaba dziesmu gars“. Dievozolu trijotnē apdziedāti trīs ozoli, zem kuriem senči upurējuši dieviem. Tā Ausekļa lirika uzbuŗ brīnumainu latvju senatnes ainu, kuŗai atkal jāatplaukst jaunus laikos. Dedzīgā patriota ilgas dabūja piepildījumu Latvijas neatkarībā, viņš tātad nav bijis nereāls sapņotājs, bet apgarots reģis un zintinieks. Beidzot Ausekļa spalvai pieder arī pazīstamā skolnieku dziesmiņa „Uz skolu“ (Dar' man, tēvis, pastaliņas), kas jauki izteic tā laika skolnieku — censoņu noskaņojumu. Viņš arī atdzejojis vācu dzejnieka Sillera dziesmu „Pie tēvu zemes dārgās ķeries klāt“.

Auseklis ir labs dzejas formas meistars, pie kam jāņem vērā, ka tolaik mūsu dzejas forma bija pilnīgi neizkopta. Diezgan daudz viņš dzejojis tautas dziesmu rītmā.

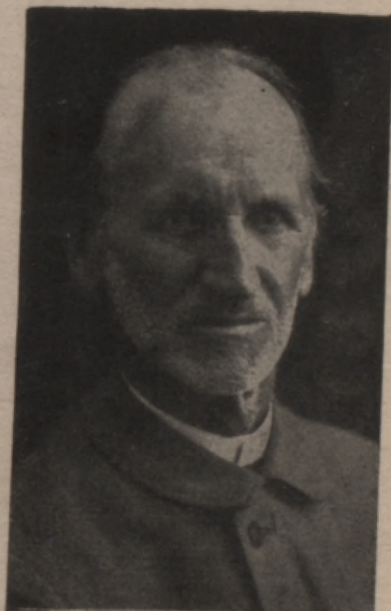
Ausekļa mūžs ir īss, bet ļoti nozīmīgs. Nozīmīgs nevien literātūrā, bet arī mūsu vēsturē un kultūras dzīvē vispāri, jo viņš ir tautas modinātājs un ceļa rādītājs uz sevis apzināšanos, latviskas dzīves un kultūras veidošanu.

7. Brāji Kaudzītes

Kaudzītes Reinis (1839—1920) un Matīss (1848—1926) ir Vecpiebalgas saimnieka dēli. Reinis skolā nav bijis nevienu dienu, savas zināšanas viņš guvis tikai pašmācības ceļā. Ar vecākā brāļa atbalstu Matīss beidz draudzības skolu, bet visu pārējo arī viņš samācās bez skolas palīdzības. Abi Kaudzītes ir tipiski tā laika latviešu censoņi autodidakti. Abi iegūst skolotāju tiesības un darbojas vietējā Kalna Kajbēnu, vēlāk Ogrēnu skolā, pie kam Matīss ir skolas priekšnieks un Reinis — t. sauc. palīgskolotājs.

Matīss

Brāji Kaudzītes

Reinis

Toreiz Vecpiebalga bija liels lauku kultūras centrs, kur kūsāja rosīga sabiedriska dzīve: darbojās lauku teātris, koris, notika priekšlasījumi un pat skolotāju konferences, bija bibliotēka. Divi gadus te darbojās arī slavenais skolotājs, valodnieks un tautiskās kustības dižvīrs Kronvalda Atis. Vecpiebalgas Dziedāšanas biedrība ir vecākā latviešu lauku biedrība, tā dibināta 1869. gadā. Arī brāji Kaudzītes rosīgi darbojas līdzī Vecpiebalgas sabiedriskajā dzīvē. Tā viņi ir pieminētās Dziedāšanas b-bas dibinātāju starpā un Matīss vairākus gadus arī tās priekšnieks.

Abi brāji apceļojuši ārzemes un devuši šo ceļojumu aprakstus, rakstījuši laikrakstos un sastādījuši skolas grāmatas. Slaveni viņi kļuvuši ar kopīgi sarakstīto romānu „Mērnīeku laiki“, kas ir un paliek dzelzs inventars mūsu literatūrā. Romāns piedzīvojis daudzus iespiedumus, tul-

kots vairākās valodās, drāmatizēts. Mākslinieks Eduards Brencēns devis tam skaistas, raksturīgas ilūstrācijas. Kaudzītes Matīss rakstījis arī dzejoļus, no kuņiem pazīstami „Tautas mīlestība“, „Brūklenājs“, „Rindā dzēves“, „Patiesības kronis“.

Kalna Kaibēnus, kur agrāk bija skola, K. M. ieguva savā īpašumā. Tur pagāja viņa mūža vakars un pienāca pēdējā stunda. Viņš aizmiga zem paša stādītās ābeles, kad bija izgājis dārzā strādāt, Kalna Kaibēnos pēc tam iekārtoja brāļu Kaudziņu muzeju.

Mērnīeku laiki

a) Vide

Ap pagājušā gadsimta vidu Vidzemē pārgāja uz tā saucamo naudas renti, ko saimniekiem vajadzēja maksāt atcelto kļaušu un nodevu vietā. Lai noteiktu, cik par kuņu māju jāmaksā, daudzos novados izdarīja zemes pārmērīšanu un novērtēšanu. Tādu mērīšanu vietām izdarīja arī sakarā ar māju pārdošanu. Tie nu bija tie mērnīeku laiki. Tie sacēla zemniekos diezgan lielu satraukumu: katram saimniekam gribējās panākt izdevīgākās robežas un labvēlīgu zemes notaksēšanu. Viens otrs mēģināja mērnīekus piekukuļot. Viss tas notika arī abās Piebalgās, kur dzīvoja un darbojās brāji Kaudzītes. Tas deva ierosinājumu un materiālu romānam „Mērnīeku laiki“. Tur notēlots minētais laiks, tā laika zemnieku sabiedrība, savijņojums sakarā ar mērnīeku laikiem un notikumi, kas uz šā pamata (fona) risinājās. Romānā minētai Slātavai un Čangalienai īstenībā atbilst Vecpiebalga un Jaunpiebalga.

b) Saturs

No sveša novada Slātavas Irbēnos ierodas uz dzīvi Gaitiņu ģimene — Tenis ar sievu Ilzi un puisēnu Kasparu. Pie viņiem apmetas arī Ilzes draudzene Anuža ar audžu meitiņu Lienī. Otrās Irbēnu mājas saimnieki ir Oliņi, tiem ir meitiņa Trīne, vienā vecumā ar Anužas Lienīti. Vasarā pērkons iespeļ Oliņu dzīvojamā ēkā, tā nodeg. Sadeg arī Anužas audžu meitiņa Liene, ko viņa papņemusi līdzī uz kaimiņiem. Oliņiete un visi pārējie ļaudis ir tomēr maldīgās domās, ka sadegusi ir viņas meitiņa Trīnīte. Satrauktā Anuža īstenību neatklāj, un tā nu bērnu samainīšana paliek viņas noslēpums. Oliņi pieņem audzināšanā Anužas audžu meitiņu Lienīti, kas patiesībā tātad ir viņu pašu bērns.

Gadi paiet. Bērni izaug lieli. Kaspars Gaitiņš un Oliņu audžu meita (patiesībā īstā meita) Liene ir labi draugi un gatavojas slēgt mūža derību — precēties. Pēc daijās Lienes tīko arī citi precinieki — Prātnieks, Švauksts un Pietuku Krustiņš. Enerģiskā Oliņiete grib izdot Lienī Prātniekam un ļoti nīst atturīgo vientuļi Kasparu Gaitiņu.

Pienāk daudzīnātie mērnīeku laiki: ierodas mērnīeki un sāk mērīšanas darbus. Saimnieki cenšas mērnīekus piekukuļot, un tas izvēršas tīri vai sacensībā. Par starpnieku starp mērnīekiem un zemniekiem uzmetas blēdīgais Prātnieks, kas daļu kukuļu patur sev. Lai kaitētu sāpcensim Kasparam, viņš pierunā Kaspara tēvu Teni, lai tas arī dod mērnīekiem

kukuļus. Mērnieks Feldhauzens, saziņā ar Prātnieku, liek Teni apcietināt. Par kukuļošanas mēģinājumu Gaitiņiem nākamos Jūrģos māja jāatstāj, to dabū klāt Oliņi. Gaitiņi aiziet dzīvot uz svešu pusi. Pēc kāda laiciņa pie viņiem dodas arī Liene un salaulājas ar Kasparu.

Kamēr Slātavā darbojas īstie mērnieki, Čangalienā ierodas krāpnieki, arī it kā lai mērītu, bet patiesībā tikai ievāc no saimniekiem kukuļus. Noteiktā dienā viņi liek visiem Čangalienas saimniekiem ierasties Slātavā, kur saņemšot robežu dokumentus. Saimnieki arī sabrauc, un tur atklājas, ka blēži viņus piemulķojuši. Kad Čangalienā īstie mērnieki beiguši mērīšanas darbus, abu pagastu zemniekiem tiek rīkoti svētki ar goda mielastu, runām, dziesmām un deju. Kā svētku sagatavošanā, tā to norisē daudz humora. Beigās svētkus izjauc nūjām bruņotu vīru uzbrukums. Tur izpaužas īgnums un naidš, ko radījušas mērnieku laiku blēdības. Tanī pašā naktī nodeg Prātnieka klēts. To aizdedzinājuši ļaudis, kuŗus saniknojušas Prātnieka ļaunprātības.

Lai nokārtotu savu laulību formālītātes, Kaspars Gaitiņš nāk uz Slātavu. Tanī pašā goda mielasta naktī aiz pārskatīšanās viņu nošauj. Viņa līķi noslēpj, un kopš šī laika viņš ir pazudis bez vēsts. Nevarēdama sagaidīt vīru mājās, Liene arī dodas uz Slātavu to meklēt, bet te Kasparu neviens nav redzējis. Savās bēdās Liene griežas pie Oliņietes, bet tā viņu padzen no mājas. Tad viņa apmetas pie Anužas pirtīnā, kur viņai piedzimst meitiņa. Meklēdama mierinājumu, Liene aiziet uz kaimiņu baznīcu, bet arī tur viņu pazīst, un viņa nevar glābties no ļaužu zaimiem. Izmisumā viņa sajūk prātā un noslicinās. Prātnieka un Oliņietes sakūdīts, pūlis negrib pieļaut pat viņas apglabāšanu kapsētā, lai svēto vietu neapgānītu.

Ar to „Mērnieku laiku“ saturu varam nobeigt. Saceltais savilņojums pamazām nogulst. Aug jauna paaudze. Anuža audzina Lienes meitu Anniņu. Tā jau iet skolā, ir jauka meitene, un Anuža var mierīgi aizvērt acis uz mūžu, iepriekš mācītājam atklājusi noslēpumu par bērnu samainīšanu.

Romāna saturā varam saskatīt 3 nozarojumus: komisko, traģisko un kriminālo. Komiskais smīdina lasītāju Tur ir ainas krogā, goda mielastā un citur, kur uzstājas romānā niekalbji un balamutes — Švauksts, Ķencis un citi. Traģiskā līnijā ietelp Kaspara un Lienes ciešanas, ko tiem nepelnīti uzliek netaisni un cietsirdīgi ļaudis — Prātnieks, Oliņiete u. c. Beidzot kriminālajā nozarojumā risinās viltus mērnieku un citu krāpnieku tumšie darījumi. Šis ir visvājākais un mazvērtīgākais.

c) Domas, idejas

Romāns risinās laikā, kad notiek dzīves pārkārtošanās uz jauniem pamatiem. Tiek mērītas nevien robežas, bet svērti arī cilvēki — viņu tīkumi, saprāts, godīgums. Parādās cilvēku īstā daba visā kailumā. Bet mērnieku laiki skaņ tikai atsevišķus novadus. Vēlāk mūsu tauta ir pieredzējusi daudz lielākus „mērnieku laikus“, kas sabangojuši un satricinājuši mierīgo dzīves plūdumu līdz pašiem pamatiem. Tāds piemeram bija Pirmais pasaules kaŗš ar revolūcijām un Latvijas tapšanu. Mierīgos laikos cilvēks var nodzīvot visu mūžu bez

lieliem satricinājumiem un pārbaudījumiem. Pārkaršanās laiki prasa stiprus miesas un gara spēkus, lai nezaudēta pamātus zem kājām, noturētos līdzsvarā, nekristu izmisumā, paliktu godīgs, sapratīgs cilvēks, krietns tautas un sabiedrības loceklis. Tādos laikos uzpeld Ķeņči, Dreķberģi, Prātnieki, Oliņietes — mulķi, āksti, krāpnieki un liekuļi. Bet ir arī Gaitiņi, Šrekhūberi, Anužas, Ilzes un Lienas — krietnie ļaudis. Tad atkārtojas „Mērnieku laiku“ aferas, goda mielasti un ākstīšanās, vārdu sakot, viss tas, par ko lasām „Mērnieku laikos“, tad top dzīves īstenība, tikai lielākos apmēros. Tādā kārtā „Mērnieku laiki“ labi attēlo visas tās parādības, kas raksturīgas visiem lielu pārbaudījumu un satricinājumu laikiem.

„Mērnieku laiki“ rāda cilvēku dažādu nostāju reliģiskā ziņā. Pamulķais un reizē arī drusku viltīgais Ķencis grib Dievu tīri vai piemānīt, lai dabūtu svētību saviem savtīgiem nolūkiem. Oliņiete un daļēji arī Oliņš ir liekuļi, kas tikai izliekas dievbijīgi. Viņiem liekas, ka pietiek, ja bieži piemin Dievu, dzied garīgas dziesmas, atsaucas uz svētiem rakstiem. Viņu dziļāko būtību ticība nav skārusi. Isti kristīgu cilvēku paraugi ir Ilze un Anuža. Te ticība ir apskaidrojusi iekšējo cilvēku un dara viņas pazemīgas, pieticīgas, panesīgas bēdās, atsaucīgas un izpalīdzīgas pret citiem cilvēkiem. Krietnais Kaspars Gaitiņš šai ziņā ir īpatnis, kam nav līdznieka mūsu rakstniecībā, Jau citi ir novērojuši, ka viņš maz iet baznīcā, un runā par viņa neticību. Pats viņš, kā vispār, arī šinī ziņā atturīgs. Mātei nopietnā sarunā viņš paskaidro, ka par visām lietām viņš cenšoties, lai viņa augļi nekad nebūtu niecīgāki par ziediem, t. i. lai darbi nebūtu mazvērtīgāki par vārdiem un ārējo izrādīšanos pasaules priekšā.

Laikam nevienā citā darbā nav cilvēku ticība parādīta tik daudzpusīgi kā „Mērnieku laikos“.

Mērnieku laiki daudz pieskaņas arī tautiskai kustībai, nacionālismam. Skolotājs Pietuku Krustiņš vai katrā teikumā daudzina tautu un tautību. Taču tālāk par frazēm viņa tautiskums neiet. Tas ir tukšs un ārišķīgs galdarunu tautiskums, labākā gadījumā smieklīgs, kas neizpaužas krietnos darbos. Neaizmirsīsim, ka, līdzīgi nacionālismam, arī citas pašas par sevi cēlas mācības un strāvas var izvērsties tukšā plāpāšanā un ārišķībā, bez krietna satura. Romānā redzam, kāds nedrīkst būt nacionālisms.

Uz pārdomām mūs vedina arī Prātnieka un Lienas attiecības. Prātnieks grib Lieni par sievu. Jādomā, viņš to mīlēja vai vismaz cienīja. Kad nu Liene izvēlas ne viņu bet Kasparu, tad Prātnieks iedegas pret Lieni necilvēcīgā naidā un grib tai kaitēt, kur un kā vien varēdams. Pat kapos viņš tai nenovēl vietu. Tā ir ļauna cilvēka nostāja.

Mērnieku laikos vērojam nevien atsevišķus cilvēkus un viņu nostāju dažādos dzīves gadījumos, bet arī ļaužu kopas, pūli. Tas ir krogā pēc tirgus, goda mielastā, pie baznīcas, kapsētā un citur. Visumā šis pūlis izturas diezgan mulķīgi, piemēram krogā bez iemesla sāk kauties. Liekas, atsevišķs cilvēks, nebūdamas barā, ir sapratīgāks. Vai tagad pūlis ir apzinīgāks? Par to jāpadomā.

Tā redzam, ka, uzmanīgi lasīti, „Mērnieku laiki“ dod daudz vielas pārdomām, vērtējumiem un atziņām.

8. Rūdolfs Blaumanis (1863—1908)

R. Blaumanis dzimis Ērgļu muižā, kur viņa tēvs bija pavārs, māte — istabene. Vēlāk Blaumaņi uzņēm nomā Braku mājas. Tur skaistā, kalnainā apkārtnē pāiet rakstnieka bērnība, un arī vēlākā dzīvē viņš bieži uzturas Brakos.

Rudolfs Blaumanis

Pirmā skola Blaumanim ir kaimiņu Ogres pagastā, maza vācu privātskola, kur mācās lielāko tiesu meitenes. Mājās galvenā noteicēja ir mamma.

Pēc Ogres privātskolas Blaumanis mācās Rīgā tirdzniecības skolā. To beidzis, viņš strādā kādā tirdzniecības kantorī. Taču kantora darbs nav viņa īstā vieta, un viņš atgriežas Brakos. Tad māte domā, ka dēlam jātop par kādu lielāku muižas ieredni, piem. tā saucamo muižkungu. Tapēc viņa sarunā tam muižas rakstveža vietu Kokneses muižā, kur viņš iepazīsies ar muižas iekārtu un darbiem un varēs ar laiku ieņemt lielākas vietas. Taču arī šis darba lauks Blaumani nesavaldzina, un pēc neilga

laika viņš to pamet. Te viņš gan ir iepazinies ar muižas dzīvi un apstākļiem un guvis labus novērojumus un ierosinājumus saviem darbiem, piem. drāmai „Ugunī“ un novelei „Purva bridējs“.

Padzīvojis kādu laiku Brakos, Blaumanis iestājas darbā vācu avīzes „Zeitung für Stadt und Land“ redakcijā un pievēršas avīzniecībai. Nu viņš ir atradis savu īsto darba lauku. Pirmos darbus viņš raksta vācu valodā, ko viņš pārzina visā pilnībā, bet drīz pāriet uz latviešu valodu un top ievērojams latviešu rakstnieks.

No tā laika Blaumaņa sakari ar avīzniecību vairs nepārtrūkst: viņš ir gan redaktors (Olava „Peterburgas avīzēm“, „Latvijai“), gan rosīgs redakciju loceklis un laikrakstu līdzstrādnieks. Tā arī rīt visa viņa turpmākā dzīve — lāgiem Rīgā (kādu laiku arī Peterpilī) un lāgiem Brakos.

Ļoti cienīga izskata, dzīvu, atjautīgu valodu, iznesīgs, Blaumanis valdzina cilvēkus jau ar savu ārieni. Bet viņš arī pats meklē cilvēkus un draugus. Viņam ir plaša pazišanās un sarakstīšanās ar tā laika rakstniekiem un citiem kultūras darbiniekiem. E. Melngailis, J. Rozentāls, A. Būmanis, J. Grešte, Andr. Niedra, A. Brigadere un daudzi citi, arī vācu aprindās, ir viņa tuvi draugi un paziņas. Neviens tā nav meklējis un atbalstījis jaunus, vēl nepazīstamus rakstniekus kā Blaumanis. K. Skalbe, J. Akuraters, A. Austrīņš, K. Krūza, K. Štrāls, L. Laicēns, K. Jēkabsons u. c., kas toreiz vēl bija tikai „iesācēji“, ir Blaumaņa mācīti, skubināti, atbalstīti, dažreiz arī „āzēti“ un rāti, protams, ne jaunā nolūkā, bet ar viņam piemītošo labsirdīgo humoru.

Uzturēdamies Brakos, Blaumanis ir Ērgļu sabiedriskās dzīves dvēsele. Ar viņu līp vietējie skolotāji un pārējā inteliģence. Blaumanis te vada teātra izrādes, pats spēlē līdz. Brakos allaž ir daudz ciemiņu — kā vietējo, tā no citurienes, kas nāk gan atbalsta, gan padoma meklēdami, gan vienkārši pabūt viņa laipnā, sirsnīgā, atjautīgā sabiedrībā. Tur risinās joki, asprātības, pārrunas un debates par mākslas, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem, tiek lasīti un apspriesti vēl neiespiesti daiļliteratūras darbi. Arī ar vietējiem lauciniekiem rakstniekam ir tuva personīga pazišanās, ar dziļu interesi viņš vēro Braku gājējus no pieauguša līdz ganiņam un ņem dzīvu daļību viņu priekos un bēdās.

Blaumanim ir liela interese par cilvēkiem, viņu likteņiem un pārdzīvoju. Tā rodas viņa darbu tēli; daudzi ņemti tieši no dzīves.

Jau no jaunības rakstnieks šad tad sirgst ar plaušām. Ar gadiem slimība progresē, un arvien garākus laikus viņš spiests Brakos veseļoties. 1907./8. gada ziemu viņš gandrīz vairs nevar celties no guļtas. Ar draugu gādību Blaumani 1908. g. vasārā aizved uz Somiju, kur Takaharju sanatorijā 4. septembrī viņa laicīgais mūžs beidzas. Viņu gulda Ērgļu kapos, kur brīvās Latvijas laikā viņam uzcelts pieminekļis.

Blaumanis ir rakstījis, lugas, stāstus un noveles, humoristiskus rakstus un dzejoļus.

Lirisko dzejoļu raža viņam nav liela, bet viņš devis daudz meistar-darbu, kas plaši iegājuši tauta — „Kā zagšus“, „Vēl tu rozēs plūc“, „Negaidīts vakars“, „Līgo“, „Renatus“, „Ziema“, „Vasaras nakts“, „Nevar“ u. c.

Dramā Blaumanis līdz šim nav pārspēts. Nevien „Indrāni“, „Pazudušais dēls“, „Ugunī“, „Launais gars“, „Sestdienas vakars“, bet arī viņa vieglās joku lugas („Skroderdienas Silmačos“, „Trīnes grēki“, „No saldenās pudeles“ u. c.) ir un paliek stūrakmeņi mūsu drāmatiskajā literatūrā. Kopš tur tēlotiem apstākļiem ir pagājuši gadu desmiti, laiki un apstākļi ir ļoti mainījušies, bet viņa lugas vēl arvienu pārstaigā mūsu pilsētu un lauku skatuves un valdzina skatītājus. Tās nenoveco.

Tas pats sakāms par Blaumaņa novelēm. „Nāves ēnā“, „Salna pavasarī“, „Andriksons“, „Raudupiete“ ir darbi, ko zina katrs latvietis. Tie arī tulkoti citās valodās. Kā dramā, tā novelē Blaumanis ir nepārspēts cilvēka pārdzīvojumu tēlotājs. Dažādās niansēs te izpaužas mīlestība, naidis, prieki, bēdas, greizsirdība, skaudība; te jūtam dzīvu cilvēku elpu. Katram, pat bērniem, kam lugās pavisam nenozīmīgas lomas, ir sava īpata valoda, raksturīgi vaibsti un paņēmieni.

„Indrānos“ notiek sadursme starp veco Indrāntēvu un viņa dēlu Edvartu. Tēvs ir veclaiku saimnieks, krietns gādnieks par māju un saimi. Saimei viņš ir nevien darba devējs un algas maksātājs, bet arī tās pārstāvis, aizbildnis un pamācītājs. Māja viņam nav tikai ienākumu avots. „Es nošķīru tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecē manu sirdi.“ Viņš to mīl, apstāda kokiem, un pats viņš ir taņī ieaudzis kā koks. Viņš ir raksturīgs vecās zemnieku paaudzes pārstāvis. Sievas ietekmēts, Edvarts izkrāpj tēvam Indrānus. Viņš ir dzīves praktiķis un grib māju darīt inesaģu, iekārtot pēc jaunlaiku prāsībām. Tādu viņš to grib atstāt savam dēlam Edžīnam, lai tad nu tas rīkojas tālāk. Lai šos mērķus sasniegtu, Edvarts kaislīgi nododas darbam un ienākumu vairošanai. Starp dažādiem raksturiem nesaskaņas briest arvienu lielākas, līdz sasniedz aizrautīgu dramatisku spraigumu.

Tēvs, Edvarts un Edžīns — katrs raksturīgs sava laika un paaudzes pārstāvis. „Indrānos“ skatuvi pārstaigā trīs laikmeti un trīs paaudzes.

Tēvam un Edvartam — katram sava taisnība. Tā „Indrānos“ cīnās arī divas taisnības.

„Salna pavasarī“ rāda, kā jaunā Vanagu kalpone Liene iziet pie vecā, bet bagātā Mālnieka, kaut gan viņai tik jaunais, krietnais puisis Andris. Kad Mālnieks ierodas Lieni baidināt, Vanags, kas pats arī pēc viņas ņīko, ironizē par Lieni, tā aizvainodams viņas patmīlību. Mālnieks pjeiet pavisam citādi: viņš slāvē Lienes saturīgo, nosvērto dabu, viņas rūpību un darbu. Astopus gadus viņš jau atraitnis, bet nav līdz šim atradis nevienas citas, kas būtu cienīgāka tikt par Mālnieku saimnieci. Bez tam viņa lielā bagātība jau pēc nedaudz gadiem būšot viņas, Lienes, īpašums, jo ilgi viņš vairs nedzīvošot. Tas viss Lieni tā apreibina, ka viņa veča baidinājumu pieņem, kaut gan sākumā domāja to noraidīt. Tā nu ir salna Andra mīlestībai. Kā tautas dziesmās bārene piekļaujas kokiem un gotiņai, tā viņš skaistajā noveles izskaņā meklē mierinājumu pie sava zirdziņa.

Vai Liene darija pareizi, iziedama pie Mālnieka? Nenosodīsim viņu, ka tā ieprecas mantā. Bet kad viņa prāto, cik ilgi vēl Mālnieks dzīvos un vai Andris tik ilgi gaidīs, kad viņa iziet pie vīra ar vēlēšanos, lai tas drīzāk mirtu, tad gan viņas rīcību nevaram atzīt pareizu. „Raudupietē“

Blaumanis tēlo jaunas sievas likteni, kas tāpat mantas dēļ izgājusi pie veca vīra. Tas ir traģisks liktenis.

„Nāves ēnā” redzam zvejniekus, ko pavasarī no krasta atdalījis ledus gabals nes arvienu tālāk jūrā. Šis viņu plosts drūp arvienu mazāks, un līdz ar to īrst viņu cerības izglābties. Nāvei acīs skatoties, parādās cilvēku īstā daba. Redzam savtīgo, mantkārīgo Zaļgu, krietnos ģimenes cilvēkus Daldas, kur tēvs dēla vietā paliek uz ledus gabala, un cēlo Grīntālu, kas tik nosvērti šaīs ārkārtīgos apstākļos uztūra vīros mošumu un beidzot varonīgi paliek uz ledus gabala, lai ietu bojā. Kapēc šim cēlākajam jāiet bojā? Ja tas būtu Zaļga, mēs izjustu gandarījumu: ko viņam līdzēja tā turēties pie mantas, kad apdraudēta lielākā vērtība — paša dzīvība? Vai tiešām rakstniekam nederētu izglābt Grīntālu? Mierīgos apstākļos būt apvaldītam, nosvērtam, krietnam cilvēkam — tas nav nemaz tik grūti. Bet būt tādām briesmās — tā ir varonība. Traģiskā parādās īstā varonība, un to redzam pie Grīntāla.

„Andriksonā” risinās barona un Andriksona konflikts. Te sadužas vācu barons ar latviešu zemnieku. Abi krietni cilvēki, bet tautību un kārtu aizspriedumi un neuzticība kavē viņus saprasties. Aizvainots un sāka starpgadījuma ierosināts, Andriksons aizdedzina mežu. Šis jaunais darījums vērsās pret viņu pašu: mežā pazuduši viņa bērni, un tiem nu draud bojā eja. Bērnus atrod barons un nodod Andriksonam. Krietnais Andriksons nu vairs nevar panest sava nodarījuma smagumu un atzīstas baronam, ka aizdedzinājis mežu.

Te atkal mūs valdzina divu taisnību sadursme un Andriksona pārdzīvojumi.

Blaumanis savus darbus rakstījis ar lielu iejūtību. „Pazudušo dēlu” rakstīdams, viņš raudājis. Vai Krustiņu nevar glābt? Un izšķiries, ka tam tomēr jāiet bojā. Jāapbrīno rakstnieka izjūtas daudzpusība: viņš, asāko, dziļāko un traģisko pārdzīvojumu tēlotājs, ir arī viens no mūsu lielākiem humoristiem. Pat viņa drāmas bagātas komiskām situācijām, kas skatītājos izraisa smieklu šaltis. Viņam ir daudz humoristisku rakstu un dzeju gan par tā saucamajiem dienas tematiem no to laiku dzīves, gan ar paliekamu vērtību, ko ar patiku lasām arī tagad. Tādi ir „Mopsis jeb nelaime Tērbatas ielā”, „Lautiņi” (stāsti), „Tiesa gan”, „Kaķi”, „Vecā dziesma”, „Brenča pavasara vēstneši” u. c.

9. Anna Brigadere (1861—1933)

A. Brigadere dzimusi Tērvetes pag. Ballās. Bernība paiet tā paša pagasta Ilēnos. Vecāki — nabadzīgi rokpeļņi. Tēvs vasarās strādā lauku darbus, ziemu auž.

Brigadere mācās Kalnamuižas pagastskolā, vēlāk Kroņa Aucē. Šai laikā nomirst viņas tēvs, un ģimenei nu dienišķā iztika jāsigādā ar lielu piepūli. Viņa ar māti pārceļas uz Jelgavu pie vecākās māsas Līziņas, kas tur ir šuvēja. No turienes viņa pāriet uz Ventspili, tad kādu laiku ir mājskolotāja Krievijā. Atgriezusies Rīgā pie brāļa Jāņa, nobeidz Reinšes

privātskolas pārdarītājiem un strādā par mājskolotāju kādā vācu tirgoņa ģimenē. Rīgā Brigadere sāk nodoties rakstniecībai, kas ar laiku top par viņas īsto nodarbošanos.

Latvijas neatkarības laikā rakstniecei piešķir dzimtenes pagastā māju, ko nosauc par Sprīdīšiem. Ziemu viņa uzturas Rīgā, vasaru — Sprīdīšos.

Anna Brigadere

Daudz rūpju un līdzekļu viņa veltī Sprīdīšu izkopšanai un izdaiļošanai. Turp plūst arī daudz viesu, ko pievelk rakstnieces latviskā sirsnība, smalkjūtība un atsaucība. Tā rit Brigaderes dzīve — ražnā literārā darbā un rūpēs par Sprīdīšiem, līdz negaidot 1933. g. Jāņu naktī viņa iemieg mūža miegā. Aizgājušo rakstnieci pārved uz Rīgu un ar lielu godu gulda Meža kapos.

Brigadere rakstījusi liriskus dzejoļus, stāstus un lugas.

Lirikā, tāpat kā pārējos rakstniecības novados, viņa ir krietnu tikumu paudēja, atziņu meklētāja, sirsnīga latviešu patriote, dabas daiļuma izjutēja un izteicēja. Viņa ir arī ļoti reliģioza. Senlatviskās tautas dziesmu un pasaku atziņas no vienas puses un kristietības mācības no otras, kas dažiem liekas nesavienojamas, viņa sakausējusi nedalāmā vienībā. Tapēc viņas darbos izpaužas kā senlatviskais, tā kristīgais.

Ne tik daudz ārējā forma, kā saturs ir tas, ar ko valdzina Brigaderes lirika. „Zelta ābele“, „Burvju lokā“, „Rīts un vakars“, „Mūža vainags“, „Lēnais spēks“, „Negaisis nāk“, „Vasarsvētki“, „Trīs vārdi“, „Lielā Piekta“ un daudzi citi ir viņai raksturīgi krāšņi paraugi. „Mūs' brālītis“ un „Danču tracis“ rāda viņas veiksmi bērnu lirikā.

Brigaderes daiļprozā ietilpst triloģija „Dievs, daba, darbs“, „Skarbos vējos“ un „Akmeņu sprostā“, stāsti un tēlojumi un romāns „Kvēlošā lokā“.

Triloģijā notēlotā Annele ir rakstniece pati, tāpat tur tēvs, māte, Līziņa, viņas piederīgie. Annele ir atjautīga vērotāja, jauka meitene, kas aug un veidojas vēlākai dzejniecei raksturīgos krietnos tikumos. Ganu dienas, ko viņai bērniņā nācās pildīt, tai palikušas brīnišķīgā atmiņā. Tur tik daudz vērots, pārdomāts, uzņemts dabas daiļuma: „Annelei iegriežas arvien divas vieglas dienas un trešā grūta; divas jaukas dienas, bet trešā — bieži vien visjaukākā.“ Tās divas jaukās ir brīvdienas, trešā visjaukākā — ganu diena, ko meitenei vajadzēja pildīt pavisam maziņai ganu gaitu sākumā. Pēc dzīves un darba laukos, pilsēta Annelei liekas akmeņu sprosts, tik ļoti viņu valdzina daba. Bet vai tas ir brauciens uz Jelgavu ciemā pie Līziņas, vai spolišu tišana, vai svētdienas notēlojums — visur cauri vijas dziņa uz krietno, tīro, daiļo un svēto. Mums nav daudz daiļdarbu, kas šai ziņā varētu sacensties ar Brigaderes triloģiju. Tāpēc nav brīnums, ka tās izvilkkumi pilda mūsu skolu lasāmgrāmatas.

Tā pati visumā rakstniece ir savos stāstos — „Mare“, „Pipes galviņa“, „Brūņu rupucis“, „Brauciens naktī“ u. c.

Romāns „Kvēlošā loka“ tēlo Pirmā pasaules kara, revolūciju un Latvijas tapšanas laikus. Tur dažādi vijas cilvēku likteņi un atmirzd dzejnieces lielā mīla uz Latviju.

Liels ir rakstnieces lugu birums. Tur ir gan komēdijas („Pie latviešu miljonāra“), gan dramas („Ilga“, „Dievišķīgā seja“, „Karaliene Jāna“, „Kad sievas spēkojas“), gan pasaku drāmatizējumi („Princese Gundega un karalis Brusubārda“, „Lolītas brīnumputns“, „Sprīdītis“, „Maija un Paija“). „Lolītas brīnumputns“ un „Sprīdītis“ ir tapušas arī par operām. „Sprīdītis“ un „Maija un Paija“ ir arī obligāti darbi pamatskolu literatūras kursā.

Mošs, atjautīgs zēns būdams, Sprīdītis nevar ar dzīvi mājās samierināties. Kā daudzus jauniešus, viņu vilina pasaule, kas liekas pilna visādu labumu. „Iešu mantu celt!“ Viņš izraks naudu, uzcelš pili un dabūs princesi. Tas nemaz tik grūti nenāksies!

Pašā sākumā jau vilšanās. No tāluma likās nauda, bet tuvumā — tikai nesatveramas maldugunis. „Mānītāji tādi! Krāpnieki tādi!“

Par velti nekas netiek dots. Sprīdītis to nemaz arī nevēlas. Viņš nosargās Vēja mātē s dēlus un godīgi nopelnīs algu. Taču izrādās, ka viņš pārvērtējis savus spēkus — vējus nevar noturēt. Bet darbs un pūles

norūda spēkus (spēka dzēriens), un labā griba arī tiek algota (svilpīte). Nu viņš var uzvarēt varmāku milzi *Lu t a u s i* un saņemt jaunu balvu — sprunguliņu. Tas gan liekas pavisam nenozīmīgs; taču Sprīdītis jau zina, ka āriene daudzkārt viņ. Bruņots piedzīvojumiem, viņš iet tālāk dzīves skolā pie skopuma, kādu vērojam pie *Sīkstuļa*. Zēna sirds atvērta cietējiem. „Varbūt kāds nabadziņš. Iešu attaisīt.“ Taču arī ar labu gribu vien nevar palīdzēt. Nepieciešama sīksta neatlaidība un izturība, lai uzvarētu dzīves skopumu un cietsirdību. Reizē ar to mācās pareizi novērtēt dzīvi, cilvēkus un pašu sevi (putra, saruna ar veco vīriņu). Tikai tā gūst atkal jaunu dārgumu — brīnišķīgo gredzentiņu.

Tērvetes pag. Sprīdiši

Tā pārbaudījumi nāk viens pēc otra, bet katrs arvien vairāk norūda viņa spēkus un dara viņu redzīgāku atšķirt lietu īsto saturu no mānīgās ārienes. Nu var iet ciņā ar pašu *Nelabo* un uzvarēt.

Liekas, tagad viņš ieguvis lielāko dzīves laimi — princesi un ķēniņa valstību. Bet arī te vilšanās. „Tad tādas tās princeses!“ Tāda gražīga, izlutināta, cietsirdīga princese viņam nepatīk. „Un par tevi es pasaku paladies! Tu domā, ka es tevi gribu?“ Viņš dosies uz *Laimīgo zemi*.

Loks noslēdzas. Laimi, ko meklējis pasaulē, Sprīdītis beidzot atrod turpat mājā. Viņš ir audzis, veidojies, attīstījies, tapis redzīgs. Viņš zina, ka „pasaulē nemaz tā neiet, kā domā. Pavisam citādi. No tālienes viss izskatās diez' kā, bet kad pieiet klāt — pavisam citādi.“ Nekas, ka viņam nav naudas, ka „tāds aizgāja, tāds pārnāca“ (pamāte). Viņš zina, ka laime meklējama ne ārpusē, bet pašam sevī, ne citur, bet savā mājā.

„Maijai un Paijai“ arī viela ņemta no tautas pasakām. Maija ir niknas, skaudīgas pamātes kalpināta un vārdzināta bārene, jauka meitene, kā jau pasakās pameita mēdz būt. Darbu veic ar prieku un dziesmām, ir laipna, izpalīdzīga un vēlīga pret visiem. Paija ir Maijas pretstats — izlutināta, gražīga, vizdegunīga, nevižīga un cietsirdīga. Ļaunas varas uzliek Maijai pārbaudījumus, bet ar savu laipnību, izpalīdzību un labvēlību viņa pārvar visus grūtumus. Beigās viņas krietnums tiek bagātīgi balvots.

Gražīgā iecirtībā arī Paija grib ko darīt, sekot Maijai un metas pārbaudījumos. Viņas skarbums, cietsirdība pret visiem un nevižība sagādā viņai naidniekus tur, kur Maija guva draugus. Beigās viņa saņem pelnīto sodu. Ja viņa grib gūt ko labāku, tad vēlreiz jāiet caur pārbaudījumiem un grūtībām, lai mācītos pazemību, izturību, saudzību un laipnību. Tāds ir Laimas lēmums:

Manas meitas, ņemat viņu,
Erkšķu ceļu vedat viņu,
Bēdu mūļos, bēdu sienās!
Lai gūst trejdeviņās dienās
Jaunu vaigu, jaunu sirdi!

Tad arī viņa gūs labu algu.

Kūtrais puisis Varis top arvien flegmatiskāks, nevarīgāks, trulāks un idzīgāks, jo neattīsta un neizkopj savas miesas un gara spējas. Beidzot nokļūst velnā kalpībā, un jau liekas, ka viņš uz visiem laikiem būs tumšas iemītnieks, kurā mirusi katra dziņa pēc daiļākas dzīves. Tikai Maija sāk to modināt, rosināt, celt augšup. Pamazām puisī sāk rosīties snau-došie spēki, līdz viņš jau apzinīgi grib tos veidot un rūdīt. Beigās no trulā elles kalpa izveidojas — stalts princis.

Rakstura veidošanās pārbaudījumos, bēdās un grūtumos tēlota arī „Princesē Gundegā“ un citos Brigaderes darbos. Cilvēks nav gatavs, cilvēks nav pilnīgs, bieži vājš un maldīgs, bet viņam jācenšas sevi veidot iespējami pilnīgu. Šo atziņu rakstniece risina daudzos darbos.

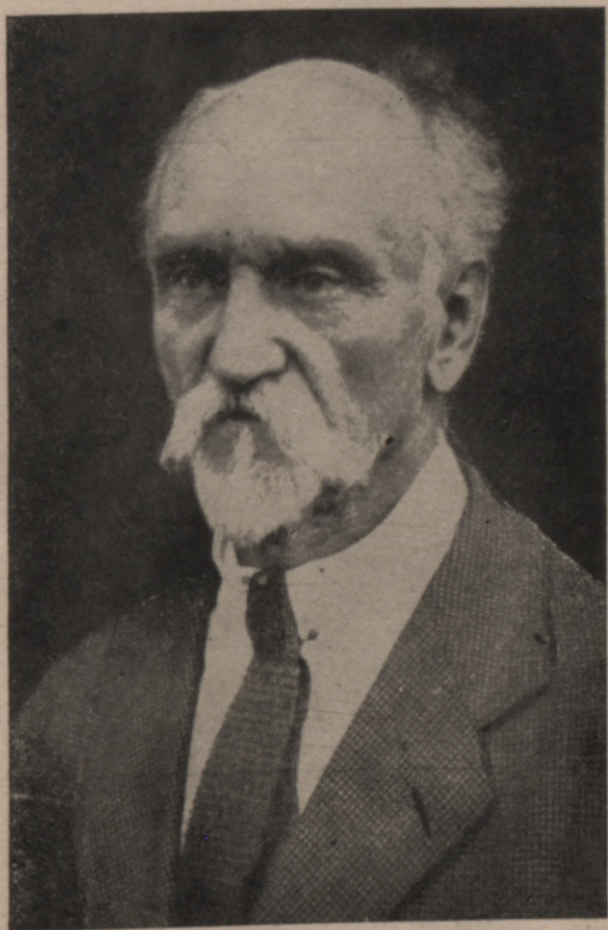
10. Jānis Rainis (1868—1929)

J. Rainis, istā vardā Jānis Pliekšāns, dzimis Ilūkstes apriņķī Rubeņu pagasta Varoslavānos. Viņa vecāki bija uzņēmīgi, samērā turīgi un nomāja Ilūkstes apriņķī un Latgalē vairākas muižas. Raiņa bērnība pāiet Tadenavas un Randenes muižās. Laikam ģimene dzīvojuši diezgan noslēgti, jo dzejniekam bērnība pagajusi vientulībā, bez citu bērnu sabiedrības, atskaitot māsu Doru. Jau agri zēns uzrāda vērotāja un domātāja tieksmes, ir arī liels lasītājs.

Rainis mācās Grīvā vācu skolā, tad krieviskajā Rīgas pilsētas ģimnazijā. Jau šai laikā viņš klusībā latviski dzejo. Tā pazīstamā dzejoļa „Karaļmeita“ pirmuzmetums radies ģimnazista gados. Beidzis ģimnaziju, Rainis Pēterpils universitātē studē tieslietas (1884—1888), dzīvi interesēdamies arī par vēsturi, filozofiju un folkloru.

Pēc augstskolas beigšanas Rainis pāris gadus ir tiesas ierēdnis Viļņas apgabaltiesā, tad pārceļas uz Jelgavu par advokāta palīgu pie pazīstamā

sabiedriskā darbinieka Andreja Stērstes. No 1892.—1895. g. Rainis rediģē „Dienas Lapu”. Tas ir laikraksts, kas pēc savas nozīmes atgādina kādreizējās „Pēterburgas avīzes”. Tās gan pauda tautiskās idejas, ko sludināja jaunlatvieši, kamēr „Dienas Lapa” — jaunās internacionālās

Jānis Rainis

idejas — parlamentārismu, sievietas tiesības, zemnieku un strādnieku tiesības. Šo kustību sauca par jauno strāvu, „Dienas Lapa” bija jaunstrāvieņu laikraksts un Rainis — tā dvēsele un vadītājs. No jaunās strāvas vēlāk izauga mūsu kultūrāli-politiskie kreisie novirzieni ar sociāldemokrātiem priekšgalā. Par šiem novirzieniem un to vēlāko lomu mūsu tautas dzīvē var būt dažādās domās, bet daudz kas no tā, ko tolaik sludināja

jaunā strāva, tagad ir pats par sevi saprotams un — visiem pieņemams.

Par darbību „Dienas Lapā” un jaunstrāvnieku kustībā Raini 1897. g. krievu valdība apcietina, tura cietumā un beidzot noņemina pie Urāliem Slobodskas pilsētiņā. Dzejnieks par to laiku raksta:

Bij dziļa ziema,
Kad projām gāju
Uz tālu zemi,
Uz svešu māju.

Trimdā Raini pavada dzīves biedre dzejniece Aspazija. Šaīs gados (1899—1903) viņš nododas literāram darbam, kas nu top galvenais un arī nozīmīgākais visā viņa turpmākajā mūžā. Kopā ar Aspaziju viņš atdzejo pasaules slaveno Ģētes darbu „Fausts”. Tam seko citu pasaules klasiku (Šekspīra, Šillera, Puškina, Ibsena) tulkojumi. Te rodas arī Raiņa dzejoļu krājums „Tālas noskaņas zilā vakarā”. Tas ir viens no labākām Raiņa krājumiem un viens no labākām mūsu literatūrā vispār.

Kad 1905. g. revolucionārā kustība, kas bija aizrāvusi arī Raini, sakrīt un sākas revolucionāru vajāšanas, dzejnieku pāris — Rainis un Aspazija — spiesti glābties trimdā. Viņi dodas uz Šveici, kur Kastanpolā šauros apstākļos klusi nodzīvo ilgus gadus (1906—1920). Te uzrakstīti viņu labākie darbi. Latvijas brīvvalsts sākumā (1920. g.) dzejnieki atgriežas dzimtenē, visas latviešu tautas sīrnīgi saņemti.

Brīvajā dzimtenē Rainis diezgan daudz laika un enerģijas ziedo sabiedriski-politiskai darbībai. Kā sociāldemokrātu partijas biedrs viņš visu laiku ir Saeimas deputāts, vienu gadu izglītības ministrs, kādu laiku Nacionālā teātra direktors. Rakstnieka darbībai tas par labu nav nācis. Pie visa tā rakstnieks ir juties vientulis, bez īstiem draugiem, ar kuriem varētu pilnīgi saprasties.

Nevienam negaidot, 1929. g. 9. septembrī Rainis pēc īsas slimības mirst. Ar lielu godu viņu gulda kapos, ko nosauc viņa vārdā par Raiņa kapiem.

Slavu un nemirstību Rainis guvis ar saviem drāmatiskajiem darbiem un dzeju. „Uguns un nakts”, „Pūt, vējiņi!”, „Jāzeps un viņa brāji”, „Indulis un Arija”, „Spēlēju, dancoju”, „Zelta zirgs” ir viņa populārākie un vērtīgākie drāmatiskie darbi. Visiem saviem drāmatiskajiem darbiem Rainis vielu nēmis no teikām un pasakām. Viņam nav reālu cilvēku, bet simboliski pasaku tēli. Lāčplēsis, Indulis, Jāzeps, Tots, Antiņš — visi tie ir cīnītāji par jaunām idejām, pašreizējā, krietni un varonīgi. Ceļā viņiem stājas dažādas jaunas, tumšas varas. Viņi necinās, lai gūtu tikai sev kādus labumus, viņus spārno pašreizējā vēlēšanās kalpot savai tautai un pat visai cilvēcei. Lāčplēsis, Indulis, Tots iet bojā, bet skatītājs paliek pārliecībā, ka viņi tomēr uzvarējuši, jo idejas, kurām viņi dzīvojuši un miruši, nav uzvaramas. Pie tam viņi necinās tikai ar ārējiem kavēkļiem, bet bieži — arī paši ar sevi, lai pārvarētu savīgo zemumu, patmīlību. Tikai tas, kas to sevī pārvarējis, patiesībā var būt īsts varonis un cīnītājs par augstākiem ideāliem; savtīgs cilvēks to nevar veikt.

Te interesanti salīdzināt Raini ar Blaumani. Blaumaņa cilvēki reālistiski, daudzi tieši dzīvē noskatīti; Raiņa — pasaku tēli, simboli. Viņi rosās reālās dzīves apstākļos, otri — idejas paudēji pasaku vidē. Blauma-

nis — reālists, dzīves cilvēks, Rainis — abstrakts domātājs, ideju sludinātājs, simbolists.

Pamatkolu jaunatnei obligāts „Zelta zirgs“, saulgriežu pasakas drāmatizējums. Tur tēlots, kā Antiņš atmodina princesi.

Raiņa un Aspazijas kapa piemineklis Rīgā, Raiņa kapos

Kas ir aizmigušā princese ledus kalnā?

Vispirms tā ir ziemas sala sastindzinātā dabā. Princis modinātājs ir pavasara saule, kas to atraisa jaunam, krāšņam ziedonim. Tā tas ir daudzās pasakās.

Princese ir arī cilvēka mūža laime, viņa augstākie, vērtīgākie sasniegumi. Kas gan tās nekāro, sevišķi savās jaunās dienās? Liekas, vis-

drošākās izredzes te ir savtīgajiem vecākiem brāļiem Lipstam un Biernam. „Kas godprātīgs, tas vienmēr paliek bešā. Cik tālu tiksī ar taisnību?“ Ķerot laimi, sacenšoties pēc panākumiem dzīvē, daudz cilvēku rīkojas pēc šādiem uzskatiem. Tie nesniedz otram palīdzīgu roku, tie drīzāk otru pagrūž, lai aizsteigtos tam garām; tie ir ierāvēji, kas cenšas kāpt augšup ar viltu, cietsirdību, lišķību. Tie kāri metas uz naudu, mantu, slavu, domādami tanī vienīgo laimi un vērtīgāko dzīves sasniegumu. Dažkārt tie sasniedz tiešām lielus panākumus, un viņiem pašiem un citiem var likties, ka viņi guvuši laimi. Un tomēr tie ir tikai maldi, jo īsto laimi dod vispirms garīgas vērtības: skaidra sirds, gaišs gars, prieks par krietni veiktu pienākumu un tad tikai materiālas vērtības. Bet šīs mantas ir tikai garīgi bagātiem cilvēkiem, krietniem raksturiem. Tie spēj arī uzpurēties: atdot svārkus, zābakus, cepuri, uguns pagalītes. Tie zina:

Nems, kas atdos, veiks, kas zaudēs,
Pastāvēs, kas pārveidosies.

Tie nebaidās zaudēt savas ērtības un labumus, allaž veidojas garīgi. Tāpēc tie pastāv arī jaunās dienās; un viņu laime staro laimi arī citiem. Tāds ir Antiņš.

Princese „Zelta zirgā“ ir arī latvju tauta. Nebrīvības laikos viņas spējas un spēki bija sastindzināti kā daba ziemas aukstumā. Kas viņu modināja, vadīja un vadīs turpmāk? Tie, kas grib kalpot savai tautai, kam laime ir — ziedoties tautai. Daudz jaunu karstu siržu sapņo skaistus sapņus — dzīvot un strādāt savai tautai. Bet sapņots vēl nav darīts. Lai to tiešām piepildītu, jābūt cēlam garam, jo kalnā uzjās tikai tas, „kuŗš tik skaidrs būs kā saule“, princesi uzmodinās tas, „kuŗš tik mīlīgs būs kā saule“, to lejā nonesīs tas, „kuŗš tik stiprs būs kā saule“. Saulei līdzīgs ir tas, „kuŗš spēj atdot sevi visu, savu dzīvi, savu gribu“. Tas var liecināt: „Miršu, lai tik viņa ceļas!“

Bet:

Nāvei nav par to vairs varas,
Kas no nāves nebaidījies.

Jāielāgo tas, ka uzreiz nevar tikt pie zelta zirga — vispirms jāiemanto vaŗa un sudraba zirgs, tāda ir cilvēka pakāpeniskā garīgā pilnveidošanās.

Plaŗa, bagāta ir Raiŗa lirika. Arī ŗai nozarē viņš ir domātājs un atziņu paudējs. Izteiksme — īsa, bez liekvārdības un meklētiem izskaistinājumiem. Ar to viņa dzeja gūst lielu spēku. Seviŗki tas sakāms par viņa t. s. saīsinātiem sonetiem („Kalnā kāpējs“, „Pazuduŗais dēls“, „Pats“), kur 1. pantā ir 4 rindas, 2. — 3 rindas un 3. — 2 rindas.

Dzejniekam allaŗ bijuŗi tuvi tautas likteņi, un tas izpaudies viņa lirikā. Pie dzimtenes kavējas viņa domas trimdā („Daudz simtu jūdŗu tālumā“, „Manu jaunu dienu zeme“). Kaŗa, juku un bēgŗu laikā viņš dziŗi izjūt kopību ar izkaisīto tautu:

Mums visiem vienas sāpes
Un vienas cerības:
Kad es jums manas sūdzu,
Jūs dzirdat savējas.

Vai šodien šie vārdi nav vēl iedarbīgāki kā toreiz, 1917. gadā?
1919. g. rudenī iznāca viņa „Daugava“, pilna kvēla patriotisma uz jauno,
tikko pasludināto Latviju.

Tavi bijām, tavi esam,
Tavi būsīm mūžībā,

tā dzejnieks apliecina savu un tautas pieķeršanos Latvijai. Bermonta laikā,
kad viņpus Daugavas stāvēja jauns naidnieks, šo Raiņa darbu daudzkārt
izrādīja Nacionālajā teātrī, un tas radīja milzīgu sajūsmu skatītājos, starp
kuņiem bija daudz kaņavīru, Daugavas sargu.

Reizē ar to Rainis ir viscilvēces internacionālo ideju,
tautu draudzības un brīvības sludinātājs.

Apspiestiem, izsūktiem, pamatšķirai, t. i. tautas pamatslānim ir tiesība
uz brīvu dzīvi, pašiem jānoteic savi likteņi („Pazudušais dēls“).

Viņu nodarbina arī indivīds, cilvēka personība. Cilvēkam
jāveidojas, jāaug arvien lielākam, jātop pilnīgākam, jāizkopj pašam sevi.
Tikai tāds var darboties citu labā („Pats“). Tas panākams neatlaidīgā
īarbā. Tāpēc Rainis ir arī darba slavinātājs („Darbs“, „Darbs un prieks“,
„Runas ir gaŗas“). Cilvēks, kas tā dzīvo un kāpj arvienu augstāk atziņu
kalnā, top gan vien tuls. Dzejnieks ir dziļi izjūtis vientulību.

Tu esi viens no mūžības,
Un viens tu paliksi līdz galam.

Smeldzošu vientulības izjūtu pauž arī brīnišķīgais dzejolis „Kalnā
kāpējs“.

Rainim daudz bērnu dzejoļu. „Visi desmit“, „Mikla“, „Jaunais
bērziņš“, „Kārlītis“, „Kaķenīte“ u. c. plaši iegājuši tautā.

Tie ir galvenie vilcieni Raiņa dzejā. Bet tie vēl nav visi. Rainis prasa
attīstīta lasītāja. Tāds tur atradīs vēl daudz citu ideju un nianšu.

Beigās jāatzīmē, ka Rainis ir arī veiksmīgs ja un vārd u a t v a s i n ā -
t ā j s. Mīla, junda, drosme, kaisme, miņa, trauksme u. d. c. Raiņa darinā-
jumi, kas iegājuši tautā. Arī cilvēku vārdi Uldis, Zane, Baiba, Anda, In-
dulis, Arija savu popularitāti guvuši no Raiņa darbiem.

II. Aspazija (1868—1943)

Aspazija (Elza Pliēkšāne, dzimusi Rozenberga) dzimusi un uzaugusi
Zemgalē, Zajeņieku pag. Dauksās, turīga saimnieka ģimenē. Jau bērnībā
Elza uzrāda lielas spējas. Tās ievēro jau vietējais mācītājs, pēc to laiku
parāduma pārklaušīnādams mājas bērnus. Zēl, ka viņa neesot vīrietis, tad
no viņas iznāktu lielas lietas, tā domā vecais mācītājs. Beigusi vietējo
pagastskolu, Aspazija mācās Jelgavā Dorotejas vāciskajā meiteņu skolā.
Jau šāīs gados viņa dzejo, daudz lasa un sapņo par augstskolu. Bet viņas
enerģiskā mamma ir citos ieskatos: ja meitene prot vācu valodu un rok-
darbus, tad pietiek; tad var gaidīt preciniekus. Tapēc Elzu no pēdējās
klases izņem un nodod mācībā pie šuvējas. Kad arī te meitene jau ko
iemācījusies, tad jānāk mājā.

Drīz gadās pieņemams precīnieks — turīgs lauksaimnieks un ķieģel-
nīcas īpašnieks, un jaunava tiek izdota pie vīra. Viņas tā laika izjūtas
izteiktas lugā „Zeltīte”. Vīrs bija dzērājs un izputināja nevien savus
īpašumus, bet arī dzejnieces vecāku mājas Daukšas. Bēgdams no lielajiem
parādiem, vīrs atstāj jauno sievu un viņas vecākus trūkumā un aizceļo uz
Ameriku. Ar šūšanu Aspazija nu pelna maizi sev un vecākiem. Vēlāk viņa
dažus gadus darbojas par mājskolotāju, papildina pašmācības ceļā savu
izglītību, daudz lasa un — dzejo; taču iespiest savus literāros darbus viņai
vēl neizdodas.

Aspazija

Tad viņa pārceļas uz Rīgu un nokļūst Rīgas Latviešu biedrības aprin-
dās. Te sākas viņas uzvaras gājieni literārajā laukā. 1893. gadā Rīgas
Latviešu biedrības teātris uzved Aspazijas lugu „Vaidelote”. Lugai ir
lieli panākumi. Turpmākās lugas — „Zaudētas tiesības” un „Neaizniegts
mērķis” sludina jaunās strāvas idejas (piem. tā sauc. sieviešu emansipāciju),
un tas remdenajiem „māmuļniekiem” vairs nepatīk. Totiesu jaunās strāvas
jaudis šīs lugas uzņem visai atzinīgi. Dzejniece nonāk jaunās strāvas aprin-
dās, sāk darboties „Dienas Lapā” un sadraudzējas ar Raini.

Vēlāk viņa top Raiņa mūža biedre, un turpmāk visi ceļi dzejnieku pārim
ir kopēji: kopīga trimda Urālos un Sveicē, kopīga dzīve brīvajā Latvijā,
kopīga sabiedriski politiskā darbība. Pēc Raiņa nāves viņa atraujas no
sabiedriskās darbības, dzīvo vientuļi un nododas tikai literāram darbam.

Aspazijas literārā darbība visvairāk izpaudusies dramā un lirikā. Jau
minējām, ka „Vaidelote” guva lielus panākumus. Turpmākie darbi, kuŗu
dēļ dzejniece no Rīgas Latviešu biedrības aprindām nokļuva jaunstrāvnie-

kos, tika uzņemti daļīti: vieni tos pēla, otri — cēla. Tam par iemeslu bija dažādi politiski uzskati, kādi tolaik latviešu sabiedrībā sāka arvien krasāk izpausties. Īsi pirms 1905. g. drāmatiskiem notikumiem varenu sajūsmu revolucionāri noskaņotajā sabiedrības daļā izraisīja Aspazijas simboliskā drama „Sidraba šķidrants“. Tagad Aspazijas lugām vairs tik liela iedzudinātāja spēka kā toreiz nav. Tomēr viņas „Vaidelote“ ar lieliem panākumiem tiek izrādīta brīvdabas uzvedumos vēl tagad.

Bet viskrāsnāk Aspazijas talants ir izplaucis liriskā dzejā, tur viņai allaž būs goda vieta.

Ar varenu revolucionāru spēku viņa raujas ārā no dzīves šauruma, sīkumainības, mietpilsonības, pelēcības, pārmērīgas pieticības, padevības un aizspriedumiem. Viņai valdzina vētras, aukas, uguņi, kas sagrauj veco šauro pasaulīti un atver jaunus, neiežogotus plašumus. Vecais guļ drupās, salauzta spāres. „Ak plašums, ak brīvās āres!“ — „Es eju tur, kur vētra nāk un iet, es eju pati sevī piepildīties.“ Kur tas ir? Patiesībā tādas vietas nav, tā ir tikai dzejnieces vulkaniskā iedomu un sapņu pasaule, kas ar tādu spēku rauj laukā no sastinguma un miegainības. Šai ziņā viņai mūsu literātūrā nav līdznieku. „Magone“, „Ir vērts“, „Nebēdne meitene“, „Nirvana“, „Bakchanale“ u. c. ir te raksturīgi paraugi.

Bet šī nav vienīgā Aspazijas kokles skaņa. Viņa var būt arī ļoti maiga, vāra un trausla. Dzejoļu krājumā „Saulains stūrītis“ un „Ziedu klēpis“ pilni tādu liegu dzejoļu, kas plaši iegājuši tautā, piem. „Aijajā“, „Pasaciņa“, „Mēness starus stīgo“.

Mūža pēdējos gados dzejnieces talants sniedz tautai atkal brīnišķīgas dzejas devu. Pēc cīņām un ciešanām bagāta mūža dzejniece pieņem un svētī dzīvi tādu, kāda tā ir — ar visām tās kļūmēm, trūkumiem, cīņām, laimi un nelaimi.

Ne ikreiz dzīve mūs vaināgo:
Bieži vien pat savu mīļoto
Viņa apērkšķo —
Jādzīvo!
Rūgtais kauss, ja dots tev, jātukšo!
Nem un tās rūgtumu pārsaldo,
Ciet vissmagāko —
Jādzīvo!
Mēness dīkst, un saule nosirmo,
Lielais likums visu pārveido;
Zini to,
Nesēro!
Ziedonis vīst un atkal atzaļo;
Kā lai tevi vienīgo
Tas lai neveido?
Ceri to!

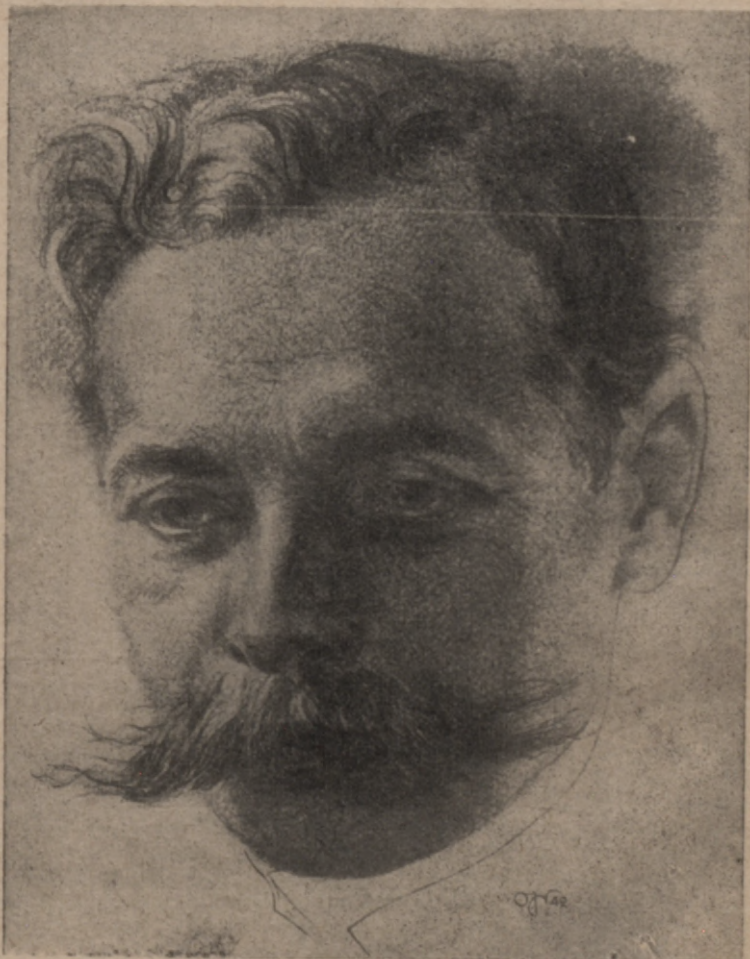
Vai arī:

Ak, šī negantā dzīve, cik tā skaista,
Trīs reiz mirt nav par daudz, lai vienreiz dzimtu!

Tā ir brieduša gara dzeja, kas daudz pārdzīvojis, pārvērtējis un beidzot izkristalizējies.

12. Jānis Poruks (1871—1911)

J. Poruks dzimis saimnieka ģimenē Druvienas pagasta Prēdeļos. Viņa vectēvs ir sacītājs vietējā Brāļu draudzē, un mājā vispāri valda kristīgs gars. Tas ļoti ietekmē nākamo dzejnieku, tā ka arī viņa literārie darbi

Jānis Poruks

O. Noriņa zīm.

pauž Brāļu draudzes ideālus. Cik vērojams, ģimenē zēns nav radināts neatlaidīgi pildīt darbus un pienākumus. Varbūt tāpēc arī viņa vēlākā dzīvē vērojama zināma svaidīšanās: bieži viņš uzsāktos nodomus atmet un sāk ko citu.

Pirmās skolas Porukam ir Druvienas pagastskola un Liezeres draudzes skola. Pēdējā jau saskatāms nākamais rakstnieks: tas ir kluss, atturīgs, trausls zēns, domātājs un sapņotājs. Draudzes skolas iespaidi vēlāk izpaužas stāstos „Romās atjaunotāji“ un „Kauja pie Knipskas“.

Beidzis draudzes skolu, Poruks pats lāga nevar izšķirties, vai turpināt izglītību, vai stāties kādā praktiskā darbā. Vēlāk iestājas Cēsu apriņķa skolā. Te jau sākas viņa rakstnieka darbība.

Beidzis apriņķa skolu, viņš nonāk Rīgas politehnikas priekšskolā, lai pēc tam varētu studēt. Līdzekļu viņam nav. Skolotājs Vestermanis, kam šis smalkjūtīgais jauneklis iepaticis, sagādā viņam privatstundas turīgās vācu ģimenēs, Poruks mācās arī mūziku un bieži klausās operu. Beidzis politehnikas priekšskolu, Poruks tomēr nejut dziņu studēt un, Vestermana atbalstīts, aizbrauc uz Drezeni, lai turienes konservatorijā mācītos mūziku.

Sis laiks ir ļoti nozīmīgs viņa dzīvē: viņš gūst daudz jaunu iespaidu. Viņa interešu loks top plašs: viņš klausās lekcijas literatūrā un filozofijā, cītīgi apmeklē arī gleznu galeriju, iestājas mūziķu un gleznotāju pulciņā, mēģina sarakstīt vācu valodā liela apjoma dramu. Studijām konservatorijā neatliek daudz laika, jo Poruks pārāk izvaidījies. Tad izsīkst naudas līdzekļi, un viņš ir spiests atgriezties dzimtenē.

Nu viņš iestājas Rīgas politehnikā studēt ķīmiju. Viņu atbalsta „Mājas Viesa“ un „Mājas Viesa Mēnešraksta“ redaktors Pēteris Zālīte, kas pareizi novērtē viņa lielo rakstnieka talantu. Taču studijas diezin kā neveicas: dažādu klizmu spiests, viņš uz laiku studijas pārtrauc, tad no ķīmijas pāriet uz tirdzniecības zinātni.

Sai laikā rakstnieks nodibina ģimenes dzīvi. Drīz viņš sāk slimot ar nerviem. Slimība atkārtojas lāgu lāgiem, un rakstnieks laiku pa laikam spiests ārstēties dažādās dziedniecības iestādēs. Starplaikos, kad veselība uzlabojas, viņš daudz raksta. Taču slimība neatlaižas, un Poruks 1911. g. mirst Tērbatā nervu klinikā. Viņu apglabāja Cēsis Lauciņu kapos, bet brīvās Latvijas laikā pārveda uz Meža kapiem Rīgā.

Literārais mantojums, ko Poruks mums atstājis, ir stāsti, liriski dzejoļi, romāns „Rīga“, drāma „Hernhūtieši“ un filozofiski raksti.

Stāstu viņam ļoti daudz. Drezenes laiks radis atspoguļojumu „Pērļu zvejniekā“, kur Ansis Vairogs nepārprotami ir pats dzejnieks, tāpat zem citiem vārdiem saskatāmi Vestermanis un Drezenes konservatoriste Anna Michele, ko Poruks milēja. Ansis Vairogs ir sapņotājs, un pērlis, ko viņš meklē, ir dzīves augstākās vērtības.

Poruks mūsu literatūrā ir spilgtākais tā saucamo sirdsšķīsto ļaužu tēlotājs. Tie ir Zalkšņu tēvs un Saknītis „Sirdsšķīstos ļaudīs“, pazīstamā Kukažiņa, Krišjānis „Baltās drānās“. Visi viņi Brāļu draudzes ideālu nesēji — pazemīgi, izpalīdzīgi, saudzīgi, skaidras sirds cilvēki. Viņiem līdzīgi ir tā saucamie bālie zēni: Silenieku Jānis „Romās atjaunotajos“, Cībiņš „Kaujā pie Knipskas“ un Matīšiņš „Asarās“. Mūsu literārās pārrunās viņi ir gan pēlti, gan cildināti. Viņiem dibināti pārmet pārmērīgu, pat slimīgu trauslumu un nevarību. Nevar tomēr noliegt viņu krietnību un dziņu pēc daļuma un sirds skaidrības. Tāpēc nav pareizi viņus pār-

mērīgi cildināt kā augstāko idealu, kas būtu jāsasniedz mūsu jaunātnēi, bet nav pareizi arī viņus pazudināt. Viņus vajag analizēt un pareizi izprast.

Poruka stāstos daudz atziņu. Dažādi lasītāji un kritiķi tās dažādi uztver un izprot. Lai tās izlobītu, pamatīgāk jāiedziļinājas viņa darbos, tuvāk jāiepazīstas ar paša rakstnieka neizlīdzināto dvēseles dzīvi.

Daudzi Poruka dzejoļi visai populāri. Visumā tā ir subjektīva dzeja, kas pauž paša dzejnieka pārdzīvojumus. Tur izskan slāpes pēc skaidrības un gaiša iekšēja miera („Ar māti pie baznīcas“, „Balts sniedzīņš krīt uz skujiņām“, „Uz augšu“, „Vēlējumies“). Daudz Porukam reliģiskās noskaņas dzejoļu („Es ticu, ka ir debesis“, „Krusts“, „Es zinu, cik tam debess dārga“, „Daiļuma mājvietas“). Joprojām viņš devis daudz daiļu mīlestības dzejoļu („Teici to stundu, to brīdi“, „Pie tava angstā baltā loga“, „Aizver aciņas un smaidi“ u. c.). Visumā Poruka dzeja izskan drūmos noguruma pilnos toņos. Diezgan daudz viņu nodarbina nāve („Ceļinieks“, „Es zinu, kā roze plaukst“, „Kad būs as'ras izraudātas“ u. c.). Gaiša sirsnība staro no viņa bērnu dzejoļiem („Tracis“, „Luliņa, unā, minka un tita“). Daudzi Poruka dzejoļi komponēti un tiek bieži dziedāti („Uz augšu“, „Bīķeris miroņu salā“, „Es ticu, ka ir debesis“, „Teici to stundu, to brīdi“, „Aizver aciņas un smaidi“, „Ceļinieks“, „Es zinu, kā roze plaukst“, „Kad būs as'ras izraudātas“ u. c.).

13. Augusts Saulietis (1869—1933)

A. Saulietis, pirmā uzvārdā Plikausis, dzimis saimnieka ģimenē Grašu pagasta Sauliešos. Mācījies vietējās skolās un vēlāk papildinājis savu izglītību pašmācības ceļā. Nolicis skolotāja pārbaudījumus, viņš kādu laiku ir skolotājs savā dzimtajā pagastā; tad pāriet uz Kaukazu ierēdņa darbā. 1902. gadā pārnāk uz Rīgu par ticības mācības un latviešu valodas skolotāju Ķeniņa privātā ģimnazijā un reālskolā. Brīvās Latvijas laikā daudz uzturas savos Sauliešos, vienlaicīgi būdam ar latviešu valodas skolotājs tuvējā Cēsaines ģimnazijā.

Saulietis apglabāts Grašu Ķinderu kapos.

Privātā dzīvē šis kalsenais cienījama izskata rakstnieks ar gaļu baltu bārdu bija kluss un atturīgs. Ļaužu drūzmu viņš vēroja vairāk no malas, iespiedies kādā kaktiņā. (Un Blaumanis?) Mīlēja klejot pa mežu un lauku, nogrimis savās pārdomās. Mājās (Sauliešos) daudz strādāja lauku darbus. Tikai draugu pulkā rakstnieks atdzīvojās: sirsnīgi debatēja, jokoja, smējās.

Saulietis ir atstājis lugas („Jēkabs Saltups“, „Ligo“, „Sirdskaite“, „Pašam sava saimniecība“), stāstus un dzejoļus.

Saulietis ir ievērojams stāstnieks. Vielu stāstiem viņš ņem no lauku dzīves, pēc literārā novirziena ir realists. Viņš daudz notēlojis tā saucamos mazos laudis — neievērojamus cilvēkus (ganus, graudniekus un rentniekus, sievietes). „Purvā“, „Soda diena“, „Aiz sniega un tumsas“, „Nelaiمة“, „Veļu tiesa“ un „Jēkabs Žagata“ figurē arī skolu lasāmgrāmatās. Viņa stāstījums ir pagauss, tēlotā vide diezgan pelēcīga un vienmuļa, piem. stāsta „Purvā“ sākums. Taču cilvēku pārdzīvojumu asums viņa stāstus

dažuviet tuvina novelēm. Tā ir piemēram jau pieminētajā „Purvā”, kur jaunais saimnieks Liepa izcīna asu iekšēju cīņu: nododot tiesā nepatiesu liecību iegūt iecerēto meža līci, vai atteikties no līča un paturēt savu skaidrību. Beigās Liepa izšķiras par pēdējo un jūtas kā no lāsta atbrīvots.

Smagi ir vecā Režga pārdzīvojumi „Veļu tiesā”. Lai iegūtu iecerēto Lavīzi, viņš iekaisumā nosit sāncensi Andreju. Visu mūžu viņš nes sevī savu baigo noslēpumu un jaunu sirdsapziņu.

„Nelaimē” patiesībā ir divi nelaimīgie — panīkušais pusgraudnieks Krauklis un viņa vājais, nodzītais zirdziņš. Lai nabadzīgajai pusgraudnieka saimniecībai piepelnītu ko klāt, Krauklis ved uz dzelzceļa pietātni vietējā tirgotāja sapirktos linus. Būdam nedrošas, padevīgas, viegli ietekmējamas dabas cilvēks, viņš, tirgotāja pierunāts, uzkrāj pārāk smagu vezumu. Nodzītais bērns cīnās pēdējiem spēkiem, ceļā pakrīt un vairs necējas. Saimnieks sudusmojas un to neganti sit, bet zirgs nobeidzas. Krauklim nu žēl, ka zirdziņu pēdējā brīdī vēl sitis. Bez tam zirga zaudējums viņa jau tā nabadzīgajai rocībai ir pārāk smags. Līdzpaņemtā degvīna pudele gan dod īslaicīgu aizmiršanos, bet postu tikai palielina: nākamā vakarā viņš ierodas mājās piedzēries. Sieva un dēlēns cerēja, ka viņš pārvedīs dažus iepirkumus, bet to nu nav. Pusgraudnieka nabadzība un labsirdīgais, bet vājais Kraukļa raksturs „Nelaimē” notēlots ļoti dzīvi.

Līdzīgs Krauklim, bet vēl vājāka rakstura ir mūrnieks Mistris „Soda dienā”. Nonācis pilnīgi alkohola varā, viņš dažreiz pat pazog. Nozadzis ganu zēna Pēterīša nelielo naudas krājumiņu, viņš izjūt sirdsapziņas pārmetumus un apņemas turpmāk dzīvot pavisam citu dzīvi. Taču ir par vēlu: pagīrās viņš nokrīt no sastatnēm un mirst.

Blakus šiem vājiem raksturiem Saulietim tuvi tā saucamie bālie zēni un sirdšķīstie ļaudis, kādus tēlojis J. Poruks. Tāds ir piemēram „Vientiesītis”.

Darbos „Revolūcija Prātaiņos”, „Jēkabs Žagata”, „Melns Ansis” un citos dažos pavīd Saulieša humors, radniecīgs „Mērnieku laiku” un Blaumaņa humoram.

Saulieša liriskai dzejai nav spilgtu krāsu un asu pārdzīvojumu. Vispārējā noskaņa pasmaga, grūtsirdīga, vienmuļa. Viņš ir dzīvnieku draugs. To varējām vērot jau stāstā „Nelaimē”. Dzejolī „Meža drāma” viņš tēlo nošautu stirnu, pie kuņas nesaprašanā stāv viņas bērniņi. „Baltenīti” rādīts vecs, nodzīts zirdziņš. Vēl viņa lirikā skan reliģiski motīvi un ilgas pēc skaidrības. Pazīstamie dzejoli „Ziemas rīts”, „Draugu draudze” un „Dzied cīrulītis” pauž spīgtu noskaņu, ko ierosinājis dabas daiļjums.

14. Plūdonis (1874—1940)

Vilis Plūdonis, pirmā uzvārdā Lejnicks, dzimis un uzaudzis Zemgalē, Vecsaules pagasta Lejnīkos, saimnieka ģimenē.

Plūdonis mācījies Pilsmuižas pagastskolā, Bauskas pilsētas skolā un Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā. To beidzis, viņš ir skolotājs Liezerē (Vidzemē), tad jūrmalā Bigauņciemā, no turienes pārnāk par skolotāju Rīgā. Latvijas patstāvības laikā Plūdonis ir Rīgas pilsētas I ģimnazijas latviešu valodas skolotājs. Mūža pēdējā posmā viņš dzīvo savā namā

Tornkalnā vai dzimtajos Lejniekos un nododas tikai rakstniecībai. Apbedīts Lejniekos paša iekārtotos dzimtas kapos.

Plūdonis daudz tulkojis (Ničšes „Tā runāja Zaratustra“, „Modernā vācu lirika“), sastādījis skolas grāmatas (literatūras vēsturi, latviešu valodas mācību, latv. rakstniecības chrestomatiju), rakstījis poēmas, balades un liriskus dzejoļus.

Latviešu lielo dziņu pēc izglītības viņš apdziedājis poēmā „Atraitnes dēls“, kas sagādāja autoram lielu slavu. Tās atsevišķas vietas, kā: dēla atvadīšanās aina, dzelzceļa brauciens, dailes un zinātnes pils, ievietotas

Plūdonis savējo vidū

skolu lasāmgrāmatās un daudz deklamētas. Nabadzīgus jaunekļus cenšotus vēl tagad mēdz saukt par atraitnes dēliem. Bigauņciemā dzīvodams, dzejnieks uzrakstīja poēmu „Divas pasaules“. Tā viena ir zvejnieku pasaule ar smagu un briesmu pilnu darbu, otra jūrmalas vasarnieku, kas tur atpūšas un izklaidējas. Vēl Plūdoņa spalvai pieder simbolistiskā poēma no putnu dzīves „Uz saulaino tāli“, kur putniem varam saskatīt labi zīmētas cilvēku sejas un raksturus. Plūdonis ir formas meistars, un viņa poēmas uzrāda ritmu dažādību un vijīgumu.

Tālāk jāatzīmē Plūdoņa balades. Šai dzejas formā viņš līdz šim nav pārspēts. „Zalgales Mada loms“, „Mežotnes taure“, „Gerhards Kacencelenbogens“, „Jumis atriebējs“, „Klāss un auns“ u. c. valdzina ar izteiksmes krāšņumu.

Izteiksme un ritms ir arī Plūdoņa lirisko dzejoļu stiprā puse. „Latvju himna“ (Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē), „Svešumā klistot“,

par viņu vecāka, daiļa, bet kūtra, nevižīga, netīrīga, patrula, nesmalkjūtīga. Viņa pamet Jāni un iziet pie vecīgā kurpnieka Galdara, kas viņai šķiet labāka partija. Pēc gadiem, kļuvusi jau atraitne, Aija atkal savaldzina Jāni, un viņi apprecas. Dzīve beidzas nelaimīgi. Kā smags, netīrs slogs, Aija ar savu kūtrumu un izlaidību velk arī Jāni arvienu zemāk, un viņš velti nopūlas kopīgo dzīvi celt un daiļot. Parasti sievietē ir tā, kas ceļ vīrieti augšup no dzeršanas, izlaidības, nekārtības. Te ir otrādi: Aija ir kā slogs, kas velk purvā krietnu vīrieti.

Liels ir Jaunsudrabiņa sīkāko stāstu un tēlojumu skaits. Starp tiem ir lieliski darbi („Sliņķu virsnieks“, „Tējkanna“ und daudzi citi). Visai pazīstama ir viņa „Baltā grāmata“ (2 daļās), kur sākopoti tēlojumi no rakstnieka bērnības. Kā rakstnieks pats saka, viss nav gluži tā noticis. Bet tas nav arī svarīgi. Svarīgi gan, lai te būtu tā saucamā mākslas patiesība, un tā te ir. Savas bērnības atmiņas un iespaidus mūsu literāturā ir devuši arī Kr. Barons, Plūdonis („Mazā Anduļa bērnības atmiņas“), Doku Atis („Mans dzīves rīts“), Brigadere („Dievs, daba, darbs“) un Aspazija. Interesanti tos salīdzināt. Doku Atis un Jaunsudrabiņš tēlo pavisam vienkārši, tieši no bērna viedokļa, necenzdamies ne pēc kādiem citiem mērķiem, Barons un vēl vairāk Brigadere tur iepin (gan netiešā veidā) krietnus tikumus. Plūdonis skatās atpakaļ uz savu bērnību jau pieauguša cilvēka acīm, Aspazija vēl vairāk, iepīdama tur tādus prātojumus un izjūtas, kādu bērnam vēl nav.

Pats par sevi Jaunsudrabiņš stāsta grāmatā „Mana dzīve“.

Īpata grāmata ir „Ar makšķeri“, kas 2. izdevumā saucas „Ūdeņi“. Tās izsvilkumi ir arī skolu lasāmgrāmatās. Te tēlota dabas burvība, ko rakstnieks vērojis un izjutis pie un uz ūdeņiem savās makšķernieka gaitās.

Lirisko dzejoļu Jaunsudrabiņam nav daudz. Taču te arī ir pazīstami meistardarbi — „Kā sniegi kalnu galotnēs“, „Raugies, bērns, ar savām gaišām acīm“, „Saule, cilvēcība, miers“ u. c. Populāra arī viņa balade „Kalējs Kalvis“.

16. Kārlis Skalbe (1879—1945)

Kārlis Skalbe dzimis Vecpiebalgas pagasta Incēnu kalēja mājiņā, kur viņa tēvs bija kalējs. Tur pāiet arī viņa bērnība. Tēvs viņam drīz nomirst, un nākamais dzejnieks paliek tikai māmuļas gādībā. Tā ir žirgta, valodīga, liela dziedātāja; iespējams, ka dzejnieks savu talantu lielā mērā mantojis no tās.

Kad zēns paaudzies, jāsāk pildīt pienākumi: vasarās jāiet ganos, ziemu — skolā. Vispirms viņš mācās Veļķu pagasta, tad Vecpiebalgas draudzes skolā. Te jau iezīmējas nākamā dzejnieka pazīmes: viņš ir sappotājs, domātājs un raksta labus domrakstus. Ar skolotāju Sliedi, kas zēnu atbalsta, nodibinās sirsnīgas attiecības visam mūžam, un Sliedes 40 gadu darba jubilejā dzejnieks veltī savam bijušam skolotājam skaistu dzejoli.

Beidzis draudzes skolu, Skalbe pāris gadus ir laukstrādnieks, un tad sākas viņa dzīvē raibs posms, kur viņš izmēģinās dažādos darbos, it kā meklēdams savu īsto vietu un uzdevumu. (Atcerēsimies, ka līdzīgi bija

arī ar R. Blaumani!) Viņš ir pulksteņu taisītāja māceklis, lopu dzinējs, kolportieris — ņem no grāmatu tirgotāja grāmatas un iznesā tās pa laukiem pārdodams. Taču te viņš tikai iedzīvojas parādos, jo vairāk nekā tirgoties viņam vedas grāmatas — izdāvāt. Tad viņš ir skrīverpalīgs

Kārlis Skalbe

Raunā un beidzot, nolīcis tautskolotāja eksāmenu, palīgskolotājs Ērgļu pagastskolā pie rakstnieka R. Blaumaņa brāļa.

Tagad Skalbe ir sevi atradis — dzejnieka tieksmes, kas bija vērojamas jau sen, bet kam viņš pats nebija piegriezis vērības, sāk rosīties arvienu vairāk. Viņš top dzejnieks. Ērgļi ir dzejniekam labvēlīga vide: ap R. Blaumani, jauno dzejnieku skolotāju un atbalstītāju, kūsā rosīga gara dzīve.

Pagasta skrīveris ir dzejnieks Pēteris Blaus, kaimiņu Jumurdas pagastā jaunais skolotājs Jānis Akuraters arī dzejo, tālāk Cirstu pagastā dzīvo topošais dzejnieks Antons Austrīņš. Šai sabiedrībā tiek ierauts Skalbe, te uzplaukst viņa dzejnieka talants, te viņš sirsnīgi sadraudzējas ar piemiņiem citiem dzejniekiem.

Tuvojas 1905. gada revolūcija. Kā daudzi tā laika jaunieši, arī jaunais dzejnieks Skalbe ir revolūcionāri noskaņots un ar visu sirdi metas nemiera kustībā. Lielu ievēribu sacēļ viņa pasaka „Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties“. Tas braucējs ir jauns jūrnieks, kam sirds ir jauna „kā tikko no cepļa izņemta krūze, kuņas glazūra vēl nevienā vietā nav iedauzīta — kur piesīt, tur skan“. Šis jūrnieks nokļūst Miera un peticības salā jeb Trekno cūku zemē, kur dzīvo apbrīnojami miegaini un aprobežoti ļautiņi. Tur debesis ir tik zemas, ka, putru pastrēbuši, ļaudis kaņotes aizbāž aiz debesu spārēm, un sievas turpat aizbāž velējamās vāles. Jaunais jūrnieks šai vidē nevar iedzīvoties. Tā ir smalka ironija par toreizējo sabiedrību, tās sastingumu un mietpilsonību.

Skalbes revolūcionārais noskaņojums nevienam nav noslēpums, un, lai izvairītos no draudošām vajāšanām, viņš spiests 1904. g. no Ergļiem aiziet. Viņš uzturas Piebalgā un Rīgā un 1905. g. rediģē rakstu krājumus „Kāvi“ un „Ziemeļblāzma“.

Kad 1905. gada revolūcijas uzplūdiem seko revolūcionāru vajāšanas, dzejnieks spiests emigrēt. Vispirms viņš dodas uz Šveici. Tur viņam lāga nepatīk, Savai līgavai viņš raksta, ka tur jādzīvo ielejā kā kādā katlā, visapkārt kalni. Kad debesis gribot redzēt, galva jāliec atpakaļ, kā to darot onkuļi, šnabi dzerdami. Ļaudis esot miegaini. Derētu atsūtīt kādu sotņu krievu kazāku ar nagaikām, lai viņiem drusku ielietu dzīvību. Sabijis nelielu laiku Šveicē, Skalbe atgriežas Latvijā. Bet te palikt nevar, un viņš caur Somiju un Zviedriju nokļūst Norvēģijā. Tur viņš klusi pavada vairākus gadus. Tas ir viņa iekšējās skaidrošanās laiks: viņš raksta, iedzīlinās latvju dainās un pasakās, pārvērtē savus uzskatus. Viņš redz, ka arī revolūcionārai kustībai bijušas savas ēnas puses. Nobriest arī viņa dzejnieka talants, vairāk kā līdz šim viņš pievērsās pasaku rakstīšanai.

1909. g. Skalbe atgriežas Latvijā. Bijušam „Kāvu“ un „Ziemeļblāzmas“ redaktoram te jāstājas tiesas priekšā, un viņam piespriež 1½ gada cietuma. Iznācis atkal brīvībā, viņš kādu laiciņu ir skolotājs, bet tad pāriet tikai uz rakstniecību un žurnālistiku.

Pirmā pasaules kara laikā Skalbe ir kara korespondents un vēlāk — latviešu strēlnieks. Kad kara beigās izceļas revolūcija un sāk veidoties lielinieku strāva, rakstniekam tā nav pieņemama. Sirsnīgi viņš pieķeras jaunai domai — domai par neatkarīgo Latviju. Savā dzejā un avižu rakstos viņš ir jaunās Latvijas sludinātājs.

Latvijas neatkarības laikā Skalbe ir Satversmes sapulces loceklis un vairākkārt Saeimas deputats. Vienlaicīgi viņš turpina darboties avīzniecībā un literātūrā, vairākus gadus rediģē žurnālu Piesauļe. Savus vērojumus un domas sabiedriskajos jautājumos viņš raksta īpatnās „Mazajās piezīmēs“, kas izceļas ar daļu skalbisku valodu un interesantām domām. Ziemu viņš dzīvo Rīgā, vasaru — Incēnos, kur uzcēlis sev māju.

Vācu laikā Skalbe rediģē žurnālu „Latvju Mēnešraksts“. 1. numuru tur ievada viņa dzejolis „Pie jūras loga“. Tur stāstīts par noskumušu jaunavu. Pēdējie 3 panti tur skan:

Pie jūras loga tāla
Ar dzintara pakariem
Sēd skumjās jaunava bāla
Un raugās uz vakariem.

No ledus tuksnešiem nākdams,
Ar krusu austrumvējš,
No lauka visu vākdams,
Tai vainagu aiznesa spējš.

Varbūt kāds jūras salā
Tās vainagu atradīs
Un, vētru pārspēdams galā,
Pār vilpiem pārvedīs.

Tā jaunava ir Latvija, kam komunistu un vācu iebrukums laupīja brīvību un neatkarību. Viņas vienīgā cerība — rietumu demokrātijas. Varbūt tās atdos zaudēto.

Kad pēc vācu okupācijas komunisti okupē Latviju otrreiz un liela tautas daļa dodas trimdā, Skalbem izdodas pārcelties uz Zviedriju. Tur 1945. g. aprīlī dzejnieka mūžs beidzas.

Arī savā privātā dzīvē Skalbe bija tipisks dzejnieks. Bieži viņu redzēja klīstam Rīgas dārzos un apstādījumos un vērojam kokus un puķes vai arī pilnīgi aizmirsušos un iegrīmušu savās pārdomās un sapņos. Kam ar viņu bijusi personīga satiksme, tiem palikuši atmiņā viņa gaišie smieklī, latviskā sirsnība, viņa personības pievilcība.

Skalbes atstātais literārais mantojums ir lirika un pasakas.

Pēc sava gara Skalbes lirika ir tuva tautas dziesmām — vienkārša un sirsnīga. Tāpat kā tautas dziesmas, tā apdzied sīkās neuzkritošās lietišas, kas parasti netiek nemaz ievērotas.

Bāli sila pulkstenīši,
Kas zem eglēm klusi sapņo...

Pelēkās noriņās,
Elksnīšos sīkos,
Pazemās priedītēs,
Bērziņos līkos...

Tāda un līdzīga ir Skalbes pasaule. Viņš šīs neievērojamās lietišas paceļ burvīgā daiļumā.

Tas — nekur nederīgs
Kāds ziedīņš pazemīgs,
Ko meža tumšums klājis.
Bet Dievs ir gaŗām gājis
Un viņu sveicinājis.

Viņš izjūt lielu tuvību ar visu Dieva rādību un arī šai ziņā radniecīgs tautas dziesmām.

Man brālītis — putniņš zarā
Un zivtiņa atvarā.

Viņš nemeklē arī skaļas, pacilātas izteiksmes. Viņa dzeja nāk no sirds un — iet pie sirds.

Es dzīvoju ar sirdi,
Kā koks ar serdi aug.

Man visi gudrie vārdi
Sen gaļlaicīgi kļuva,
Tik sirds un saule man tuva.

Viņu pamatoti dēvē par sirds un saules dzejnieku.

Nevar neatzīmēt Skalbes patriotisko liriku. Jau minējām dzejoli „Pie jūras loga”. Viņš pats ir aktīvs līdzdalībnieks Latvijas neatkarības izveidošanā, un tas izpaužas arī viņa dzejā. Tani laikā parādās krāšņi, skanīgi, svinīgi ritoši dzejoļi, kurus ievada rindas

Šūpojiet mani, Daugavas vilpi.

Kāds no tiem nobeidzas tā:

Dzīvot, dzīvot grib Latvijas dēli!
Ellē pašā tie gatavi nokāpt,
Droši sist ar dūri uz galda,
Prasīt Latvijas tiesu un daļu.

1940. gadā, kad komūnisti daudz latviešu aizveda uz Sibīriju, Skalbe piemin aizvestos dzejoli „Mocekļi”.

Pa mazu lauku ceļu gāju,
Kur vasara visapkārt zied,
Un draugus tālē iedomāju,
Kas tumšu sāpju ceļu iet.

Daudz mocekļu bij izredzētu
Tev, mana mazā tēviņa,
Kas līdz ar mātes vārdu svētu
Čukst sāpju bridī: Latvija!

Zied balti visas ceļa malas;
Ik solī ceļos nomestos.
Še gribētos man klusi lūgties,
Lai Dieva roka sargā tos.

Pasakās Skalbe ir nevien nepārspēts, bet līdz šim arī vienīgais. Tās valdzina ar brīnišķīgu valodu. Te saskatām to pašu mīļo, sirsnīgo Skalbi. „Kaķīša dzirnaviņās” dzejnieks ar kaķīša muti pauž: „Es nepieminu ļauna. Kāpēc vairojot sāpes? Lai labāk vairojas prieks.”

Labuma meklētājā redzam, kā lauku puisis, meklēdams labuma, izmēģinās visādos darbos, kamēr — paiet tam gaļam, „Pasakā par vērdu”

pirtnieks Ansis top bagātnieks. Viņš tomēr ir tikai kalps, daudz nožēlojamāks par agrāko pirtnieku, jo visu mūžu kalpo naudai. Mēs varētu turpināt Skalbes pasaku īsu satura atstāstījumu, bet tas nedod vēl pat aptuvenu nojēguma par viņu daiļumu. Tikai lasot tas atveras pilnā mērā. Tā jau pieminētajā „Pasakā par vērdu” klīngērītis kārdina izsalkušo Ansi. „Apēd mani! Apēd mani!” Nē, Ansis to nedarīs, viņš to nesīs māmuļai. Nu tad lai nolauz tikai radziņu Ansis paklausa. Kas nu vairs tādu nieka atlikumu nesīs mātei, lai jau apēd visu. Ansis tā arī izdara.

Jau savā jaunībā dzejolī „Kalējs” Skalbe saka:

Kaļu rotas līgavai —
Mīļai, skaistai Latvijai.

Tiešām, viņš atstājis Latvijai daudz daiļu rotu.

17. Edvarts Virza (1883—1940)

Ed. Virza, pirmā uzvārdā Liekna, dzimis Salgales pagasta Billītēs, turīga saimnieka ģimenē. Beidzis vietējo pagastskolu un Bauskas pilsētas skolu. Virza kādu laiku mācās Maskavā. Tad viņš dzīvo tēva mājās un turpina izglītību, sekodams savām dziņām un tieksmēm — mācās valodas un iedziļinās pasaules klasiķos. Sevišķi viņu valdzina franču valoda un literatūra. Romāņu kultūru viņš vai dievina, kamēr vācu gars viņam netīk. Šai laikā viņš sāk arī dzejot, un viņa dzeja ir izsmalcināta franču gara ietekmēta.

1915. gadā, kad Kurzemē un Zemgalē iebrūk vācieši, Virzas ģimene dodas bēgļu gaitās. Izbraucot no mājām, nejauša nomaldījusies lode atnes nāvi dzejnieka māmuļai. Tā viņa personīgais liktenis saaug ar visas latviešu tautas ciešanām tai laikā. Vēlāk Virza ir latviešu strēlnieks. Kad pēc krievu revolūcijas 1917. gadā arvienu vairāk sāk celt galvu lieliniecisms, Virza ir tā dedzīgs apkarotājs. Tikpat dedzīgi viņš iestājas par Latvijas neatkarību.

Pēc 1919. g. Virza nododas avižniecībai un rakstniecībai; uzturas Rīgā un lāgiem (sevišķi vasaru) Billītēs. Zemniekus viņš uzskata par tautas pamatu. Tauta var būt bez pilsētām, tirgoņiem, rūpniekiem, bet nevar būt bez zemniekiem. Virza ir Zemnieku savienības biedrs un aktīvs darbinieks, raksta Zemnieku savienības laikrakstā „Brīvā Zeme”. Šis mazā auguma dzejnieks ir kustīgs un ļoti temperamentīgs; ļoti pieķeras draugiem, bet kaislīgi nīst pretiniekus un pret tiem ir visai ass un dzelīgs. Tāds viņš ir savā personīgā dzīvē, tāds arī avižu rakstos. Šai ziņā viņš ir gandrīz vai pretstats laipnajam izlīdzinātajam Skalbem.

Virzam netiek partiju ķildas, kādas notika arī mūsu Sacimā. Viņš ir vadoņības piekritējs. Pirmo ministru prezidentu K. Ulmani viņš dievina, to viņš uzskata par latviešu tautas svaidīto vadoni.

Par demokrātiju vai vadonību var būt dažādās domās. Te mēs nesvērsim, cik pareizi vai maldīgi bijuši Virzas politiskie uzskati. Katrs rakstnieks vairāk vai mazāk dzīvo līdz savas tautas likteņiem, apdzied tautas

gaišās dienas un nedienas un vairāk vai mazāk, tiešāk vai netiešāk izpauž arī savu politisko nostāju. Kā domu un uzskatu brīvības cienītāji, mēs nedrīkstam tiesāt rakstnieku piesliešanos vienam vai otram mums varbūt netīkamam politiskam virzienam. Mūs vispirmā kārtā interesē viņi tieši kā rakstnieki, un viņu politisko piederību te atzīmējam tāpēc, lai pilnīgāk un pareizāk izprastu viņus un viņu darbus. Rainis, Aspazija, Skalbe un Virza ir tie rakstnieki, kas ņēmuši aktīvāku dalību Latvijas politiskajā dzīvē un cīņās, pie kam Virza — savam dedzīgajam temperamentam atbilstoši — viskaislīgāk.

Ar kara sākšanos 1939. g. sāka savilkties draudi Latvijas neatkarībai. Vai Virza nojauca tumšos laikus, kādi nāca mūsu tautai un valstij? Daudzi domā, ka jā. Vismaz viņa daudz pārrunātais dzejolis „Baigā vasara“ dod pamatu tā domāt.

Laiks šovasar vairs neies vecās sliedēs,
Būs puķes skumjas, bišu medus rūgts,
Uz tāliem ciemiem kumeļš netiks jūgts,
Un jasmīns zarains maijā neuzziedēs.

Par velti saule dienu tumsu kļiedēs,
Prieks Jāņu naktī neatnāks pat lūgts,
Un rokā savītis zieds, tikko plūkts,
Būs klajums baigs, aiz katra krūma biedēs.

Vējš miglu sarkanu pār laukiem dzīs,
Bez laika kokiem augļi nokritīs,
Par nastu būs, kas ir, un tas, kā nava.

Pats zemes dziļums taujāts paliks kluss,
Jo, pārvērtusi ūdens avotus,
Par vērmelēm kļūs aiziešana tava.

Šai dzejolī saskata tā drūmā laika pareģojumu, kas sākās Latvijai ar komunistu iebrukumu 1940. g. vasarā. Dzejniekam pašam tas tika aiztaupīts, jo 1940. g. pavasarī pēc ilgākas slimošanas beidzās viņa zemes mūžs. Viņš apglabāts Rīgā Meža kapos.

Virzas spalvai pieder avīžu ievadraksti, recenzijas, poēma „Straumēni“, balades un liriski dzejoļi.

Virza un Skalbe ir mūsu īpatnākie avīžnieki, kuŗu rakstus par pazīt jau no dažām rindām. Virzas doma ir asa, varbūt pat vienpusīga un pārspilēta, bet katrā ziņā droša un īpatna. Viņa valoda ieturēta gaŗos, kuplos, svinīgos teikumos, bagāta krāšņiem salīdzinājumiem, skanīga. Dažreiz aiz pār-mērīga kupluma Virza pagrūti uztverams un šaprotams. Virzas darbi svinīgi, un viņš pats prata tos lieliski norunāt.

Spēcīgā balade „Nakts parāde“ rāda Virzas meistarību šai nozarē. Populārais „Karogs“ liecina to pašu par viņa patriotisko liriku. Viņa pārējā dzeja uzrāda smalku francisku eleganci.

Lielu slavu autoram sagādājusi nesaistītā valodā uzrakstītā poēma „Straumēni“. Tā ir vecās Zemgales lauku māja pagājušā gadsimta otrā pusē, ko tur autors apraksta. Ievadā autors iepazīstina lasītāju ar Straumēnu ēkām, kokiem un ļaudīm, visur izceldams un pasvītrodams veclaicīgo, pirmatnīgi dabisko, nemainīgo. Tālāk nāk gada laiku secībā norises dabā un Straumēnu ļaužu darbi un dzīve. Tur ir daudz brīnišķīgu dabas aprakstu — Lielupes plūdi, pavasara lietus, Lielupe klusā vasaras dienā, pērkona negaiss, koki rudens rotā u. c., kur Virzas talants uzplaukst pilnā krāšņumā. Līdzteku iet lauku ļaužu darbi — aršana, sēšana u. c., kas cieši saistīti ar dabas norisēm. Darbus pārtrauc tikai svētki ar viesošanas, asprātībām, pamatīgu ēšanu un dzeršanu un pārdrošām draiskulībām. Nevar teikt, ka tas būtu reāls un objektīvs Zemgales ļaužu notēlojums. Tas ir tipiski virzisks: tādus ļaudis un tādu dzīvi viņš mīl, tādu viņš to labprāt redzētu arī šodien.

18. Aleksandrs Grīns (1895—?)

Aleksandrs (īstajā vārdā: Jēkabs) Grīns dzimis saimnieka ģimenē Biržu pagasta Ziedos. Skolas gadi viņam raibi: viņš mācās Biržu Muižgala skolā, Jēkabpils tirdzniecības skolā, Rūjienas proģimnazijā un beidzot Milleļa reālskolā Cēsīs, kur viņš beidz. Skolas laikā daudz interesējas par dabas zinībām un ir liels lasītājs.

Pirmais pasaules karš viņu ierauj krievu armijā, 1915. gadā viņš beidz Maskavā kara skolu un tiek nosūtīts uz fronti Galīcijā. No turienes viņš drīz pārceļas uz latviešu strēlniekiem, jo viņu vilina iespēja cīnīties latviešu pulkos un uz latviešu zemes. Kara gaitās strēlniekos pāiet laiks līdz kara beigām. Kaujā viņš tiek ievainots. Šis laiks Grīnam dod daudz iespaidu, kas vēlāk atspoguļojas viņa darbos.

Pēc krievu armijas sabrukuma 1918. gada rudenī viņš iestājas Tērbatas universitātes medicīnas fakultātē. Studijas pārtrauc lielinieku iebrukums. Tie Grīnu mobilizē Sarkanā armijā, bet šī armija rakstniekam nav pieņemama, un viņš aiziet. Neilgi vēlāk, kad organizējas neatkarīgās Latvijas armija, viņš sāk kalpot Armijas virspavēlnieka štābā. Atsāk arī pārtrauktās studijas Latvijas universitātes medicīnas fakultātē. Šai laikā Grīns sāk pievērsties rakstniecībai. Arvienu vairāk nododamies rakstniecībai un žurnālistikai, viņš vēlāk pārtrauc studijas un paliek tikai rakstnieks un žurnālists. Ilgus gadus viņš ir „Brīvās Zemes“ redakcijas loceklis un Latvijas neatkarības pēdējos gados — laikraksta „Rīts“ redaktors.

1941. gadā komunisti Grīnu aizved uz Padomju Savienību kopā ar vairākiem desmittūkstošiem. Par viņa likteni nav pēc tam nekādu ziņu.

A. Grīns rakstījis stāstus un romānus. Savu darbu lielākai daļai vielu viņš ņēmis no vēstures; viņš — spilgts vēsturisko romānu un stāstu devējs. Gandrīz visi viņa darbi saistās ar karu, kara laikiem, kara dēkām. Šai ziņā viņam mūsu rakstniecībā nav līdzinieka.

Slavu Grīnam sagādāja plašais romāns (3 daļās) „Dvēseļu puteņi s“. Tas aptver laiku no 1915. līdz 1920. gadam. Tur notēlots vācu iebru-

kums Kurzemē, tā izraisītā bēgļu kustība, latviešu strēlnieku cīņas, lieliniecisma laiks ar partizāniem un beidzot Latvijas atbrīvošanas cīņas. Vecais Vanags, viņa dēls, Konrads un Miķelsons, romāna galvenās personas, ir drosmīgi kaņotāji, kuņus no sākuma dzen vēl diezgan neapzināta dziņa norēķināties ar vācieti, kas gadu simteņiem ilgi bijis latviešu kakla kungs un tagad iebrucis mūsu zemē. Arvienu vairāk viņos pavīd atziņa, ka arī ar krieviem nav īstas draudzības, un tā cīņu beigās viņus spārno neatkarīgās Latvijas doma. Bez šiem romanā ir liels blakus personažs, tā ka galvenos varoņus dažkārt aizklāj kara zīmīgā vide un kaņotāju masu skati. Tur mēs viņus skatām nīkņos kaujas dārdos spītējam briesmām un nāvei, tur atpūtā kauju starplaikos skan viņu atjautības, parupjais kaņavīru humors, tur pārgalvības, tur viņu klusās domas par māju un tuviniekiem.

„Dvēseļu putenis“ šimbrīžam ir lielākais darbs mūsu literatūrā, kas atveido viņus kara, revolūciju, juku un Latvijas tapšanas laikus.

Romanu triloģija „Sarkanais jātnieks“, „Melnais jātnieks“ un „Pelēkais jātnieks“ aizved lasītāju Ziemeļu kara laikos. Tur darbojas Ernesta Glika audžu meita Marta (vēlāk Pēterja I sieva un Krievijas ķeizariene Katerīna I) un sevišķi viņas pirmais saderinātais līgavainis. Ar zviedru ķēniņa Kārļa XII kara pulkiem viņš pārstaigā daudzus kara laukus un piedalās daudzās kaujās. Romana vide — tie laiki, karš, mēris, bads. Drūms ir romana pamattonis un drūma izskaņa. Varonīgās cīņas nav līdzējušas, Vidzemi zviedriem atņēma krievi.

„Zemes atjaunotāji“ savukārt kavējas zviedru-poļu kara laikos. Te ir 2 daļas — „Meža bērni“ un „Atdzimusi cilts“. Kuplo Klaucānu saimnieka ģimēni izkauj sirotāji poļi un mēris. Paliiek tikai jaunākais dēls Gatiņš un pieņemtā ganu meitene Mārīte. Šie divi nodibina jaunu ģimēni un sāk dzīvi pilnīgi no jauna. Viņiem nav ne ēku, ne darba rīku, ne kādas citas iedzīves. Lācis un Briedaļa, ko viņi mazus pievākuši un pieradinājuši, ir viņu pirmie mājlopi. Ar laiku tomēr saaug bērni un bērnu bērni, sazaros kupla ģimēne un radu pulks. Vairojas arī turība, Un kaut arī jauni kaņi cērt jaunus robus, taču beigās cilts atjaunotāji — Gatiņš un Mārīte — aiziet aizsaulē, atstādāmi aiz sevis varenī sazēlušu jaunaudzi un kūsa-jošu dzīvi.

Tie ir varonīgi, stipri un godprātīgi latviešu vīri un jaunekļi, ko atveido A. Grīns. Viņi cīnās ar zemi, vērsdami līdumus un atmatas auglīgās dru-
vās, celdami ēkas, pēc kara, sērgām un bada no postāžas veidodami jaunu pārtikušu, pilnestīgu dzīvi. Vēl spilgtāk Grīnam vedas viņus rādīt drošus un attapīgus kara gaitās gan mūsu pašu zemē, gan svešumā, ja tie jūt, ka aizstāvamās pašu intereses, sava sēta. Daudzi no viņiem noliek savus augumus tālos un tuvos kauju laukos, zeme tiek dedzināta, postīta, izlau-
pīta, taču visur izmanāms viens: tautas sīkstā dzīvotgriba, drosme un iz-
turība to izvedīs cauri visām klūmēm un nedienām. Zels jaunas atvases, aiz zobena nāks arkls, celsies jauna, spirta dzīve. Tauta laiku pa laikam gan tiek smagi pārbaudīta, bet nezudīs!

Grīna valoda plūst pagausi, teikumi gaņi. Vēsturiskajos darbos tā pie-
skaņojas tēlojamam laikmetam. Visumā tai līdzība ar Virzas valodu, tikai bez tā patosa (aizrautības), kas raksturīgs Virzam.

Saturs

I

	Lpp.
1. Sacerējums	5
2. Sacerējumu pamatveidi	6
3. Poēzija un proza	7
4. Liriskā dzeja	8
5. Episkā dzeja	12
6. Drāmatiskā dzeja	14
7. Reālisms un romantisms	17
8. Sacerējumu izpratne	20

II

1. Tautas dziesmas	24
2. Tautas pasakas un teikas	36
3. Mīklas	38
4. Sakāmvārdi un parunas	38

III

1. Garīgie raksti	39
2. Vecā Stendera un viņa pēcnieku laikmets	41
3. Tautas atmodas laikmets	43
4. Juris Alunāns	44
5. Andrejs Pumpurs	45

	Lpp.
6. Auseklis	47
7. Brāji Kaudzītes	49
8. Rūdolfs Blaumanis	53
9. Anna Brigadere	56
10. Jānis Rainis	60
11. Aspazija	65
12. Jānis Poruks	68
13. Augusts Saulietis	70
14. Plūdonis	71
15. Jānis Jaunsudrabiņš	73
16. Kārlis Skalbe	74
17. Edvarts Virza	79
18. Aleksandrs Grīns	81

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304078900

VĀKS — VIESTARTA AISTARA